

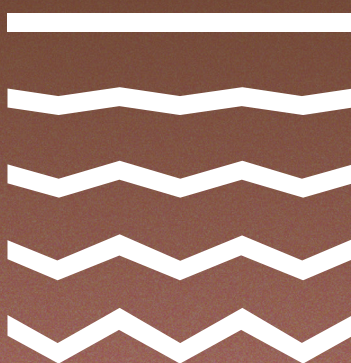
UNIVERZITA SV. CYRILA A METODA V TRNAVE

FILOZOFICKÁ FAKULTA

Peter Vanek, Pavol Krajčovič, Ján Golian

PÔDA NA SLOVENSKU
OPTIKOU HISTORICKEJ VEDY
vybrané prístupy k štúdiu problematiky

Trnava 2026

UNIVERZITA SV. CYRILA A METODA V TRNAVE

FILOZOFICKÁ FAKULTA

Peter Vanek, Pavol Krajčovič, Ján Golian

PÔDA NA SLOVENSKU
OPTIKOU HISTORICKEJ VEDY
vybrané prístupy k štúdiu problematiky

Trnava 2026

Publikácia vznikla v rámci riešenia projektu *Pôda v zrkadle vedy: prezentácia interdisciplinárnych výsledkov pre rozširovanie povedomia*, financovaného EÚ NextGenerationEU prostredníctvom Plánu obnovy a odolnosti SR v rámci projektu č. 09I01-03-V04-00003.

Pôda na Slovensku optikou historickej vedy: vybrané prístupy k štúdiu problematiky

Autori:

Mgr. Peter Vanek, PhD. (FF UCM v Trnave)

Mgr. Pavol Krajčovič, PhD. (FF UCM v Trnave)

Mgr. Ján Golian, PhD. (FF UPJŠ v Košiciach)

Recenzenti:

doc. RNDr. PhDr. Branislav Šprocha, PhD.

Mgr. Martin Horička, PhD.

Vydanie vedeckej monografie bolo schválené Edičnou radou Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave a vedením Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave.

Pôda na Slovensku optikou historickej vedy: vybrané prístupy k štúdiu problematiky © 2026 od Peter Vanek, Pavol Krajčovič, Ján Golian, UCM Trnava je licencovaná pod licenciou CC BY-NC-ND 4.0

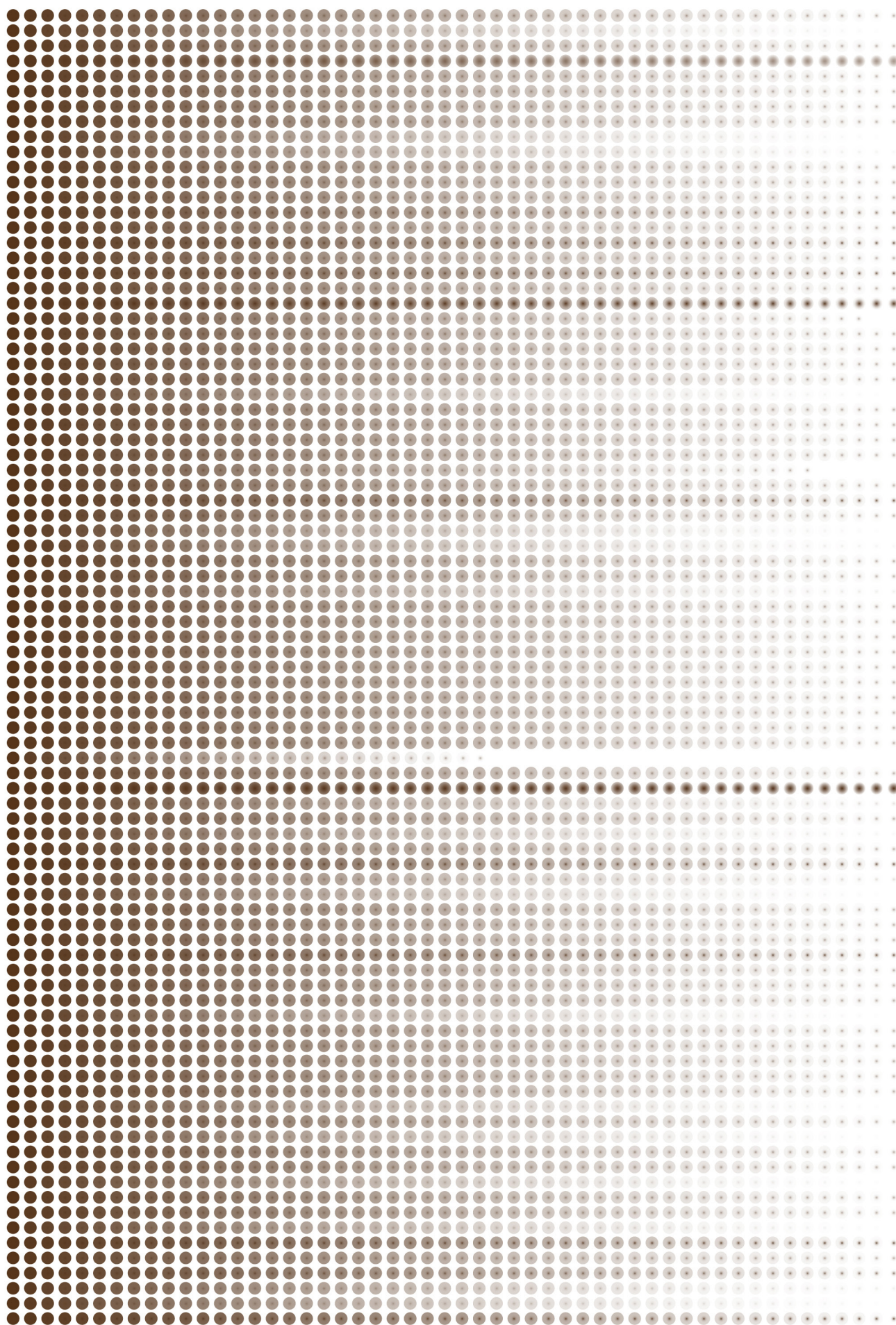
© Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2026

© Mgr. Peter Vanek, PhD.; Mgr. Pavol Krajčovič, PhD.; Mgr. Ján Golian, PhD.

Vydavateľ: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2026

Vydanie: prvé, online, <https://www.ucm.sk/sk/pidve/>

ISBN 978-80-572-0588-3

minulosť

prechod

súčasnosc

budúcnosť

Obsah

Úvod	6
 I. Kontexty historickej pôdy. Historicko-geografický vývoj šajtárskeho osídlenia na území Považského Inovca	
Východiskové rámce kapitoly.....	9
Historická krajina – les, hranica, životný priestor	10
Šajtárske osídlenie	13
 II. Korelácia vlastníckych zmien pôdy a demografických premien hornouhorskej spoločnosti v druhej polovici 19. storočia	
Východiskové rámce kapitoly.....	34
Korelácia v demografickom správaní obyvateľstva	37
Nedostatok pôdy a migračné procesy	39
Snaha o nedrobenie pôdy a osobitný vývoj v rodinnej politike – jednodetnosť. ...	41
 III. Pôda a poľnohospodárstvo v období druhej republiky	
Východiskové rámce kapitoly.....	43
Územie, populácia, priemysel a vnútropolitický vývoj	43
Vybrané druhy pôd a poľnohospodárstvo.....	46
Situácia na odstúpených územiach	56
 Záver	60

Summary	63
Použité pramene a literatúra	65
Zoznam skratiek a značiek	74
Zoznam máp a tabuliek	76

Úvod

Publikácia vznikla ako jeden zo súhrnných výstupov riešenia projektu *Pôda v zrkadle vedy: prezentácia interdisciplinárnych výsledkov pre rozširovanie povedomia*, financovaného EÚ NextGenerationEU prostredníctvom Plánu obnovy a odolnosti SR v rámci projektu č. 09I01-03-V04-00003. Cieľom spomenutého projektu je skúmať význam pôdy v súčasnej spoločnosti s dôrazom na interdisciplinárny prístup, ako aj priniesť nové, vedecky podložené poznatky, navyše obohatené o historické a etnologické kontexty týkajúce sa územia Slovenska.

Téma pôdy s dôrazom na časy minulé je v tuzemsku reflektovaná len okrajovo. Predkladaná monografia má ambíciu aspoň čiastočne zaplniť „biele miesta“ v historiografii. Jej predmetom je pôda na Slovensku vo vybraných historických kontextoch. Táto najvrchnejšia časť zemskej kôry predstavovala a predstavuje jeden z kľúčových prvkov determinujúcich hospodársky, sociálny i kultúrny vývoj spoločnosti. Zámerom trojice autorov je uplatniť „optiku“ historikov, teda pozrieť sa na pôdu ako na fenomén, ktorý sa podieľal na „kreovaní“ minulosti. Zároveň uplatňujú rôzne interdisciplinárne prístupy, keď prepájajú jednotlivé témy o pôde s antropologickými prístupmi, etnografiou, ekonómiou, demografiou a iné.

Cieľom predkladanej monografie je aspoň malou mierou prispieť k rozvoju konceptu pôdnej gramotnosti (súčasť kultúrno-historického vedomia spoločnosti) medzi odbornou i laickou verejnosťou. Uvedené sa autori snažia dosiahnuť cez poukázanie na premenlivosť pojmu pôda v historickom kontexte na príklade troch vybraných tém. Každá téma pritom reprezentuje jednu kapitolu. Transformácia historických poznatkov do titulu voľne dostupného a šíriteľného v online priestore (tzv. formou „open access“), ako aj do ďalších výstupov tohto projektu, má potenciál prispieť k posilneniu povedomia o význame udržateľného hospodárenia s pôdou a podporiť záujem o vzdelávanie v oblasti udržateľných riešení pre pôdu.

Publikácia je primárne využiteľná ako báza či inšpirácia pre odborníkov špecializovaných na výskum pôdy s dôrazom na historický kontext. Zároveň je aplikovateľná vo vzdelávacom procese v humanitných a spoločenskovedných disciplínach – v bakalárskom, magisterskom i doktorandskom štúdiu (v rámci prednášok, seminárov, ročníkových i záverečných prác).

V rámci chronologického ohraničenia spadá problematika prezentovaná v monografii približne do obdobia od začiatku 19. storočia do prvej polovice 20. sto-

ročia. Autori nezachytávajú celý dejinný vývoj v spomenutom časovom intervale, ale sústredujú sa na vybrané ťažiskové témy.

V prípade geografického vymedzenia je dôraz primárne kladený na územie zodpovedajúce zhruba hraniciam dnešného Slovenska. Zároveň je zohľadnený i širší uhorský (druhá kapitola), resp. československý kontext (tretia kapitola).

Jadro publikácie rešpektuje chronologický princíp – od najstaršieho obdobia po najmladšie – a je schematicky rozdelené do troch kapitol členených na podkapitoly. Prvá kapitola, odborne garantovaná Pavlom Krajčovičom, je z obsahového hľadiska zameraná na problematiku rozptýleného horského osídlenia nemecky hovoriacej etnografickej skupiny menom šajtári na území Považského Inovca. Primárne ide o jeho samotnú analýzu a vývoj v kontexte historickej (lesnej) pôdy, ako hranice a životného priestoru. V geografickom a sociálnom zmysle sa každodenný život členov sledovanej skupiny obyvateľstva odohrával v horskom resp. lesnom prostredí považskoinoveckého pohoria. Pri koncipovaní kapitoly boli využité rozličné pramene písomnej i kartografickej povahy. Menovite ide o matričné záznamy jednotlivých aglomerácií, v chotároch ktorých bolo možné identifikovať prítomnosť skúmaného obyvateľstva. V menšom rozsahu boli súčasťou pramennej bázy tiež jednotlivé zápisné hárky zo sčítania obyvateľstva z roku 1869. Uvedené pramene písomnej povahy sa nachádzajú v Štátnom oblastnom archíve v Bratislave a Nitre. Z kartografických zdrojov boli využité konkrétne mapy: I. (farebná verzia – mierka 1 : 28 800 – väčšina územia Slovenska zmapovaná v rokoch 1781 až 1782), II. (farebná verzia – mierka 1 : 28 800 – teritórium Slovenska spracované v rokoch 1819 – 1858) a III. vojenského mapovania (čiernobiela verzia – mierka 1 : 25 000 – územie Slovenska spracované v rokoch 1875 – 1883), ako aj farebná mapa Nitrianskej stolice (Nyitra vármegye) v mierke 1 : 36 000, ktorá bola vypracovaná v roku 1892. Uvedené kartografické materiály sú vďaka svojej podrobnosti a popisnosti pre výskum mimoriadne dôležité. Väčšina máp bola študovaná prostredníctvom digitalizovaného webového portálu Arcanum.hu. V neposlednom rade vyššie uvedené pramenné materiály dopĺňajú sekundárne zdroje rozličného, avšak prevažne historického, etnografického a geografického zamerania.

Druhá kapitola, ktorú odborne garantuje Ján Golian, sa orientuje na analýzu vzťahov legislatívnych, politických a sociálnych zmien v systéme vlastníctva pôdy a demografického vývoja na dnešnom území Slovenska od polovice 19. storočia do vypuknutia prvej svetovej vojny. Problematika je interpretovaná optikou historickej demografie, a primárne cez teóriu tzv. demografického prechodu, ktorého druhá a tretia fáza sa zásadne prejavila v našom priestore práve v druhej polovici 19. storočia. V tomto kon-

texte sú analyzované zmeny v populačnom správaní sa obyvateľstva a ich korelácia s dynamizáciou právneho systému vlastníctva poľnohospodárskej pôdy a z toho vyplývajúcimi sociálnymi zmenami v hornouhorskej spoločnosti. Sledované sú demografické zmeny, ktoré boli viditeľné ako celospoločenské fenomény prejavujúce sa na početnejších skupinách obyvateľstva. Analyzované sú aj jemnejšie odtiene populačného správania sa prejavujúceho sa v každodennosti obyvateľov, ktorí sa živili primárne prácou na poli.

Predmetom tretej kapitoly odborne garantovanej Petrom Vanekom je problematika hraničných zmien v roku 1938 (Mníchovská dohoda, Viedenská arbitráž a poľský zábor) a ich vplyv na pôdu a poľnohospodárstvo Slovenska. Zameriavame sa výhradne na sedem kľúčových druhov pôd – orná pôda, lúky, záhrady, vinice, pastviny, lesná pôda a rybníky. Podobne aj v prípade poľnohospodárstva sa venujeme len najpodstatnejším plodinám a hospodárskym zvieratám. V poslednej podkapitole si všímame oblasti odstúpené Maďarsku. Primárne sa však zameriavame na územie „okypťeného“ Slovenska. Stručne analyzovaný stav v ostatných krajinách štátu (Čechy, Morava, Sliezsko a Podkarpatská Rus) slúži ako doplnok na pochopenie celkovej zmenenej situácie po záboroch.

V rámci chronologického vymedzenia je zachytené len krátke pomníchovské obdobie do zániku republiky – zhruba od konca septembra 1938 do prvej polovice marca 1939. Pri koncipovaní kapitoly sme siahli okrem sekundárnej literatúry po dobových štatistických prácach, resp. ročenkách (najmä diely *Statistického zpravodaja*). Zásadným sa stal aj vykonaný výskum v Národnom archíve v Prahe (fondy: Ministerstvo vnútra – hraniční spisy, Ministerstvo zemědělství, Předsednictvo ministerské rady) a v Slovenskom národnom archíve v Bratislave (fondy: Kolonizačný referát Štátneho pozemkového úradu v Bratislave, Ministerstvo hospodárstva, Národohospodársky ústav Slovenska a Podkarpatskej Rusi v Bratislave, Obchodná a priemyselná komora v Bratislave).

Kolektív autorov by na tomto mieste aspoň pár riadkami rád poďakoval recenzentom rukopisu publikácie – doc. RNDr. PhDr. Branislavovi Šprochovi, PhD. a Mgr. Martinovi Horičkovi, PhD. – za vecnú kritiku, pripomienky, cenné rady a návrhy, ktoré pomohli posunúť celý text z kvalitatívneho hľadiska na vyššiu úroveň.

I. Kontexty historickej pôdy. Historicko-geografický vývoj šajtárskeho osídlenia na území Považského Inovca

Východiskové rámce kapitoly

Územie súčasného Slovenska bolo od dávnych čias miestom stretu viacerých kultúr a etníc, čo sa odrazilo v jeho multietnickom charaktere. K nim patrili tiež nemecky hovoriace osoby, profesijne zamerané na prácu v lesnom hospodárstve. Na teritóriu považskoinoveckého pohoria žila svojho času etnografická skupina obyvateľstva nazývaná šajtári.¹

Dejinné okolnosti príchodu tejto nemecky hovoriacej populácie do oblasti Považského Inovca spadajú do obdobia prelomu prvej a druhej polovice 19. storočia. Ich vtedajšia prítomnosť mala súvis so spriemyslením tamojších lesov. Menovite dochádzalo k vzniku sklených hút, na ktorých chod boli popri inom potrebné tiež osoby drevorubačského zamerania.² Pri samotnej výrobe skla sa totiž spotrebovalo značné množstvo palivového dreva.³ Rovnako tak v uvedenom časovom horizonte nastalo vo východnej, resp. severovýchodnej časti Považského Inovca zintenzívnenie ťažby dreva v priľahlých lesoch.⁴

Šajtársku komunitu tvorili okrem prisťahovalcov z rozličných oblastí dnešného Rakúska, Nemecka, Čiech, Moravy či Sliezska tiež malokarpatskí nemecky hovoriaci lesní ľudia, nazývaní huncokári.⁵ Samotné pomenovanie šajtár vychádza zo súdobého

1 Kapitola čiastočne vychádza z publikovanej vedeckej monografie KRAJČOVIČ, Pavol. *Historicko-etnografická analýza špecifických skupín nemecky hovoriaceho obyvateľstva na Slovensku 1. Považskoinoveckí šajtári*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2025, 152 s.

2 GRATZ, Gustav. *Industrie und Handel*. In BERZEVICZY, Albert a kol. (eds.). *Ungarn: Land und Volk, Geschichte, Staatsrecht, Verwaltung und Rechtspflege, Landwirtschaft, Industrie und Handel, Schulwesen, Wissenschaftliches Leben, Literatur, Bildende Künste*. Budapest: Verlag des Franklin-Verein, 1917, s. 346-377; KRAJČOVIČ, Pavol. *Holzhackerland. Slovenské pohoria ako životný priestor nemecky hovoriacich drevorubačov – huncokárov*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2024, s. 176-177.

3 KAVULJAK, Andrej. *Dejiny lesníctva a drevárstva na Slovensku*. Bratislava: Lesnícka a drevárska ústredňa, 1942, s. 144-145; LENDL, Egon. *Die neuzeitlichen deutschen Siedlungsbewegungen in den Westkarpatenländern*. In BERANEK, Franz Josef (ed.). *Deutschtumsfragen im Nordkarpatenraum*. Kásmark: Roland-Verlag, 1943, s. 106-115.

4 KRAJČOVIČ, P. *Holzhackerland*, s. 178; KRAJČOVIČ, P. *Historicko-etnografická analýza*, s. 47.

5 KRAJČOVIČ, Pavol. *Biela Bukovina – historicko-geografický vývoj horského sídla nemecky hovoriacich drevorubačov*. In *Populačné štúdie Slovenska*, 2024, roč. 17, č. 1, s. 19-34; KRAJČOVIČ, P. *Historicko-etnografická analýza*, s. 105.

označenia pre metrové drevo, siahovice – šajty, ktoré títo lesní pracovníci pripravovali na ďalšie použitie.⁶ V nemeckom jazyku slovo *das Scheit* označuje poleno.⁷

Cieľom predkladanej kapitoly je zaradiť považskoinovecké šajtárske osídlenie do kontextu historickej (lesnej) pôdy, ako hranice a životného priestoru. V geografickom a sociálnom zmysle bol životný priestor šajtárov vymedzený samotnými príslušníkmi tejto špecifickej skupiny obyvateľstva do oblasti Považského Inovca. Teoretické koncepty kapitoly vychádzajú predovšetkým z pojmov, akými sú krajina, pôda, hranica či životný priestor. Jej východiskovú platformu tvoria primárne historické písomné pramene (matričné záznamy, sčítania obyvateľstva), sekundárna literatúra a dobové mapy. Kartografické pramene sú totiž prakticky najvyužívanejším prameňom historickej geografie. Majú značný informačný a interpretačný potenciál. Ako jediné zachytávajú dejinný jav v časopriestorovom kontexte.⁸

Historická krajina – les, hranica, životný priestor

Prvotnou a konečnou výslednicou prírodnej tvorby je les. Pôda, kým ju človek nezačal poľnohospodársky exploatovať, bola od prvopočiatku obrastená etážou (stromová, kerová, bylinná a iné). Ten les, keď sa jedná o absolútnu lesnú pôdu, ostal a ostáva na nej bez zmeny aj naďalej. V konečnom dôsledku sa les opäť zmocní každej pôdy, keď ju človek ponechá napospas prírode. Zo všetkých hospodárskych odvetví založených na vegetačnej tvorbe prírody je časovo neobmedzené práve lesné hospodárstvo. Les do rámcov svojho trvania zahŕňa obdobie minulosti, prítomnosti a budúcnosti. Je jediným svedkom hospodárskeho vývoja a dejín daného kraja, čím je legitímne ho označiť za integrál dejín vekov.⁹

Krajinu je prirodzené definovať rôznorodo a nazerať na ňu často takmer z protichodných uhlov pohľadu. Väčšina prác zameraných na danú tematiku sa z epistemologického aspektu nachádza na pomedzí antropológie, archeológie, geografie, historiografie, sociológie a ďalších, kde postupom času vzniká osobitný súbor štúdií krajiny, v ktorom sa prelínajú prístupy rôznych disciplín, ktorých prelínanie následne tieto disciplíny ovplyvňuje. Pre antropológiu nepredstavuje primárnu tému samotná

6 MAREK, Miloš a kol. *Moravany nad Váhom. Od najstarších čias po dnešok*. Moravany nad Váhom: Obecný úrad Moravany nad Váhom, 2009, s. 142.

7 MRVA, Ivan. *Hrádok nad Váhom*. Bratislava : Alfa-press, 1996, s. 104-105.

8 RÁBIK, Vladimír – LABANC, Peter – TIBENSKÝ, Martin. *Historická geografia*. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity, 2013, s. 37.

9 KAVULJAK, A. *Dejiny lesníctva*, s. 10-11.

krajina, ale explicitne vzťah medzi krajinou a človekom.¹⁰ Pre antropológov (a nielen pre nich) je do značnej miery, avšak nie výlučne, epicentrom krajiny človek. Od neho totiž krajina smeruje do všetkých strán, kam „oko dohliadne a noha došliapne“. Ľudské pokolenie zakúša priestor, mení ho a dáva mu významy. Priestor na človeka bezpochyby pôsobí a spätne ho ovplyvňuje. Zo vzájomného pôsobenia človeka a priestoru sa rodí krajina.¹¹

Krajina presahuje svoje elementy, a tým pádom prevyšuje tiež ľudské bytosti. Má vlastnú dynamiku, ktorá sa prejavuje geologickými procesmi, ktorých trvanie a cykly prekračujú život jednej či viacerých ľudských generácií. Dynamika krajiny sa však prejavuje tiež ako schopnosť postupu krajiny voči ľuďom. Vzbudzuje v nich emócie, nabáda ich nadväzovať väzby a konať. Krajina môže byť rovnako tak vnímaná ako celok (či dokonca organizmus), ktorého súčasťou je človek, voči ktorému má svoje vlastné počínanie.¹² Na jednej strane ľudia krajinu pretvárajú: stavajú v nej cesty, pestujú plodiny, pasú dobytok či ťazia suroviny. Avšak zároveň krajina funguje ako určitý samoregulačný systém, ktorý má vlastnú kybernetiku a smeruje k rovnovážnemu stavu. Človek tak v krajine zakúša obojstranný pohyb – svoje vlastné pôsobenie a pôsobenie krajiny na jeho existenciu.¹³

Hranica predstavuje zaujímavý fenomén, ktorý púta predovšetkým pozornosť geografov. Ich najväčší interes sa sústreďuje na štátne hranice a ich vplyv na rozvoj okolitých regiónov. Špecifickým typom hranice, ktorá sa v ideálnom prípade zhoduje s hranicou štátnou, je etnická hranica. Etnická hranica sa však od štátnej, odlišuje svojím tvarom a typológiou. Len v istých situáciách má totiž etnická hranica líniový charakter. Väčšinou predstavuje väčšie či menšie pásmo, resp. zónu. Ďalšou dôležitou

10 GIBAS, Petr – PAUKNEROVÁ, Karolína. Krajina jako téma, terén i problém současné společenské vědy: antropologické čtení krajiny. In BLAŽKOVÁ, Tereza – ČERVINKOVÁ, Petra (eds.). *Krajina jako antropologická čítanka*. Praha: Togga, 2015, s. 7-18; Krajina je spojená s človekom, s historickým vývojom využívania jej prírodných zdrojov, osídľovania a vytvárania kultúrnej (humánnej) vrstvy. Výsledkom tohto vzťahu sú sídla rôznej podoby, dopravné, technické a výrobné zariadenia, svedčiacie o dobe vzniku, politických, vojenských a hospodárskych súvislostiach. Keďže svojou podstatou ide vo všeobecnosti o svedectvo prístupu ľudského pokolenia k využívaniu krajiny, je možné použiť pojem kultúrna krajina. Tento termín sa objavil v celom množstve vedeckých štúdií. Mnohí autori sa zhodujú, že kultúrna krajina obsahuje viditeľné črty priestorovo definovaných území vrátane prírodných prvkov, ako aj ľudských artefaktov a človekom vybudovaného (pozmeneného) prostredia. Pozri: HANUŠIN, Ján – OŤAHEL, Ján. Kultúrna krajina podmalokarpatského regiónu: geoekologická a kultúrohistorická pamäť – problémy, zachovanie a rozvoj. In *Geographia Cassoviensis*, 2013, roč. 7, č. 2, s. 13-21; OŤAHEL, Ján. Krajina – pojem a vnem. In: *Geografický časopis*, 1996, roč. 48, č. 3-4, s. 241-253; IRA, Vladimír – UHER, Ana. Kultúrna krajina ako kultúrny a časovo-priestorový fenomén. In *Životné prostredie*, 2018, roč. 54, č. 4, s. 195-199.

11 GIBAS, P. – PAUKNEROVÁ, K. *Krajina*, s. 7-18.

12 Tamže.

13 SÁDLO, Jiří. Krajina jako interpretovaný text. In BENEŠ, Jaromír – BRŮNA, Vladimír (eds.). *Archeologie a krajinná ekologie*. Most: Nadace Projekt Sever, 1994, s. 47-54.

vlastnosťou etnickej hranice je, že v skutočnosti ako taká neexistuje.¹⁴ V sociálnom priestore však predstavuje model pre sociálnu interakciu, upevňuje sebaidentifikáciu členov skupiny (v tomto prípade etnografickej skupiny šajtárov) a potvrdzuje rozdiely medzi tými, ktorí do nej nepatria. V geografii, prípadne historickej-geografii je však možné etnickú hranicu, z aspektu chápania etnickej, resp. skupinovej identity aspoň naznačiť. To znamená vizualizovať priestor, v ktorom sa stretávajú dve susediace etniká.¹⁵

Jedným z hlavných predstaviteľov teórie etnickej hranice je nórsky antropológ Fredrik Barth.¹⁶ Podľa jeho názoru je etnická hranica kognitívnym a mentálnym medzovníkom v myšliach jednotlivcov. Etnická hranica tak predstavuje sociálny konštrukt, nie je objektívnym faktom, ale podlieha viacerým individuálnym chápaniam a interpretáciám. Jedným zo základných cieľov jej existencie je udržiavanie poriadku v zmysle sociálnej navigácie v sociálnom priestore. Je to paralela s mapou ako pomôckou na orientáciu vo fyzickom priestore.¹⁷

S etnickou hranicou úzko súvisí termín životný priestor, ktorý je v spoločenských vedách chápaný najmä z pohľadu geopolitiky. Britský historik Simon Schama tento pojem poňal z historicko-geografického aspektu. Konkrétne tvrdí, že ľudia konfrontovaní s primitívnym lesom sa príliš neuchylujú k tzv. slovníku architektúry.¹⁸ Tým mal Schama na mysli to, že človek, ktorý v lese nežije, ho nepovažuje za možný príbytok. Nebolo pre neho totiž možné vizualizovať, alebo verbalizovať prírodu a prírodné prostredie v zmysle kultúrnej asociácie. Napriek tomu je však nutné považovať územie zalesnenej krajiny za životný priestor niektorých ľudských skupín.¹⁹ So Schamovým názorom korelujú tiež znaky etnických a etnografických skupín. Sú to: kompaktné teritórium (ktoré obývajú), vlastný etnonym, resp. exoetnonym, osobitná skupina dialektov, odlišná kultúra a endogamia.²⁰

14 MAJO, Juraj – KUSENDOVÁ, Dagmar. Vývoj etnickej hranice v okrese Galanta. In *Geografický časopis*, 2007, roč. 59, č. 3, s. 251-263.

15 Tamže.

16 BARTH, Fredrik. *Ethnic groups and boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. Boston: Little Brown and company, 1969, 153 s.

17 Tamže, s. 37-38.

18 SCHAMA, Simon. *Landscape and Memory*. New York: Vintage Books, 1995, s. 58-59.

19 KRAJČOVIČ, Pavol. Malé Karpaty a Považský Inovec ako životný priestor nemecky hovoriacich drevorubačov – Huncokárov. In KUŠNÍROVÁ, Dana – PAVONIČ, Peter (eds.). *Hranice v priestore a čase. Stretnutie mladých historikov X*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2021, s. 34-44.

20 BOUKAL, Tomáš. *Cesta lesem: Mansové v perspektivě reflexivní ekologické antropologie*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2018, s. 35.

Šajtárske osídlenie

Čoskoro po svojom príchode začali šajtári okrem budovania nových usadlostí, tiež obývať viacero toho času už opustených kopaníc. Väčšina z nich sa rozprestierala na západnej strane pohoria (katastrálne územie obcí Moravany, Hrádok či Hôrka nad Váhom).²¹ Pri študovaní príslušných matričných záznamov niekoľkých považskoinoveckých podhorských obcí je možné zistiť to, že napríklad pri miestach pobytu niektorých tam žijúcich šajtárov boli uvádzané kopanice (po maďarsky i latinsky): irtvány, resp. exstirpaturistae. Niektoré osoby boli dokonca v rámci maďarskej formy zápisu označené za kopaničiarov (irtványok).²²

Výskumom jednotlivých prameňov písomného i obrazového charakteru (mapy) došlo k identifikácii viacerých šajtárskych usadlostí, rozptýlených naprieč značnou časťou teritória Považského Inovca. Z perspektívy skúmanej tematiky som uvedené lokality kategorizoval podľa tohto vzorca: 1. usadlosti ležiace na bližšie nešpecifikovanom mieste v lese (napr. silvae dominalis, in sylvis); 2. lokality (samoty, osady, kopanice), ktorých geografické umiestnenie bolo možné bezpečne identifikovať.²³

Prvé skupiny lesných pracovníkov sa podľa poznatkov z matrik objavujú na považskoinoveckom území už pred rokom 1850. Svedčí o tom záznam z roku 1822, referujúci o krste dieťaťa menom Alžbeta. Jeho rodičmi boli drevorubači (lignicida Jalsó) Jozef Findl a Magdaléna Trautenbergrová, toho času žijúci v príľahlom okolí obce Jalšové.²⁴ V neskoršom období sa v príslušných písomnostiach objavujú tiež informácie o iných osobách z radov drevorubačov či paličov dreveného uhlia (carbonarius). Zároveň išlo o nositeľov rodových mien charakteristických pre malokarpatských huncokárov (Schvantner, Aschenschvantner, Geschvandtner, Graus, Tangelmeier, Fráz, Seewald, Reisinger, Hader).²⁵ Okrem nich tu žili rovnako tak osoby s obdobným pracovným zameraním, avšak s priezviskami (slovenské, české i nemecké), ktoré naopak pre huncokárov typické neboli (Ludva, Schauer, Schulczer, Schvonz, Simacsik).²⁶ V rámci zápisov je u časti drevorubačov dokonca poznamenané, že sa do chotára spomenutej obce presťahovali z malokarpatskej oblasti. Z pálfiovského červenokamenského panstva pochádzal menovite Andrej Schvantner (lignicida Voroskorricensis) a z Častej zas Ján

21 KRAJČOVIČ, P. *Holzhackerland*, s. 181; KRAJČOVIČ, P. *Historicko-etnografická analýza*, s. 68.

22 KRAJČOVIČ, Pavol. Sídla huncokárov na území Považského Inovca, Strážovských vrchov a Tribeča vo svetle písomných prameňov. In *Etnologické rozpravy*, 2020, roč. 27, č. 2, s. 49-75; KRAJČOVIČ, P. *Holzhackerland*, s. 182.

23 KRAJČOVIČ, P. *Holzhackerland*, s. 182; KRAJČOVIČ, P. *Historicko-etnografická analýza*, s. 69.

24 ŠOA Bratislava, f. RFÚ Sokolovce, Matrika narodených 1770 – 1843, č. j. 2111, s. 182.

25 *Tamže*, s. 232, 246, 251, 258, 259, 260, 264, 274, 279, 288, 290.

26 *Tamže*, s. 221, 236, 237, 257, 297.

Aschenschvantner (*Csaszta oriundus lignicida*).²⁷ Lokality, kde uvedení drevorubači mohli žiť, v matričných záznamoch absentujú. Za zmienku stojí uviesť tiež konštatovanie, že po roku 1839 sa už v študovaných archíváliách ďalšie poznatky o jalšovských lesných robotníkoch nenachádzajú. Je však pravdepodobné, že došlo k ich vnútornej migrácii (v rámci Považského Inovca). Dosvedčiť to môže konkrétne matričný zápis viažuci sa k roku 1875, ktorý referuje o osobe menom Martin Aschengeschvantner. Tento drevorubač pôvodom z Jalšového (orig. Jalsó) už v tom čase obýval usadlosť Jelenie jamy (katastrálne územie obce Hubina).²⁸

Východnú časť považskoinoveckého horstva začali lesní pracovníci osídľovať od 30. rokov 19. storočia. Dôkazom toho je záznam z druhého mája 1835, informujúci o krste novorodenca menom Jozef. Jeho otcom bol drevorubač Michal Grosz a Apolónia Schalová. Samotný akt krstu sa uskutočnil v obci Malé Hoste.²⁹ Miesto pôvodu rodičov síce v matrike absentuje, avšak priezvisko Grosz (prípadne variant Gross) bolo v rámci malokarpatskej huncokárskej komunity pomerne rozšírené. Neskorší záznam z roku 1837 referuje o tom, že manželia Groszovci pracovali ako drevorubači na lokalite Kulháň (*lignicida in Kulhány*).³⁰ Táto lesná osada sa rozprestierala necelé dva kilometre západne od obce Zlatníky. Exaktný čas kedy vznikla je neznámy. V roku 1736 tu však bola vybudovaná horáreň, známa tiež pod ľudovým názvom jágerňa. Z roku 1772 zas pochádza informácia o tom, že tu v danej časovej perióde fungoval lesný úrad (*sylvanatus, waldamt*). Tamojší personál mal na starosti hospodárenie v prilahlých lesoch.³¹

Najviac správ o lesných pracovníkoch na Kulháni pochádza z obdobia 40. rokov 19. storočia.³² Najfrekvencovanejším profesijným zameraním tohto obyvateľstva bolo popri drevorubačstve (*lignicida ex Kulhány, lignicida in Kulhány, lignicida dominalis in Kulhány, lignicida in silvis Kulhány*) tiež horárstvo (*sylvanus Kulhány*) či poľovníctvo (*venator dominalis in Kulhány*).³³ Niektoré osoby dokonca vykonávali rôzne zamestnania v tamojšej sklenej hute (*lignisector ustrina, lignicida in ustrina vitri, politor vitri*,

27 ŠOA Bratislava, f. RFÚ Sokolovce, Matrika sobášených 1770 – 1843, č. j. 2111, s. 393.

28 ŠOA Bratislava, f. RFÚ Moravany nad Váhom, Matrika narodených 1863 – 1895, č. j. 1448, s. 87.

29 ŠOA Nitra, f. RFÚ Malé Hoste, Matrika narodených 1834 – 1867, č. j. 445, s. 11.

30 *Tamže*, s. 24.

31 LEMEŠ, Vladimír. Osada a polesie Kulháň. In GREŽĐOVÁ, Helena (ed.). *Zlatníky: prírodopis, história, súčasnosť*. Zlatníky: Obecný úrad Zlatníky, 2006, s. 114–131; MIKUŠ, Dušan. S priateľmi v lese i v čase. In GOGOLA, Peter – MIČOVSKÝ, Ján – TOMČÍK, Michal (eds.). *Pomník plný lesa*. Banská Bystrica: Lesy Slovenskej republiky, 2017, s. 54–60.

32 KRAJČOVIČ, P. Sídla huncokárov na území Považského Inovca, s. 49–75; KRAJČOVIČ, P. *Holzhackerland*, s. 183.

33 ŠOA Nitra, f. RFÚ Malé Hoste, Matrika narodených 1834 – 1867, č. j. 445, s. 24, 36; ŠOA Nitra, f. RFÚ Malé Hoste, Matrika narodených 1868 – 1895, č. j. 1400, s. 265a–265b; ŠOA Nitra, f. RFÚ Malé Hoste, Matrika sobášených 1868 – 1911, č. j. 1401, s. 7a–7b, 8a–8b; ŠOA Nitra, f. RFÚ Malé Hoste, Matrika zomrelých 1834 – 1867, č. j. 445, s. 367; ŠOA Bratislava, f. RFÚ Hrádok nad Váhom, Matrika narodených 1882 – 1898, č. j. 1005, s. 78; ŠOA Nitra, f. RFÚ Prašice, Matrika narodených 1877 – 1894, č. j. 1407, s. 194a–194b.

calefactor, sodalis ustrinae vitri Kulhány, operarius in fabricam Ustrinae in Kulhany), ktorej počiatky spadajú do roku 1865.³⁴

Pri kulhánskej populácii je v matričných záznamoch spravidla uvádzaná forma zápisu: obyvatelia Kulháňa (Kulhányi lakósok), prípadne iba Kulháň (Kulhany).³⁵ Z aspektu II. vojenského mapovania bola osada Kulháň označená za majer (Kulhany M. H.), ku ktorému patrili celkovo tri hospodárske stavby.³⁶ Na III. vojenskom mapovaní lokalita vystupuje ako horáreň (Kulhany J. H.). Celkovo ju tvorili dva stavebné objekty. Necele 300 metrov severne od Kulháňa ležala sklená huta (Glashütte), ktorú súhrnne zahŕňalo až deväť stavebných jednotiek.³⁷ Na mape Nitrianskej stolice je Kulháň označený za majer (Kulhány puszta). Jeho neoddeliteľnou súčasťou bolo tiež šesť budov niekdajšej sklárne. Smerom na juh od Kulháňa sa zároveň rozprestieral pomník odkazujúci na Alžbetu Erdődyovú (Erzsébet emlék).³⁸

-
- 34 ŠOA Nitra, f. RFÚ Malé Hoste, Matrika narodených 1834 – 1867, č. j. 445, s. 198a-198b; ŠOA Nitra, f. RFÚ Malé Hoste, Matrika narodených 1868 – 1895, č. j. 1400, s. 192a-192b; ŠOA Nitra, f. RFÚ Malé Hoste, Matrika sobášených 1868 – 1911, č. j. 1401, s. 35a-35b; ŠOA Nitra, f. RFÚ Prašice, Matrika narodených 1877 – 1894, č. j. 1407, s. 64a- 64b; ŠOA Bratislava, f. RFÚ Stará Lehota, Matrika narodených 1879 – 1896, č. j. 2124, s. 38-39; LEMEŠ, Vladimír. Sklárne v Zlatníkoch. In GREŽDOVÁ, Helena (ed.). *Zlatníky: prírodopis, história, súčasnosť*. Zlatníky: Obecný úrad Zlatníky, 2006, s. 107-114.
- 35 KRAJČOVIČ, P. Sídla huncokárov na území Považského Inovca, s. 49-75; KRAJČOVIČ, P. *Holzhackerland*, s. 183; KRAJČOVIČ, P. *Historicko-etnografická analýza*, s. 71.
- 36 Hungary (1819 – 1869) - Second military survey of the Habsburg Empire (1 : 28 800). Dostupné online: <<https://maps.arcanum.com/en/map/secondsurvey-hungary/>> [cit. 2026-03-30].
- 37 Habsburg Empire (1869 – 1887) - Third Military Survey (1 : 25 000). Dostupné online: <<https://maps.arcanum.com/en/map/thirdsurvey25000/>> [cit. 2026-03-30].
- 38 NAGY, Imre – VIDÁK, István – NAGY, Miksa. Nyitra vármegye (1 : 36 000). Dostupné online: <<https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/14650/>> [cit. 2026-03-30]; Napriek tomu, že kulhánska sklárňa bola relatívne rentabilná, tak jej existencia mala krátkodobý charakter. Ešte pred samotným uplynutím nájomnej zmluvy došlo k viacerým sporom zo strany jej nájomcov. S vtedajšími majiteľmi panstva, Stummerovcami vznikli nezhody týkajúce sa údržby jednotlivých sklárskych objektov a budov a so zamestnancami naopak išlo o spory týkajúce sa vyplácania mzdy. Kruciálnym bodom však bolo najmä pustošenie príľahlých lesných priestorov, ktoré Stummerovcom značne prekážalo a v roku 1890 došlo k predčasnému ukončeniu nájomnej zmluvy. Práca v sklárni bola zastavená a jej ďalšie výrobné procesy sa už neobnovili. Pozri: LEMEŠ, V. *Sklárne v Zlatníkoch*, s. 107-114.

Mapa 1. Osada Kulháň na II. vojenskom mapovaní:

Zdroj: Hungary (1819 – 1869) – Second military survey of the Habsburg Empire (1 : 28 800). Dostupné online: <<https://maps.arcanum.com/en/map/secondsurvey-hungary/>> [cit. 2026-03-30].

Časť obyvateľstva pracujúceho v lesnom hospodárstve bola v matrikách označená za zlatnícku populáciu. K roku 1848 sa napríklad viaže záznam o zlatníckych drevo-
rubačoch (favágó Zlattník), Františkovi Godsteinovi (Gottstein) a Márii Steiningero-
vej (Steinecker). Avšak v uvedenej archiválii nie je uvedené konkrétne miesto pobytu
týchto manželov.³⁹ Poznatky o obyvateľstve pracujúcom v miestnych lesoch je možné
v matričných záznamoch identifikovať ešte na počiatku 20. storočia. Zvyčajne išlo
o drevorubačov (lignicida, lignicida Zlatnikensis, favágó Zlattník), poľovníkov (venator
dominalis) či hájnikov (custos dominalis). Ako miesta ich pobytu sú zmieňované najmä
tieto referencie: silvae dominalis, Zlattník in sylvis, lignicida in sylvis Zlattník, uradal-
mi erdész, favágó erdőkbén.⁴⁰ Je teda evidentné, že istá časť zlatníckych šajtárov žila
na bližšie neidentifikovateľných lesných usadlostiach.⁴¹

Skúmané pramene odkazujú taktiež na lokality, ktoré je možné presne určiť. V do-
line potoka Chocina sa na mieste bývalej sklenej huty rozprestierala osada Stará huta.

39 ŠOA Nitra, f. RFÚ Malé Hoste, Matrika sobášení 1834 – 1867, č. j. 445, s. 276.

40 KRAJČOVIČ, P. Sídla huncokárov na území Považského Inovca, s. 49-75; KRAJČOVIČ, P. *Holzhackerland*, s. 184; KRAJČOVIČ, P. *Historicko-etnografická analýza*, s. 73.

41 K záznamom viažucim sa k obci Zlatníky je napríklad možné zistiť aj to, že niektoré osoby z radov drevo-
rubačov sa identifikovali ako zamestnanci Továrnického panstva. Menovite o tom svedčí matričný zápis
o Štefanovi Geschvandtnerovi a jeho manželke Márii rodenej Grófovej. V uvedenom zázname je pri osobe
manžela explicitne uvedené, že bol továrnickým drevorubačom (lignicida Tavnárók). Pozri: ŠOA Nitra, f.
RFÚ Malé Hoste, Matrika narodených 1868 – 1895, č. j. 1400, s. 150a-150b.

Ležala približne šesť kilometrov severozápadne od obce Zlatníky a jej založenie spadá do obdobia rokov 1807 až 1809.⁴² Dobový stav všetkých budov niekdajšej sklárne je podrobne opísaný v inventári z roku 1822. Vtedy tu stálo celkovo 15 samostatných stavieb rozličného charakteru (kamenné i drevené budovy). Zahrnuté tu boli aj domy niekoľkých rodín sklárskych robotníkov a pri hute tak vznikla akási menšia sklárska osada. Prevádzka sklárne napokon skončila v roku 1839 a väčšina jej populácie sa rozhodla odsťahovať. Z dostupných písomností je zrejmé, že v roku 1848 tu stálo sedem stavieb, v ktorých žili predovšetkým drevorubačské rodiny.⁴³ O ich prítomnosti na tejto lokalite, popri inom referuje viacero miestnych jazykových variácií zo študovaných matričných záznamov (*lignicida Ustrinae*, *lignicida in Ustrina vitri*, *custos silvanalis in Ustrina*, *antiqua Ustrina*, *Ustrina Zlattnik*, *üveges*, *Sztará huta*, *Pusztá Sztará huta*).⁴⁴ Starohutské obyvateľstvo tvorili osoby s priezviskami charakteristickými pre malokarpatských huncokárov (Gruber, Lintner, Hirner, Aschengeschvandtner), ale aj drevorubači s tuzemsky, resp. slovensky znejúcimi rodovými menami (Schima, Ciszera, Zelina, Novotný).⁴⁵

V poradí II. vojenské mapovanie vypovedá o tom, že na Starej hute sa toho času nachádzalo okrem budovy niekdajšej sklárne tiež 15 stavieb rôzneho charakteru (kamenné i drevené). Necelého pol kilometra severozápadne sa nad sútokom Chociny a Hutného stoku rozprestierali ďalšie tri stavebné objekty. Jeden z nich predstavoval stupu na drvenie kameňa (Stampf M. – Stampfmühle). Ďalším bol sklad na sklo a salajkáreň (hamuzsírfürdő) na výrobu salajky (potaše). Poslednú budovu predstavovala brusiareň s kolesom na vodný pohon, ležiaca priamo na Hutnom potoku.⁴⁶ Z aspektu III. vojenského mapovania sa už na miestach vyššie uvedených objektov (stupa, brusiareň, sklad) nachádzali iba dve budovy a jeden prícestný kríž. Z pohľadu skúmanej tematiky je však dôležité poznamenať to, že lokalita na danom mapovaní niesla názov Gschwandner (Gschwandtner). Toto patronymické pomenovanie niesla po svojich vtedajších obyvateľoch (rodina Gschwandtnerovcov).⁴⁷ Na mieste bývalej sklenej

42 LEMEŠ, V. *Sklárne v Zlatníkoch*, s. 107-114.

43 *Tamže*, s. 107-114.

44 KRAJČOVIČ, P. *Sídla huncokárov na území Považského Inovca*, s. 49-75; KRAJČOVIČ, P. *Holzhackerland*, s. 185; KRAJČOVIČ, P. *Historicko-etnografická analýza*, s. 74.

45 ŠOA Nitra, f. RFÚ Malé Hoste, Matrika narodených 1834 – 1867, č. j. 445, s. 25, 183a-183b, 184a-184b; ŠOA Nitra, f. RFÚ Malé Hoste, Matrika narodených 1868 – 1895, č. j. 1400, s. 185a-185b, 290a-290b; ŠOA Nitra, f. RFÚ Malé Hoste, Matrika zomrelých 1834 – 1867, č. j. 445, s. 374.

46 Hungary (1819 – 1869) – Second military survey of the Habsburg Empire (1 : 28 800). Dostupné online: <<https://maps.arcanum.com/en/map/secondsurvey-hungary/>> [cit. 2026-03-30]; Porovnaj: LEMEŠ, V. *Sklárne v Zlatníkoch*, s. 107-114.

47 Za patronymickú je možné označiť tiež lokalitu Hirnerov stok, resp. Hirnerovo údolie, ktorá ležala necelý kilometer južne od sklárne. Je však nutné poznamenať, že poznatky o tejto usadlosti a tam žijúcej populácii v skúmaných archíváliách absentujú. Hirnerov stok bol zaznamenaný na II. vojenskom mapovaní (jedna kamenná budova) a rovnako tak na neskoršom III. vojenskom mapovaní (jeden stavebný objekt).

huty sa z perspektívy III. vojenského mapovania nachádzalo celkovo šesť stavebných objektov. Lokalita tu bola pomenovaná ako Stará huta (Stara Huta).⁴⁸ Z pohľadu mapy Nitrianskej stolice sa na mieste zaniknutej sklenej huty nenachádzali žiadne stavby. Prítomné bolo iba toponymum referujúce o jej niekdajšej existencii (Stará huta – Öreghuta). Niekdajšia lokalita Gschwandner tu bola označená za majer Stará huta (Öreghuta puszta) tvorený celkovo štyrmi budovami.⁴⁹

V rámci chotára obce Zlatníky sa rozprestieralo tiež polesie Stará Hora. Bolo síce vybudované v roku 1838, avšak prvé poznatky o tam žijúcich drevorubačoch sa viažu až k roku 1860. Matričný zápis z 30. júla toho roku vypovedá o tamojšej prítomnosti drevorubača (lignicida) Jozefa Gschnaubela a jeho manželky Márie rodenej Schvarzovej.⁵⁰ V neskorších desaťročiach tu žili aj rodiny Aschengeschwandtnerovcov, Geschwandtnerovcov, Lintnerovcov, Mayerhoferovcov, Eckhartovcov či Arztovcov.⁵¹ Rovnako tak jestvujú informácie potvrdzujúce to, že tu bývali drevorubačské a hájnické rody s tuzemsky (menovite slovensky) znejúcimi priezviskami (Baček, Ondrejček, Pavelka).⁵² Z aspektu II. vojenského mapovania usadlosť Stará Hora absentuje. Identifikovateľná bola až na III. vojenskom mapovaní (Stara Hora) a tvorilo ju celkovo päť stavieb.⁵³ Koncom 19. storočia došlo k zväčšeniu aglomerácie. Dôkazom toho je mapa Nitrianskej stolice, na ktorej bolo zobrazených až osem stavebných objektov a maďarský variant názvu lokality (Öregerdő puszta).⁵⁴

V období 40. rokov 19. storočia sa objavujú poznatky o drevorubačoch žijúcich v priľahlom okolí obce Malé Hoste. Prevažne išlo o nositeľov rodových mien charakteristických pre malokarpatskú huncokársku komunitu (Mayerhoffer, Eckhardt, Gruber,

Pozri: Hungary (1819 – 1869) – Second military survey of the Habsburg Empire (1 : 28 800). Dostupné online: <<https://maps.arcanum.com/en/map/secondsurvey-hungary/>> [cit. 2026-03-30]; Habsburg Empire (1869 – 1887) – Third Military Survey (1 : 25 000). Dostupné online: <<https://maps.arcanum.com/en/map/thirdsurvey25000/>> [cit. 2026-03-30]; Porovnaj: KRAJČOVIČ, P. *Holzhackerland*, s. 186; KRAJČOVIČ, P. *Historicko-etnografická analýza*, s. 74.

48 Habsburg Empire (1869 – 1887) – Third Military Survey (1 : 25 000). Dostupné online: <<https://maps.arcanum.com/en/map/thirdsurvey25000/>> [cit. 2026-03-30].

49 NAGY, Imre – VIDÁK, István – NAGY, Miksa. Nyitra vármegye (1 : 36 000). Dostupné online: <<https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/14650/>> [cit. 2026-03-30].

50 ŠOA Nitra, f. RFÚ Malé Hoste, Matrika narodených 1834 – 1867, č. j. 445, s. 136a-136b.

51 ŠOA Bratislava, f. RFÚ Hrádok nad Váhom, Matrika sobášnych 1882 – 1907, č. j. 1005, s. 213, 229; ŠOA Nitra, f. RFÚ Malé Hoste, Matrika sobášnych 1868 – 1911, č. j. 1401, s. 63a-63b, 78a-78b, 80a-80b; ŠOA Bratislava, f. RFÚ Moravany nad Váhom, Matrika sobášnych 1834 – 1905, č. j. 1449, s. 88.

52 ŠOA Nitra, f. RFÚ Malé Hoste, Matrika narodených 1868 – 1895, č. j. 1400, s. 283a-283b, 308a-308b, 320a-320b.

53 Habsburg Empire (1869 – 1887) – Third Military Survey (1 : 25 000). Dostupné online: <<https://maps.arcanum.com/en/map/thirdsurvey25000/>> [cit. 2026-03-30].

54 NAGY, Imre – VIDÁK, István – NAGY, Miksa. Nyitra vármegye (1 : 36 000). Dostupné online: <<https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/14650/>> [cit. 2026-03-30].

Aschenschvantner, Geschwandtner).⁵⁵ Popri nich tu bola zaznamenaná aj prítomnosť drevorubačov, poľovníkov či lesmajstrov s tuzemsky (slovensky i maďarsky) znejúcimi priezviskami (Spurný, Kopeček, Bugár).⁵⁶ Avšak názvy usadlostí, kde tieto osoby žili v príslušných archiváliách absentujú. Najčastejšie bol uvedený iba stručný zápis referujúci o ich miestnej prítomnosti (lignicidae dominalis, lignicida Kis-Vendégh, favágó Kis-Vendégh). V jednom zázname je spomenutá tiež malohostianska dolina (kisvendéghe dolina).⁵⁷

Pod vrchom Žrebníky (356 metrov nad morom) sa rozprestiera obec Nemečky. Na základe dostupných archiválií viažucich sa k roku 1875, tu v dome číslo 19 (Nemecske nro. 19) žil drevorubač František Seewald, jeho manželka Mária a syn Rudolf. Do Nemečiek sa Seewald prisťahoval z Hôrky nad Váhom (lignicida oriundus in Horka).⁵⁸ Okrem tejto rodiny tu žili rovnako tak drevorubači a poľovníci s tuzemsky znejúcimi rodovými menami (Rehák, Novotný) a jeden lesný správca s priezviskom odkazujúcim na nemecký pôvod jeho nositeľa (Valter).⁵⁹ Okrem niektorých čísiel obydľí sa v záznamoch viažucich sa k uvedenej obci nenachádzajú žiadne konkrétne miesta, ktoré by vyššie spomenuté osoby mohli obývať.⁶⁰

Približne dva kilometre od Nemečiek leží obec Prašice. Poznatky o tamojšej populácii pracujúcej v rámci lesného hospodárstva spadajú do 50. rokov 19. storočia. Menovite z roku 1853 pochádza informácia o poľovníkovi (venator) menom Štefan Schvantner.⁶¹ K roku 1891 sa naopak viaže údaj o prašickom drevorubačovi (lignicida Prassicz) Jakubovi Reisenauerovi a jeho manželke Jozefíne rodenej Mayerhofferovej.⁶² Okrem uvedených osôb sa v matričných záznamoch spomínajú aj drevorubači so slovensky znejúcimi rodovými menami (Novotný, Kajaba).⁶³ Pri zmienke o mieste pobytu

55 ŠOA Bratislava, f. RFÚ Beckov, Matrika sobášených 1867 – 1934, č. j. 42, s. 8; ŠOA Bratislava, f. RFÚ Hrádok nad Váhom, Matrika sobášených 1882 – 1907, č. j. 1005, s. 229; ŠOA Bratislava, f. RFÚ Moravany nad Váhom, Matrika sobášených 1834 – 1905, č. j. 1449, s. 88; ŠOA Nitra, f. RFÚ Malé Hoste, Matrika sobášených 1834 – 1867, č. j. 445, s. 289a-289b; ŠOA Nitra, f. RFÚ Malé Hoste, Matrika narodených 1868 – 1895, č. j. 1400, s. 204a-204b.

56 ŠOA Nitra, f. RFÚ Malé Hoste, Matrika sobášených 1834 – 1867, č. j. 445, s. 293a-293b; ŠOA Nitra, f. RFÚ Malé Hoste, Matrika zomrelých 1834 – 1867, č. j. 445, s. 417; ŠOA Bratislava, f. RFÚ Hrádok nad Váhom, Matrika sobášených 1882 – 1907, č. j. 1005, s. 194.

57 KRAJČOVIČ, P. Sídla huncokárov na území Považského Inovca, s. 49-75; KRAJČOVIČ, P. *Holzhackerland*, s. 187; KRAJČOVIČ, P. *Historicko-etnografická analýza*, s. 77.

58 ŠOA Nitra, f. RFÚ Prašice, Matrika narodených 1853 – 1876, č. j. 452, s. 216a-216b.

59 *Tamže*, s. 73a-73b, 156a-156b; ŠOA Nitra, f. RFÚ Malé Hoste, Matrika narodených 1834 – 1867, č. j. 445, s. 86.

60 KRAJČOVIČ, P. Sídla huncokárov na území Považského Inovca, s. 49-75; KRAJČOVIČ, P. *Holzhackerland*, s. 188; KRAJČOVIČ, P. *Historicko-etnografická analýza*, s. 77.

61 ŠOA Nitra, f. RFÚ Prašice, Matrika narodených 1853 – 1876, č. j. 452, s. 8a-8b.

62 ŠOA Nitra, f. RFÚ Malé Hoste, Matrika narodených 1868 – 1895, č. j. 1400, s. 274a-274b.

63 ŠOA Nitra, f. RFÚ Prašice, Matrika sobášených 1853 – 1908, č. j. 1409, s. 19a-19b, 27a-27b.

jednotlivých osôb je v skúmaných písomnostiach spravidla zapísaný iba názov obce (Prašice, Prassicz).⁶⁴

Jedinou identifikovateľnou usadlosťou, ležiacou v katastrálnom území Prašíc bola lokalita Duchonka. V druhej polovici 60. rokov 19. storočia tu žila drevorubačská rodina Novotných.⁶⁵ Neskôr (70. až 90. roky) tu bývali tiež osoby s priezviskami Aschengeschvandtner, Geschvandtner či Gruber.⁶⁶ Duchonka bola identifikovateľná už na II. vojenskom mapovaní. Celkovo sa tu nachádzali dve kamenné stavby, resp. s kamennou podmurovkou.⁶⁷ Z aspektu III. vojenského mapovania je evidentný vtedajší stavebný rozmach lokality. Prítomných tu bolo súhrnne šesť stavebných objektov.⁶⁸ Vzhľadom na to je možné Duchonku označiť za osadu. Na mape Nitrianskej stolice sa naopak nachádzala už len trojica budov.⁶⁹

Vyššie jeden kilometer smerom na západ od Prašíc leží obec Závada. Prvá informácia o tam žijúcich drevorubačoch pochádza z roku 1854. Konkrétne ide o záznam referujúci o drevorubačoch pracujúcich v závadských lesoch (lignicidae in silvis Zavad), Jurajovi Majerhofferovi a Jozefíne Schvantnerovej.⁷⁰ V študovaných matrikách sa rovnako tak nachádzajú informácie o konkrétnej usadlosti, ktorú jednotliví miestni drevorubači obývali. Ide o lokalitu s názvom Zľavy (Zlavi, Zlavie, Zlavic).⁷¹ V roku 1880 tu býval drevorubač (lignicida) Rudolf Majerhoffer so svojou manželkou Máriou rodenou Eckhardtovou a dcérou Kristínou.⁷² Samotná usadlosť bola pomerne etnicky rozmanitá. Popri Majerhofferovcoch tu žili drevorubači, hájníci a horári s tuzemsky (slovensky i maďarsky) znejúcimi priezviskami (Bednárík, Klobučník, Felko, Madový, Bongyos) či osoby venujúce sa kamenárskej profesii (lapicida) pôvodom z Württemberska a Tirolska.⁷³ Na druhom II. vojenskom mapovaní je lokalita pomenovaná ako salaš Zľavy (Sla-

64 KRAJČOVIČ, P. Sídla huncokárov na území Považského Inovca, s. 49-75; KRAJČOVIČ, P. *Holzhackerland*, s. 188; KRAJČOVIČ, P. *Historicko-etnografická analýza*, s. 78.

65 ŠOA Nitra, f. RFÚ Prašice, Matrika narodených 1853 – 1876, č. j. 452, s. 136a-136b.

66 *Tamže*, s. 180a-180b; ŠOA Nitra, f. RFÚ Malé Hoste, Matrika narodených 1868 – 1895, č. j. 1400, s. 264a-264b; ŠOA Nitra, f. RFÚ Malé Hoste, Matrika sobášnych 1868 – 1911, č. j. 1401, s. 63a-63b.

67 Hungary (1819 – 1869) – Second military survey of the Habsburg Empire (1 : 28 800). Dostupné online: <<https://maps.arcanum.com/en/map/secondsurvey-hungary/>> [cit. 2026-03-30].

68 Habsburg Empire (1869 – 1887) – Third Military Survey (1 : 25 000). Dostupné online: <<https://maps.arcanum.com/en/map/thirdsurvey25000/>> [cit. 2026-03-30].

69 NAGY, Imre – VIDÁK, István – NAGY, Miksa. Nyitra vármegye (1 : 36 000). Dostupné online: <<https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/14650/>> [cit. 2026-03-30].

70 ŠOA Nitra, f. RFÚ Malé Hoste, Matrika narodených 1834 – 1867, č. j. 445, s. 109a-109b.

71 KRAJČOVIČ, P. Sídla huncokárov na území Považského Inovca, s. 49-75; KRAJČOVIČ, P. *Holzhackerland*, s. 189; KRAJČOVIČ, P. *Historicko-etnografická analýza*, s. 79.

72 ŠOA Nitra, f. RFÚ Závada, Matrika narodených 1864 – 1890, č. j. 1418, s. 118.

73 ŠOA Nitra, f. RFÚ Závada, Matrika narodených 1834 – 1864, č. j. 466, s. 67, 80, 238a-238b; ŠOA Nitra, f. RFÚ Závada, Matrika narodených 1864 – 1890, č. j. 1418, s. 159; ŠOA Nitra, f. RFÚ Závada, Matrika sobášnych 1864 – 1896, č. j. 1420, s. 7a-7b, 19a-19b.

wi Salašs) a nachádzala sa tam jedna kamenná budova a jedna hospodárska stavba.⁷⁴ Z pohľadu III. vojenského mapovania, kde lokalita niesla similárny názov (salaš Zľavy – Zľavy szl.) boli taktiež zobrazené dva stavebné objekty.⁷⁵ Na mape Nitrianskej stolice už bolo možné identifikovať iba jednu budovu.⁷⁶

Necelé dva kilometre južne od Závady sa rozprestierala usadlosť Nové Mlyny, patriaca do chotára obce Tesáre. Študované písomnosti vypovedajú o tom, že tu istý čas žil drevorubač Rudolf Meierhofer, ktorý v roku 1878 uzavrel manželstvo s Máriou Geschvandtnerovou.⁷⁷ Lokalita bola zobrazená už na I. vojenskom mapovaní. Podľa tohto kartografického zdroja tu svojho času stál vodný mlyn a dve ďalšie stavby s kamennou podmurovkou.⁷⁸ Z perspektívy II. vojenského mapovania bol rovnako tak zaznamenaný mlyn, jedna hospodárska budova a jedna kamenná stavba.⁷⁹ Na III. vojenskom mapovaní bolo možné identifikovať mlyn s dvojicou budov.⁸⁰ Mapa Nitrianskej stolice referuje o prítomnosti dvoch stavieb a jednej budovy hospodárskeho charakteru.⁸¹

Na základe informácií zo skúmaných matričných záznamov je možné konštatovať, že najväčšia koncentrácia považskoinoveckého obyvateľstva profesijne zameraného na prácu v lesnom hospodárstve obývala priľahlé okolie obce Podhradie. Prvý záznam o tam žijúcich drevorubačoch sa viaže k 10. júlu 1835. Explicitne referoval o drevorubačovi z podhradských lesov (*lignicida in silvis Podhradgy*) Sebastiánovi Reisenauerovi, jeho manželke Eleonóre Meierhoferovej a synovi Jakubovi. V pozícii krstného otca dieťaťa figuroval Juraj Traunsberger (*Trautenberger*).⁸² Neskoršie zápisy z matrik vypovedajú o tom, že v okolí Podhradia žilo viacero osôb z radov drevorubačov a poľovníkov, ktorých usadlosti ležali v obecných lesoch (*in silvis Podhradensibus, in sylvis Podhradgy*).⁸³ V skúmaných písomných materiáloch je však možné identifikovať tiež lokality, ktoré niesli konkrétne názvy. Necelé tri kilometre severozápadne od obce

74 Hungary (1819 – 1869) – Second military survey of the Habsburg Empire (1 : 28 800). Dostupné online: <<https://maps.arcanum.com/en/map/secondsurvey-hungary/>> [cit. 2026-03-30].

75 Habsburg Empire (1869 – 1887) – Third Military Survey (1 : 25 000). Dostupné online: <<https://maps.arcanum.com/en/map/thirdsurvey25000/>> [cit. 2026-03-30].

76 NAGY, Imre – VIDÁK, István – NAGY, Miksa. Nyitra vármegye (1 : 36 000). Dostupné online: <<https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/14650/>> [cit. 2026-03-30].

77 ŠOA Bratislava, f. RFÚ Moravany nad Váhom, Matrika sobášení 1834 – 1905, č. j. 1449, s. 78.

78 Königreich Ungarn (1782–1785) – First Military Survey (1 : 28 800). Dostupné online: <<https://maps.arcanum.com/en/map/firstsurvey-hungary/>> [cit. 2026-03-30].

79 Hungary (1819 – 1869) – Second military survey of the Habsburg Empire (1 : 28 800). Dostupné online: <<https://maps.arcanum.com/en/map/secondsurvey-hungary/>> [cit. 2026-03-30].

80 Habsburg Empire (1869 – 1887) – Third Military Survey (1 : 25 000). Dostupné online: <<https://maps.arcanum.com/en/map/thirdsurvey25000/>> [cit. 2026-03-30].

81 NAGY, Imre – VIDÁK, István – NAGY, Miksa. Nyitra vármegye (1 : 36 000). Dostupné online: <<https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/14650/>> [cit. 2026-03-30].

82 ŠOA Nitra, f. RFÚ Závada, Matrika narodených 1834 – 1864, č. j. 466, s. 12.

83 KRAJČOVIČ, P. Sídla huncokárov na území Považského Inovca, s. 49-75; KRAJČOVIČ, P. Historicko-etnografická analýza, s. 80-81.

sa rozprestieralo polesie Biela Bukovina. V archívnych dokumentoch bolo pomenúvané rôznymi lokálnymi názvami (Belabukovina, Bíla Bukovina, Bila Bukovina). Počiatky uvedenej usadlosti síce spadajú do roku 1838, avšak prví lesní pracovníci sa tu spomínajú až v 40. rokoch 19. storočia.⁸⁴ V matrikách najčastejšie vystupujú osoby drevorubačskej profesie, ktoré mali rodové mená charakteristické pre členov malokarpatskej huncokárskej komunity (Svantner, Geschvandtner, Gazsi, Grosshappel, Haverl, Hirner, Reisenauer, Fabian, Fleischhandlerl, Lintner, Eckhart, Oleram, Seewald, Tanglmayer, Meierhofer).⁸⁵ Popri nich tu žili tiež drevorubači, ktorých priezviská naznačujú ich tuzemský (slovenský) pôvod (Bača, Božik, Hozera, Hubert, Kováč, Kopček, Pastorek, Paulovič, Meliš).⁸⁶

Od druhej polovice 19. storočia predstavovala Biela Bukovina najväčšie osídlenie považskoinoveckých šajtárov. Dôkazom toho sú tiež kartografické pramene. Na druhom II. vojenskom mapovaní boli zobrazené tri kamenné budovy.⁸⁷ Z pohľadu III. vojenského mapovania nastal na uvedenej lokalite stavebný rozmach, keďže tam bolo prítomných až osem stavebných objektov.⁸⁸ Rovnaký počet budov sa nachádzal aj na mape Nitrianskej stolice.⁸⁹ K postupnému úpadku Bielej Bukoviny začalo dochádzať v prvej polovici 20. storočia. V roku 1944 tu bolo zaznamenaných iba šesť drevorubačských rodín. V danej časovej perióde navyše lokalitu poznamenali udalosti priamo súvisiace s druhou svetovou vojnou. Niekoľkí obyvatelia Bielej Bukoviny pomáhali partizánom ukrývajúcim sa v príľahlých lesoch. Kvôli kooperácii týchto ľudí s povstalcami osadu do základov vypálili nemecké vojenské jednotky. Po konci vojny boli preživší z radov bielobukovinskej populácie vzhľadom na svoju nemeckú národnosť vysídlení do Nemecka.⁹⁰

84 KRAJČOVIČ, P. Sídla huncokárov na území Považského Inovca, s. 49-75; ; KRAJČOVIČ, P. *Holzhackerland*, s. 191; KRAJČOVIČ, P. *Historicko-etnografická analýza*, s. 81.

85 ŠOA Nitra, f. RFÚ Závada Matrika narodených 1834 – 1864, č. j. 466, s. 104, 132, 136, 137, 142a-142b, 158a-158b, 233a-233b; ŠOA Nitra, f. RFÚ Závada, Matrika narodených 1864 – 1890, č. j. 1418, s. 55, 61, 68, 111, 182; ŠOA Nitra, f. RFÚ Závada, Matrika narodených 1891 – 1895, č. j. 1419, s. 11a-11b, 14a-14b, 32a-32b; ŠOA Nitra, f. RFÚ Závada, Matrika sobášnych 1864 – 1896, č. j. 1420, s. 24a-24b, 25a-25b, 52a.

86 ŠOA Nitra, f. RFÚ Závada, Matrika narodených 1834 – 1864, č. j. 466, s. 160a-160b; ŠOA Nitra, f. RFÚ Závada, Matrika sobášnych 1864 – 1896, č. j. 1420, s. 19a-19b; ŠOA Nitra, f. RFÚ Malé Hoste, Matrika zomrelých 1834 – 1867, č. j. 445, s. 516a-516b.

87 Hungary (1819 – 1869) - Second military survey of the Habsburg Empire (1 : 28 800). Dostupné online: <<https://maps.arcanum.com/en/map/secondsurvey-hungary/>> [cit. 2026-03-30].

88 Habsburg Empire (1869 – 1887) - Third Military Survey (1 : 25 000). Dostupné online: <<https://maps.arcanum.com/en/map/thirdsurvey25000/>> [cit. 2026-03-30].

89 NAGY, Imre – VIDÁK, István – NAGY, Miksa. Nyitra vármegye (1 : 36 000). Dostupné online: <<https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/14650/>> [cit. 2026-03-30].

90 LACKO, Martin. Partizánska brigáda podplukovníka Anatolija Snežinského a jej činnosť v oblasti Považského Inovca (1944-1945). In *Historický časopis*, 2003, roč. 51, č. 1, s. 83-99.

Mapa 2. Polesie Biela Bukovina s lokalitou Osikový potok na mape Nitrianskej stolice:

Zdroj: NAGY, Imre – VIDÁK, István – NAGY, Miksa. Nyitra vármegye (1 : 36 000). Dostupné online: <<https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/14650/>> [cit. 2026-03-30].

Približne jeden kilometer smerom na západ od Bielej Bukoviny ležala samota Osikový potok. V príslušných archívnych materiáloch je táto usadlosť spravidla nazývaná ako Osikov potok, Osikove potoky, Oszikóv potok či Oszikov patak puszta.⁹¹ Prví drevorubači tu začali žiť koncom 70. rokov 19. storočia.⁹² V niektorých dokumentoch sa však vyskytuje tiež zápis tejto lokality spolu s Bielou Bukovinou.⁹³ Je tak pravdepodobné, že vznik Osikového potoka súvisel s populačným rastom Bielej Bukoviny a bol vnímaný ako súčasť jej aglomerácie. Na III. vojenskom mapovaní a rovnako tak na mape Nitrianskej stolice bola v rámci Osikového potoka zaznamenaná jedna stavba.⁹⁴

Koncom 50. rokov 19. storočia sa objavujú informácie o drevorubačoch obývajúcich okolie obce Cimenná. V roku 1858 sa v obci konal krst dieťaťa drevorubača Vincenta Steinigera (Steinecker) a jeho manželky Anny rodenej Mitickej. V pozícii krstných rodičov vystupoval Jozef Gschnaubel a jeho partnerka (consors eius) Mária Schvarcová. Podľa zápisu z matriky Steinigerovci v obci obývali dom s číslom 10.⁹⁵ V dome čís-

91 KRAJČOVIČ, P. Sídla huncokárov na území Považského Inovca, s. 49-75; KRAJČOVIČ, P. *Holzhackerland*, s. 192; KRAJČOVIČ, P. *Historicko-etnografická analýza*, s. 82.

92 Prvý záznam o tam žijúcich drevorubačoch pochádza z roku 1878. Týkal sa narodenia dieťaťa menom Augustína. V pozícii rodičov vystupovali drevorubači (lignicida) Florián Reisenauer a Rozália Lintnerová. Podľa skúmanej archíválie uvedený manželský pár obýval lokalitu Osikový potok. Pozri: ŠOA Nitra, f. RFÚ Závada, Matrika narodených 1864 – 1890, č. j. 1418, s. 103.

93 *Tamže*, s. 175.

94 Habsburg Empire (1869 – 1887) – Third Military Survey (1 : 25 000). Dostupné online: <<https://maps.arcanum.com/en/map/thirdsurvey25000/>> [cit. 2026-03-30]; NAGY, Imre – VIDÁK, István – NAGY, Miksa. Nyitra vármegye (1 : 36 000). Dostupné online: <<https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/14650/>> [cit. 2026-03-30].

95 ŠOA Nitra, f. RFÚ Malé Hoste, Matrika narodených 1834 – 1867, č. j. 445, s. 126a-126b.

lo štyri zas od 60. rokov 19. storočia postupne žili Scheenovci (Schön), Steinigerovci (Steineckerovci) a Trösterovci.⁹⁶ Na bližšie neurčenom mieste žila rodina Seewaldovcov (Seewald), ktorá sa sem prisťahovala z malokarpatskej podhorskej obce Štefanová neďaleko Pezinka.⁹⁷ Za zmienku stojí tiež informácia o Antonovi Grófovi, narodenom v roku 1884. Na základe neskoršieho doplnenia jedného z pracovníkov príslušného matričného úradu sa tento syn drevorubača (lignicida) Petra Grófa a Márie Grosshappelovej neskôr presťahoval do Horných Orešian. Tu štvrtého apríla 1910 uzavrel manželský zväzok (*Matrimonium contraxit*) s Jozefínou Schönovou.⁹⁸ Tento údaj svedčí o tom, že minimálne časť členov šajtárskej komunity udržiavala kontakty s malokarpatskými huncokármi. Na rozdiel od ostatných obcí v študovanej oblasti, nie je na žiadnom mieste v matrike pri vyššie uvedených osobách zaznamenané, ako ich sídlo les (*sylva, erdő*).⁹⁹

K rokom 1881 až 1882 sa viaže záznam o drevorubačovi Štefanovi Geschvandtnerovi, ktorý toho času žil na lokalite Tarabovec (*lignicida in Tarabóvcz*).¹⁰⁰ Na II. vojenskom mapovaní bola usadlosť pomenovaná ako hostinec Tarabovec (Tarabowec W. H. – Wirthaus). Stáli tu dve kamenné stavby obohnané plotom a prícestný kríž. K jednej z budov prislúchala tiež drevená stavba.¹⁰¹ Z aspektu III. vojenského mapovania už bolo možné identifikovať iba jeden stavebný objekt s drevenou budovou a prícestný kríž. Lokalitu tu zároveň bola označená za horáreň (Tarabovec J. H.).¹⁰²

Približne štyri kilometre severozápadne od Tarabovca sa rozprestiera obec Dubodiel. Poznatky o tam žijúcich drevorubačoch a hájnikoch je možné datovať do obdobia 60. až 90. rokov 19. storočia. V príslušných zápisoch z matrik sú explicitne uvedení nositelia týchto priezvisk: Aschengeschvandtner, Geschvandtner, Hirner, Nitschneider, Steiner, Scheer. Ako miesta pobytu uvedených osôb bol spravidla zapísaný názov

96 ŠOA Bratislava, f. RFÚ Dubodiel, Matrika zomrelých 1782 – 1876, č. j. 718, s. 518; ŠOA Bratislava, f. RFÚ Dubodiel, Matrika narodených 1877 – 1896, č. j. 719, s. 3.

97 ŠOA Bratislava, f. RFÚ Dubodiel, Matrika sobášených 1782 – 1876, č. j. 718, s. 630.

98 ŠOA Bratislava, f. RFÚ Dubodiel, Matrika narodených 1877 – 1896, č. j. 719, s. 18.

99 KRAJČOVIČ, P. Sídla huncokárov na území Považského Inovca, s. 49-75; KRAJČOVIČ, P. *Holzhackerland*, s. 193; KRAJČOVIČ, P. *Historicko-etnografická analýza*, s. 83-84.

100 ŠOA, f. RFÚ Malé Hoste, Matrika narodených 1868 – 1895, č. j. 1400, s. 150a-150b; 169a-169b; V zázname z roku 1884 je Štefan Geschvandtner uvádzaný ako čuklasovský drevorubač (*lignicida in Csuklász*). Pozri: *Tamže*, s. 192a-192b.

101 Hungary (1819 – 1869) – Second military survey of the Habsburg Empire (1 : 28 800). Dostupné online: <<https://maps.arcanum.com/en/map/secondsurvey-hungary/>> [cit. 2026-03-30]; Na konci novembra 1944 došlo k vypáleniu lokality Tarabovec nemeckými vojenskými zbormi. Z niekdajšej usadlosti ostali iba ruiny, ktoré v neskoršom období úplne asanovali Československé štátne lesy vytvorením valu na jej južnej strane. V súčasnosti je na lokalite možné identifikovať už len udržiavaný prícestný kríž, priehlinu po mlynskom kolese a lúku. Pozri: Zánik osady Tarabovec. Dostupné online: <<http://snopek.rodokmen.org/tarabovec.html>> [cit. 2026-03-30].

102 Habsburg Empire (1869 – 1887) – Third Military Survey (1 : 25 000). Dostupné online: <<https://maps.arcanum.com/en/map/thirdsurvey25000/>> [cit. 2026-03-30].

obce (Dubodiel), alebo čísla jednotlivých obytných domov, v ktorých žili.¹⁰³ V niektorých záznamoch sú spomenuté tiež miestne lesy, resp. panské lesy (in sylvis Dubodiel, silvae dominalis Dubodiel).¹⁰⁴

Od 40. rokov 19. storočia sa objavujú poznatky o osobách pracujúcich v lesnom hospodárstve a obývajúcich priľahlé okolie obcí Hubina, Moravany nad Váhom a Modrová. Ich príchod mal súvis s opatreniami zemepánov z rodov Motešických a neskôr Zedtwitzovcov. Tí sa rozhodli ekonomicky využiť tamojšie lesné priestory a na tento účel začali v horách zriaďovať drevorubačské usadlosti.¹⁰⁵ V študovaných archiváliách sa nachádzajú nielen informácie o miestnych drevorubačoch, ale tiež poľovníkoch a hájnikoch s typicky huncokárskymi priezviskami (Aschenschvantner, Geschvantner, Schvantner, Eckhardt, Fabian, Fleischhandlerl, Haberl, Hirner, Lintner, Lumensberger, Meierhofer, Schenk, Steinecker).¹⁰⁶ Popri nich tu žili tiež osoby obdobného profesijného zamerania pôvodom z Čiech a Moravy (Červíček, Hinegh, Malkus, Mendl, Petlák, Rubik, Sztancsek) či dokonca drevorubači s tuzemsky znejúcimi rodovými menami (Hažik, Javorka, Kajan, Lehuta, Lišák).¹⁰⁷

Niektoré drevorubačské lokality ležali na bližšie neurčenom mieste v priľahlých lesoch (in silvis dominalis, Hubinai erdo, Hubinai lakós, Moravankai ars, Moravankai lak, lignicida Moravankaensis, Moravankai erdokben favago, Moravankai erdo).¹⁰⁸ V študovaných archiváliách však boli zaznamenané tiež konkrétne horské usadlosti. Jednou z nich boli Gonove lazy, nachádzajúce sa necelé tri kilometre severovýchodne od Hubiny. Obyvateľstvo venujúce sa rôznym prácam v rámci lesného hospodárstva tu žilo od druhej polovice 19. storočia.¹⁰⁹ Okrem nich tu boli prítomní aj volieri (boarius), resp. panskí volieri (boarius dominalis).¹¹⁰ Uvedenému stavu osídlenia zodpovedá niekoľko variácií pomenovania predmetnej lokality v skúmaných matrikách (Gonolaz, Gono-láz, in allodio Gonolazensis, natur habitat in Gonove lazy, custos sylvarum dominalis

103 ŠOA Bratislava, f. RFÚ Dubodiel, Matrika zomrelých 1782 – 1876, č. j. 718 s. 518; ŠOA Bratislava, f. RFÚ Dubodiel, Matrika narodených 1877 – 1896, č. j. 719, s. 33, 38, 45, 46, 47.

104 Tamže, s. 6; KRAJČOVIČ, P. Sídla huncokárov na území Považského Inovca, s. 49-75; KRAJČOVIČ, P. *Holz-hackerland*, s. 194; KRAJČOVIČ, P. *Historicko-etnografická analýza*, s. 85.

105 MAREK, M. a kol. *Moravany*, s. 238.

106 ŠOA Bratislava, f. RFÚ Moravany nad Váhom, Matrika narodených 1844 – 1862, č. j. 1447, s. 67, 118, 135, 139; ŠOA Bratislava, f. RFÚ Moravany nad Váhom, Matrika narodených 1863 – 1895, č. j. 1448, s. 17; ŠOA Bratislava, f. RFÚ Moravany nad Váhom, Matrika sobášených 1834 – 1905, č. j. 1449, s. 41, 53, 64, 86, 94.

107 ŠOA Bratislava, f. RFÚ Moravany nad Váhom, Matrika narodených 1863 – 1895, č. j. 1448, s. 78, 88, 192, 299-300, 319-320; ŠOA Bratislava, f. RFÚ Moravany nad Váhom, Matrika sobášených 1834 – 1905, č. j. 1449, s. 65, 75, 88; ŠOA Bratislava, f. RFÚ Stará Lehota, Matrika narodených 1879 – 1896, č. j. 2124, s. 11, 139-139a.

108 KRAJČOVIČ, P. Sídla huncokárov na území Považského Inovca, s. 49-75; KRAJČOVIČ, P. *Holz-hackerland*, s. 196; KRAJČOVIČ, P. *Historicko-etnografická analýza*, s. 86.

109 ŠOA Bratislava, f. RFÚ Moravany nad Váhom, Matrika narodených 1844 – 1862, č. j. 1447, s. 103.

110 Tamže, s. 135.

Gonyólyzensis, Gonolazi vadász, Gonolazi majórbúl vadász).¹¹¹ Na II. vojenskom mapovaní boli Gonove lazy označené za ovčiareň (Gonove lazy schäferei). Nachádzali sa tu súhrnne dve murované stavby.¹¹² Z pohľadu III. vojenského mapovania bolo možné identifikovať až tri stavebné objekty. Jedným z nich bol majer, o čom svedčí tiež pomenovanie na tomto kartografickom prameni (Gonolaz M. H.).¹¹³ Na mape Nitrianskej stolice je zobrazená štvorica budov rozličného (aj hospodárskeho) charakteru.¹¹⁴

Približne dva kilometre juhovýchodne od Gonových lazov ležala drevorubačská samota Jelenie jamy. V dostupných písomných prameňoch je lokalita zapísaná v latinском (in allodis cervorum sylvan Moravank., in Modró cervorum, in allodio dominalis cervorum, ex valle cervorum, in valle cervorum, Vallis cervorum), slovenskom (Jelenie jamy, Jelenni jamy, Jelené jamy), maďarskom (Szarvas majorban, Szarvas gödrök) a tiež jazykovo zmiešanom variante svojho pomenovania (Jelene jamy allod., praedio Jelenie jamy, Jelené jamiról, Jelenie jamy lakos).¹¹⁵ Jednotlivé drevorubačské rodiny tu žili do konca prvej polovice 20. storočia.¹¹⁶ Na II. vojenskom mapovaní je lokalita označená za ovčiareň (Jeleni Gammi schäferei), ktorú tvorili dva stavebné objekty (jeden murovaný a jeden drevený).¹¹⁷ Z pohľadu III. vojenského mapovania sa nachádzala šesť budov a jeden prícestný kríž. Usadlosť tu bola označená za majer (Jeleni Jami M. H.).¹¹⁸ Na mape Nitrianskej stolice tvorili lokalitu tri stavby.¹¹⁹

Ďalšiu drevorubačskú usadlosť, ktorej súčasťou bola tiež horáreň, predstavuje Volavec. Založenie tejto lesnej samoty spadá do obdobia druhej polovice 19. storočia a svojho času tu žili drevorubači a panskí hájníci. Ležala v údolí vyúsťujúcom do doliny potoka Striebornica, približne jeden kilometer južne od obce Hubina. V archivá-

111 KRAJČOVIČ, P. Sídla huncokárov na území Považského Inovca, s. 49-75; KRAJČOVIČ, P. *Holzhackerland*, s. 196; KRAJČOVIČ, P. *Historicko-etnografická analýza*, s. 86.

112 Hungary (1819 – 1869) – Second military survey of the Habsburg Empire (1 : 28 800). Dostupné online: <<https://maps.arcanum.com/en/map/secondsurvey-hungary/>> [cit. 2026-03-30].

113 Habsburg Empire (1869 – 1887) – Third Military Survey (1 : 25 000). Dostupné online: <<https://maps.arcanum.com/en/map/thirdsurvey25000/>> [cit. 2026-03-30].

114 NAGY, Imre – VIDÁK, István – NAGY, Miksa. Nyitra vármegye (1 : 36 000). Dostupné online: <<https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/14650/>> [cit. 2026-03-30].

115 KRAJČOVIČ, P. Sídla huncokárov na území Považského Inovca, s. 49-75; KRAJČOVIČ, P. *Holzhackerland*, s. 196-197; KRAJČOVIČ, P. *Historicko-etnografická analýza*, s. 87.

116 KRAJČOVIČ, P. Sídla huncokárov na území Považského Inovca, s. 49-75; KRAJČOVIČ, P. *Holzhackerland*, s. 197; KRAJČOVIČ, P. *Historicko-etnografická analýza*, s. 87; V krátkom článku z roku 1941, informujúcom ohľadne úmrtia (Todesfälle) Františka Geschwandtnera bola usadlosť Jelenie jamy (Jelené jámy) označená ako drevorubačské osídlenie (Waldarbeitersiedlung). Pozri: Todesfälle. In *Deutsche Stimmen*, 1941, roč. 8, č. 20, s. 6.

117 Hungary (1819 – 1869) – Second military survey of the Habsburg Empire (1 : 28 800). Dostupné online: <<https://maps.arcanum.com/en/map/secondsurvey-hungary/>> [cit. 2026-03-30].

118 Habsburg Empire (1869 – 1887) – Third Military Survey (1 : 25 000). Dostupné online: <<https://maps.arcanum.com/en/map/thirdsurvey25000/>> [cit. 2026-03-30].

119 NAGY, Imre – VIDÁK, István – NAGY, Miksa. Nyitra vármegye (1 : 36 000). Dostupné online: <<https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/14650/>> [cit. 2026-03-30].

liách je lokalita spravidla pomenúvaná ako Volavec, Volavec exstirp. či Volavoc.¹²⁰ Časť tam žijúcej populácie mala pôvod v oblasti Malých Karpát. Dôkazom toho je napríklad matričný záznam z roku 1879 informujúci o narodení dieťaťa menom Ján. V pozícii jeho rodičov vystupovali volaveckí drevorubači (lignicida), Rudolf Javorka z Topolčianok (Kis Tapolcsán) a Mária rodená Eckhardtová z Pezinka (Bazinio). Krstnými rodičmi boli rovnako tak drevorubači (lignicida), Ján Eckhardt pochádzajúci z Pezinka (Bazinio) a Juliana Geschvandtnerová pôvodom z Častej (Csaszta).¹²¹ III. vojenské mapovanie vypovedá o tom, že lokalitu tvorili dva stavebné objekty.¹²² Na mape Nitrianskej stolice bola zobrazená jedna stavba s prislúchajúcou záhradou.¹²³

V dolinách strednej časti Považského Inovca sa rozprestierajú obce Stará a Nová Lehota, od seba navzájom vzdialené približne jeden a pol kilometra. Poznatky o tamojšej prítomnosti populácie profesijne sa venujúcej lesnému hospodárstvu spadajú do druhej polovice 19. storočia. Prevažne išlo o osoby z radov drevorubačov (Aschengeschvandtner, Gschwandtner, Bača, Bačech, Fabian, Felko, Fleischhandler, Kajan, Markus, Meliš, Schenk), poľovníkov (Fischer, Novák, Polyák, Schöflin) či kolárov (Kolomazník).¹²⁴ V príslušných matrikách sú obydlia jednotlivých osôb, resp. rodín spravidla označované pod menami obcí (Uj-Lehotensis, Uj-Lehota, Ó – Lehota, Ó – Lehotai lakósok). Avšak objavujú sa tiež názvy odkazujúce na miestnu časť Novej Lehoty – Dolina (Ujlehota Dolina, ex Dolina Uj-Lehotensis, Uj – Lehot. Dolinae), alebo neznámu samotu patriacu do katastrálneho územia tejto obce (Nagyülés szállás, Szalás nagyülés).¹²⁵ Lokalita Nová Lehota – Dolina vystupovala ako osada, resp. miestna časť už na II. vojenskom mapovaní. Popri samotnom názve (Dolina) tu bolo možné identifikovať celkovo 22 stavieb (jednu z nich predstavoval vodný mlyn).¹²⁶ Z pohľadu

120 KRAJČOVIČ, P. Sídla huncokárov na území Považského Inovca, s. 49-75; KRAJČOVIČ, P. *Holzhackerland*, s. 197; KRAJČOVIČ, P. *Historicko-etnografická analýza*, s. 88.

121 ŠOA Bratislava, f. RFÚ Moravany nad Váhom, Matrika narodených 1863 – 1895, č. j. 1448, s. 142.

122 Habsburg Empire (1869 – 1887) – Third Military Survey (1 : 25 000). Dostupné online: <<https://maps.arcanum.com/en/map/thirdsurvey25000/>> [cit. 2026-03-30].

123 NAGY, Imre – VIDÁK, István – NAGY, Miksa. Nyitra vármegye (1 : 36 000). Dostupné online: <<https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/14650/>> [cit. 2026-03-30].

124 ŠOA Nitra, f. RFÚ Malé Hoste, Matrika narodených 1868 – 1895, č. j. 1400, s. 292a-292b; ŠOA Nitra, f. RFÚ Závada, Matrika sobášených 1864 – 1896, č. j. 1420, s. 19a-19b; ŠOA Nitra, f. RFÚ Závada, Matrika narodených 1891 – 1895, č. j. 1419, s. 14a-14b; ŠOA Bratislava, f. RFÚ Stará Lehota, Matrika narodených 1827 – 1878, č. j. 2123, s. 202, 207, 211, 214; ŠOA Bratislava, f. RFÚ Stará Lehota, Matrika narodených 1879 – 1896, č. j. 2124, s. 11, 36-37, 56-57, 80-81, 119-119a, 121 121a, 123-123a; ŠOA Bratislava, f. RFÚ Stará Lehota, Matrika sobášených 1827 – 1878, č. j. 2125, s. 29, 38-39.

125 ŠOA Bratislava, f. RFÚ Moravany nad Váhom, Matrika sobášených 1834 – 1905, č. j. 1449, s. 122-123, 144-145; KRAJČOVIČ, P. Sídla huncokárov na území Považského Inovca, s. 49-75; KRAJČOVIČ, P. *Holzhackerland*, s. 198; KRAJČOVIČ, P. *Historicko-etnografická analýza*, s. 88-89.

126 Hungary (1819 – 1869) – Second military survey of the Habsburg Empire (1 : 28 800). Dostupné online: <<https://maps.arcanum.com/en/map/secondsurvey-hungary/>> [cit. 2026-03-30].

III. vojenského mapovania bolo na lokalite prítomných 21 stavebných objektov.¹²⁷ Rovnaký počet budov sa nachádzal tiež na mape Nitrianskej stolice. K väčšine z nich boli zároveň pridružené záhrady.¹²⁸

Priamo pod Čiernym vrchom (548 metrov nad morom) svojho času stála samota Čierna Hora. Z roku 1874 pochádza matričný zápis, týkajúci sa narodenia dieťaťa menom Anna. Uvedený záznam zároveň referuje o tom, že rodičmi boli drevorubač (lignicida) Jozef Markus a Mária Tirbachová. Obe tieto osoby pochádzali z Čiech. V pozícii krstného otca vystupoval drevorubač Martin Aschengeschvandtner a krstnou matkou bola jeho manželka (ejus uxor) Konštantína.¹²⁹ V roku 1876 už tento pôvodom český pár žil na lokalite Nová Lehota – Dolina.¹³⁰ V súčasnej dobe je horská samota Čierna Hora neobývaná. Nachádzajú sa tam pozostatky dvoch obytných budov, jedna hospodárska stavba (stodola) a ovocná záhrada.¹³¹ Pod svojím skomoleným názvom (Černohorski) je usadlosť znázornená už na II. vojenskom mapovaní. Prítomné tam boli dva murované stavebné objekty, od seba navzájom vzdialené približne 400 metrov. K obojm stavbám zároveň prislúchali prídomové záhrady.¹³² Z perspektívy III. vojenského mapovania sa na lokalite nachádzala už iba jedna budova, v blízkosti ktorej stála hospodárska stavba (pravdepodobne stodola).¹³³ Mapa Nitrianskej stolice referuje o osídlení rovnakého charakteru, ako na III. vojenskom mapovaní. Na tomto kartografickom materiáli sú však v rámci lokality zaznamenané tiež pomerne rozľahlé plochy označujúce prídomové záhrady.¹³⁴

Relatívne rozsiahle šajtárske osídlenie sa nachádzalo v rámci katastrálnych území obcí Hrádok a Hôrka nad Váhom. Prvé informácie o tam žijúcich osobách pracujúcich v lesnom hospodárstve pochádzajú z obdobia 40. rokov 19. storočia.¹³⁵ Z poznatkov extrahovaných zo skúmaných archiválií je zrejmé, že tamojšie osídlenie malo prevažne kopaničiarsky charakter (exstirpaturistae, irtvány). Potvrďuje to tiež maďarskojazyčné pomenovanie tam prítomnej populácie – kopaničiari (irtványos). Jednot-

127 Habsburg Empire (1869 – 1887) – Third Military Survey (1 : 25 000). Dostupné online: <<https://maps.arcanum.com/en/map/thirdsurvey25000/>> [cit. 2026-03-30].

128 NAGY, Imre – VIDÁK, István – NAGY, Miksa. Nyitra vármegye (1 : 36 000). Dostupné online: <<https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/14650/>> [cit. 2026-03-30].

129 ŠOA Bratislava, f. RFÚ Stará Lehota, Matrika narodených 1827 – 1878, č. j. 2123, s. 199.

130 Tamže, s. 207.

131 KRAJČOVIČ, P. *Holzhackerland*, s. 199; KRAJČOVIČ, P. *Historicko-etnografická analýza*, s. 90.

132 Hungary (1819 – 1869) – Second military survey of the Habsburg Empire (1 : 28 800). Dostupné online: <<https://maps.arcanum.com/en/map/secondsurvey-hungary/>> [cit. 2026-03-30].

133 Habsburg Empire (1869 – 1887) – Third Military Survey (1 : 25 000). Dostupné online: <<https://maps.arcanum.com/en/map/thirdsurvey25000/>> [cit. 2026-03-30].

134 NAGY, Imre – VIDÁK, István – NAGY, Miksa. Nyitra vármegye (1 : 36 000). Dostupné online: <<https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/14650/>> [cit. 2026-03-30].

135 ŠOA Bratislava, f. RFÚ Hrádok nad Váhom, Matrika birmovaných 1844, č. j. 1002, s. 358; ŠOA Bratislavy, f. RFÚ Hrádok nad Váhom, Matrika sobášovaných 1812 – 1851, č. j. 1002, s. 351.

livé kopanice mali spravidla všeobecné názvy odkazujúce na les, resp. niektorú z obcí (erdő irtvány, Horka exstirp., Huorka irtvány, Hrádek exstirp., Hrádek irtvány).¹³⁶ Objavujú sa však aj číselné označenia niektorých kopaníc, prípadne dokonca ich samotné (v niekoľkých prípadoch patronymické) názvy (Maliništia, Seewaldova, Škudlova, Štajnekerova, Tangelmajerova, Tematínska, Učňova a ďalšie).¹³⁷

Necelého pol kilometra severovýchodne od zrúcaniny hradu Tematín leží Tematínska, resp. kopanica Pod zámkom. V príslušných matrikách je lokalita nazývaná oboma variantmi (Temetvény, sub arce Temetvény, Hrádek Temetvény irtvány, Hrádek irtvány Temetvény, Hrádok irtványos Temetvény, Temetvény várrom lakk, Hrádek sub arce exstirp.).¹³⁸ Prvotný poznatok o tam bývajúcich drevorubačoch sa viaže k roku 1885. Dňa 22. júna toho roku sa konal krst dieťaťa menom Ján. Jeho rodičmi boli drevorubači (lignicida) Rudolf Gróf a Zuzana Steineckerová, žijúci na hrádockej kopanici pod hradom Tematín (Hrádok sub arce Temetvény). V pozícii krstných rodičov novonarodeného Jána vystupovali kopaničiari (exstirpaturistae) Štefan Seewald a Terézia Fabianová.¹³⁹ Stopy po tamojšom osídlení je možné identifikovať už z pohľadu II. vojenského mapovania. Nachádzala sa tam jedna stavba s kamennou podmurovkou a jedna drevená budova.¹⁴⁰ Obdobný počet stavebných objektov bol prítomný tiež na III. vojenskom mapovaní, kde usadlosť niesla patronymické pomenovanie Steinegger (Steinecker).¹⁴¹ Z aspektu mapy Nitrianskej stolice bola zobrazená jedna stavba (so znakom parožia) a k nej prislúchajúci záhradný objekt.¹⁴²

Medzi Holubacím vrchom (462 metrov nad morom) a vrchom Siroň (419 metrov nad morom) leží Kopúnová kopanica. V študovaných matrikách je označovaná za hrádockú kopanicu Malinište (Hrádek irtvány Malinište).¹⁴³ Prvá správa o tamojších drevorubačoch pochádza z roku 1890. Vtedy sa konal krst dieťaťa menom Leopold. Rodičmi boli kopaničiari (irtványos) Ján Lindtner a Anna Geschwandtnerová. V úlohe krstných

136 KRAJČOVIČ, P. Sídla huncokárov na území Považského Inovca, s. 49-75; KRAJČOVIČ, P. *Holzhackerland*, s. 199-200; KRAJČOVIČ, P. *Historicko-etnografická analýza*, s. 90-91.

137 KRAJČOVIČ, Pavol. Sídla nemeckých drevorubačov – Huncokárov na území Považského Inovca. In CINTULA, Igor – MYDLOVÁ, Kristína – KALIVODOVÁ, Veronika (eds.). *Interdisciplinárna doktorandská konferencia Loquere. Zborník príspevkov*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2020, s. 21-30; KRAJČOVIČ, P. *Holzhackerland*, s. 200; KRAJČOVIČ, P. *Historicko-etnografická analýza*, s. 91.

138 KRAJČOVIČ, P. Sídla huncokárov na území Považského Inovca, s. 49-75; KRAJČOVIČ, P. *Holzhackerland*, s. 200; KRAJČOVIČ, P. *Historicko-etnografická analýza*, s. 91.

139 ŠOA Bratislava, f. RFÚ Hrádok nad Váhom, Matrika narodených 1882 – 1898, č. j. 1005, s. 11.

140 Hungary (1819 – 1869) – Second military survey of the Habsburg Empire (1 : 28 800). Dostupné online: <<https://maps.arcanum.com/en/map/secondsurvey-hungary/>> [cit. 2026-03-30].

141 Habsburg Empire (1869 – 1887) – Third Military Survey (1 : 25 000). Dostupné online: <<https://maps.arcanum.com/en/map/thirdsurvey25000/>> [cit. 2026-03-30].

142 NAGY, Imre – VIDÁK, István – NAGY, Miksa. Nyitra vármegye (1 : 36 000). Dostupné online: <<https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/14650/>> [cit. 2026-03-30].

143 ŠOA Bratislava, f. RFÚ Hrádok nad Váhom, Matrika narodených 1882 – 1898, č. j. 1005, s. 45.

rodičov dieťaťa vystupovali drevorubači (favágó) Leopold Geschwandtner a Rozália Fabianová.¹⁴⁴ Z aspektu II. vojenského mapovania niesla lokalita názov Kopúnová (Kopunowa) a tvorená bola dvoma stavbami (jedna murovaná a jedna drevená).¹⁴⁵ Na III. vojenskom mapovaní boli prítomné dva stavebné objekty a pomenovanie Malinišťa (Maliništa).¹⁴⁶ Z pohľadu mapy Nitrianskej stolice je identifikovateľná jedna budova s prislúchajúcou záhradou. Názov kopanice však absentoval.¹⁴⁷

Približne pol kilometra východne od Kopúnovej kopanice bola situovaná Učňova kopanica. V príslušných matričných záznamoch je uvedená pod svojim pomenovaním (Ucsnova, Ucsnováron).¹⁴⁸ V období rokov 1882 až 1887 lokalitu obýval panský drevorubač (uradalmi favágó) František Trautenbergger so svojou manželkou Zuzanou Krajčiovou.¹⁴⁹ Osídlenie na Učňovej kopanici bolo možné identifikovať už na II. vojenskom mapovaní, kde sa nachádzal jeden murovaný stavebný objekt a názov usadlosti vo forme Pastierňa (Pastirna).¹⁵⁰ Z perspektívy III. vojenského mapovania bola kopanica pomenovaná ako Učňova a tvorili ju dve stavby.¹⁵¹ Mapa Nitrianskej stolice vypovedá o prítomnosti až troch budov a k nim pridruženom objekte záhrady.¹⁵²

Necelé dva kilometre juhovýchodným smerom od Učňovej kopanice leží Štajnekerova kopanica. V študovaných archíváliách niesla spravidla pomenovanie Škudlova (Skutlova).¹⁵³ Medzi rokmi 1894 až 1897 usadlosť obývali rodiny Steineckerovcov a Tangelmayerovcov.¹⁵⁴ Tam prítomné osídlenie bolo zaznamenané z pohľadu III. vojenského mapovania, kde sa nachádzali dva stavebné objekty a názov lokality

144 Tamže, s. 36.

145 Hungary (1819 – 1869) – Second military survey of the Habsburg Empire (1 : 28 800). Dostupné online: <<https://maps.arcanum.com/en/map/secondsurvey-hungary/>> [cit. 2026-03-30].

146 Habsburg Empire (1869 – 1887) – Third Military Survey (1 : 25 000). Dostupné online: <<https://maps.arcanum.com/en/map/thirdsurvey25000/>> [cit. 2026-03-30].

147 NAGY, Imre – VIDÁK, István – NAGY, Miksa. Nyitra vármegye (1 : 36 000). Dostupné online: <<https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/14650/>> [cit. 2026-03-30].

148 KRAJČOVIČ, P. Sídla huncokárov na území Považského Inovca, s. 49-75; KRAJČOVIČ, P. *Holzhackerland*, s. 201; KRAJČOVIČ, P. *Historicko-etnografická analýza*, s. 93.

149 ŠOA Bratislava, f. RFÚ Modrová, Matrika narodených 1863 – 1900, č. j. 1438, s. 169, 177, 185, 193.

150 Hungary (1819 – 1869) – Second military survey of the Habsburg Empire (1 : 28 800). Dostupné online: <<https://maps.arcanum.com/en/map/secondsurvey-hungary/>> [cit. 2026-03-30].

151 Habsburg Empire (1869 – 1887) – Third Military Survey (1 : 25 000). Dostupné online: <<https://maps.arcanum.com/en/map/thirdsurvey25000/>> [cit. 2026-03-30].

152 NAGY, Imre – VIDÁK, István – NAGY, Miksa. Nyitra vármegye (1 : 36 000). Dostupné online: <<https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/14650/>> [cit. 2026-03-30].

153 KRAJČOVIČ, P. Sídla huncokárov na území Považského Inovca, s. 49-75; KRAJČOVIČ, P. *Holzhackerland*, s. 202; KRAJČOVIČ, P. *Historicko-etnografická analýza*, s. 93.

154 ŠOA Bratislava, f. RFÚ Hrádok nad Váhom, Matrika narodených 1882 – 1898, č. j. 1005, s. 62, 84.

Škudlova (Skudlova).¹⁵⁵ Na mape Nitrianskej stolice je znázornená jedna stavba a dva záhradné objekty.¹⁵⁶

Približne dva kilometre juhovýchodne od obce Hôrka nad Váhom je v hôrčanskej doline situovaná Tangelmajerova kopanica. Už jej názov svedčí o tom, že tu svojho času žila rodina Tangelmayerovcov. V príslušných matrikách sa síce jej pomenovanie explicitne neuvádza, avšak v okolí Hôrky a tiež Hrádku nad Váhom je prítomnosť nositeľov priezviska Tangelmayer potvrdená.¹⁵⁷ Stopy po osídlení je možné identifikovať už na II. vojenskom mapovaní, kde lokalita niesla názov Majsarje a tvorila ju jedna murovaná budova.¹⁵⁸ Z aspektu III. vojenského mapovania boli identifikovateľné dva stavebné objekty a pomenovanie Tangelmajerova (Tangelmeier).¹⁵⁹ Mapa Nitrianskej stolice vypovedá o prítomnosti až trojice stavieb.¹⁶⁰

Vyššie jeden a pol kilometra od Tangelmajerovej leží Seewaldova kopanica. Jej samotné pomenovanie referuje o tom, že ju kedysi obývali nositelia rodového mena Seewald, po ktorých zároveň získala svoj názov. V príslušných písomnostiach sa síce priame pomenovanie usadlosti neuvádza, avšak v okolí Hôrky i Hrádku nad Váhom je niekdajšia prítomnosť osôb s priezviskom Seewald potvrdená.¹⁶¹ Osídlenie tejto lokality je identifikovateľné až z pohľadu III. vojenského mapovania. Nachádzali sa tu dva stavebné objekty a názov Seewald (Sewald).¹⁶² Na mape Nitrianskej stolice je kopanica tvorená dvoma budovami. K jednej z nich zároveň prislúchala záhrada.¹⁶³

Približne dva kilometre juhovýchodne od usadlosti Seewald sa rozprestiera kopanica Malinište. Vzhľadom na to, že v minulosti spadala pod chotár Hôrky nad Váhom, tak v skúmaných písomnostiach je označovaná pod konkrétnymi pomenovaniami referujúcimi na jej geografickú príslušnosť (Huorka extirp. Malenište, Horka Malenište extirp., Huorka Malenist exstirpaturis, Malinište Huorka, Huorka Malenist irtvány).¹⁶⁴

155 Habsburg Empire (1869 – 1887) – Third Military Survey (1 : 25 000). Dostupné online: <<https://maps.arcanum.com/en/map/thirdsurvey25000/>> [cit. 2026-03-30].

156 NAGY, Imre – VIDÁK, István – NAGY, Miksa. Nyitra vármegye (1 : 36 000). Dostupné online: <<https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/14650/>> [cit. 2026-03-30].

157 ŠOA Bratislava, f. RFÚ Hrádok nad Váhom, Matrika narodených 1882 – 1898, č. j. 1005, s. 76, 77, 79, 84, 88.

158 Hungary (1819 – 1869) – Second military survey of the Habsburg Empire (1 : 28 800). Dostupné online: <<https://maps.arcanum.com/en/map/secondsurvey-hungary/>> [cit. 2026-03-30].

159 Habsburg Empire (1869 – 1887) – Third Military Survey (1 : 25 000). Dostupné online: <<https://maps.arcanum.com/en/map/thirdsurvey25000/>> [cit. 2026-03-30].

160 NAGY, Imre – VIDÁK, István – NAGY, Miksa. Nyitra vármegye (1 : 36 000). Dostupné online: <<https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/14650/>> [cit. 2026-03-30].

161 ŠOA Bratislava, f. RFÚ Hrádok nad Váhom, Matrika narodených 1882 – 1898, č. j. 1005, s. 3, 9, 20, 38.

162 Habsburg Empire (1869 – 1887) – Third Military Survey (1 : 25 000). Dostupné online: <<https://maps.arcanum.com/en/map/thirdsurvey25000/>> [cit. 2026-03-30].

163 NAGY, Imre – VIDÁK, István – NAGY, Miksa. Nyitra vármegye (1 : 36 000). Dostupné online: <<https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/14650/>> [cit. 2026-03-30].

164 ŠOA Bratislava, f. RFÚ Hrádok nad Váhom, Matrika narodených 1882 – 1898, č. j. 1005, s. 60, 76, 87; ŠOA Bratislava, f. RFÚ Hrádok nad Váhom, Matrika sobášnych 1882 – 1907, č. j. 1005, s. 220; ŠOA Bratislava, f.

V rokoch 1890 až 1900 ju obývali osoby s priezviskami Aschengeschwandtner, Geschwandtner, Schvandtner, Reisenauer, Lindtner, Tangelmayer.¹⁶⁵ Stopy po tamojšom osídlení je možné identifikovať až na III. vojenskom mapovaní, kde bol zaznamenaný názov kopanice (Malinište) a štvorica stavebných objektov.¹⁶⁶ Z perspektívy mapy Nitrianskej stolice je lokalita Malinište označená za horáreň (vadászlak), ktorú tvorili tri budovy, ku ktorým boli pridružené taktiež záhrady.¹⁶⁷

Od obdobia 40. rokov 19. storočia sa v matričných záznamoch objavujú poznatky o drevorubačoch žijúcich v okolí obce Kálnica. Prvý takýto údaj sa viaže k roku 1847. Toho času prebehol krst dieťaťa menom Juliana, ktorého rodičmi boli kálnickí drevorubači (favágó Kelnicz) Ján Scher (Schön) a Kristína Imrichszalltová.¹⁶⁸ Popri nich tu boli prítomné aj drevorubačské rodiny Altuszovcov, Votavovcov, Seewaldovcov, Steineckerovcov a Unzeitligovcov.¹⁶⁹ V jednom zo zápisov sa zároveň nachádzali informácie o osobe pôvodom z oblasti Malých Karpát. Explicitne išlo o Jána Altusza, svojho času bydliskom v Kálnici (domicilium: Kálnicz), ktorý sa na teritórium Považského Inovca prisťahoval z Častej (Csaszta).¹⁷⁰ Konkrétne usadlosti, kde vyššie spomenuté drevorubačské rodiny žili, v skúmaných archíváliách nefigurujú. Identifikovateľné boli iba zmienky o kálnických lesoch (in silvis Kalnicz) či kálnickej doline (in valle Kelniczensi, in valle Kelnicz).¹⁷¹

V menšom rozsahu bolo od druhej polovice 19. storočia, drevorubačmi a hájnikmi osídlené tiež okolie obcí Beckov, Kočovce, Nová Ves nad Váhom a Rokoľuby. Explicitne išlo o osoby s rodovými menami Aschenschwandtner, Aschengeschwandtner, Schvantner, Geschwandtner, Gróf, Prikril, Seewald, Scheer (Schön), Skratil či Stanisek.¹⁷² Konkrétne usadlosti, ktoré mohli byť týmito osobami obývané však v príslušných pí-

RFÚ Moravany nad Váhom, Matrika sobášenných 1834 – 1905, č. j. 1449, s. 136-137.

165 ŠOA Bratislava, f. RFÚ Hrádok nad Váhom, Matrika narodených 1882 – 1898, č. j. 1005, s. 60, 76, 87; ŠOA Bratislava, f. RFÚ Moravany nad Váhom, Matrika sobášenných 1834 – 1905, č. j. 1449, s. 136-137.

166 Habsburg Empire (1869 – 1887) – Third Military Survey (1 : 25 000). Dostupné online: <<https://maps.arcanum.com/en/map/thirdsurvey25000/>> [cit. 2026-03-30].

167 NAGY, Imre – VIDÁK, István – NAGY, Miksa. Nyitra vármegye (1 : 36 000). Dostupné online: <<https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/14650/>> [cit. 2026-03-30].

168 ŠOA Bratislava, f. RFÚ Beckov, Matrika narodených 1801 – 1848, č. j. 38, s. 174.

169 ŠOA Bratislava, f. RFÚ Beckov, Matrika narodených 1843 – 1866, č. j. 39, s. 28, 37; ŠOA Bratislava, f. RFÚ Beckov, Matrika zomrelých 1843 – 1866, č. j. 39, s. 24; ŠOA Nitra, f. RFÚ Malé Hoste, Matrika narodených 1834 – 1867, č. j. 445, s. 136a-136b; ŠOA Bratislava, f. RFÚ Hrádok nad Váhom, Matrika sobášenných 1882 – 1907, č. j. 1005, s. 197.

170 ŠOA Nitra, f. RFÚ Malé Hoste, Matrika zomrelých 1834 – 1867, č. j. 445, s. 473a-473b.

171 ŠOA Bratislava, f. RFÚ Beckov, Matrika narodených 1843 – 1866, č. j. 39, s. 45, 62, 71; ŠOA Nitra, f. RFÚ Malé Hoste, Matrika narodených 1834 – 1867, č. j. 445, s. 136a-136b.

172 ŠOA Bratislava, f. RFÚ Beckov, Matrika narodených 1843 – 1866, č. j. 39, s. 22, 28, 84; ŠOA Bratislava, f. RFÚ Beckov, Matrika narodených 1867 – 1910, č. j. 40, s. 43; ŠOA Bratislava, f. RFÚ Beckov, Matrika sobášenných 1867 – 1934, č. j. 42, s. 8; ŠOA Nitra, f. RFÚ Malé Hoste, Matrika narodených 1834 – 1867, č. j. 445, s. 136a-136b; ŠOA Bratislava, f. RFÚ Nová Ves nad Váhom, Matrika narodených 1866 – 1895, č. j. 1568, s. 140, 156; ŠOA Bratislava, f. RFÚ Nová Ves nad Váhom, Matrika sobášenných 1867 – 1895, č. j. 1568, s. 9.

somnostiach nefigurujú. Poväčšine boli zapísané iba údaje referujúce o ich príslušnosti k danej obci (Beczko, Kocsóc, Rakolub, Vágújfalu).¹⁷³

¹⁷³ KRAJČOVIČ, P. Sídla huncokárov na území Považského Inovca, s. 49-75; KRAJČOVIČ, P. *Holzhackerland*, s. 204; KRAJČOVIČ, P. *Historicko-etnografická analýza*, s. 97.

II. Korelácia vlastníckych zmien pôdy a demografických premien hornouhorskej spoločnosti v druhej polovici 19. storočia

Východiskové rámce kapitoly

Uhorsko, bolo v 19. storočí primárne agrárnou krajinou, čo vyplývalo z dlhodobého hospodárskeho vývoja, ktorý nijako nezmenilo ani pozvoľné priemyselňovanie krajiny a modernizácia národného hospodárstva.¹⁷⁴ Až do konca tejto periódy sa majoritná časť obyvateľstva živila prácou na poli, resp. sekundárne bola jej ekonomická aktivita závislá od poľnohospodárskej činnosti. Podiel ekonomicky aktívneho obyvateľstva pracujúceho v poľnohospodárstve sa v druhej polovici 19. storočia postupne latentne znižoval, od 85 % v polovici storočia po cca 70 % v roku 1900.¹⁷⁵ Samotná práca v tomto odvetví mala viacero podôb. Pod kategóriou zamestnancov v poľnohospodárstve si nemožno predstaviť len roľníkov pracujúcich na prenajatej, resp. panskej, inej dominikálnej pôde, hoci tí predstavovali väčšinu, ale v odvetví pracovali aj zamestnanci veľkostatkov zastávajúci rozmanité profesie. Prirodzene, najväčší podiel predstavovali manuálni pracovníci na poli, ale veľké poľnohospodárske podniky, ktoré vlastnili šľachtici (Pálffyovci, Andrassyovci, Szirmayovci) zamestnávali aj povozníkov, bírešov starajúcich sa o kone a hovädzí dobytok či odborných zamestnancov, ktorí mali v kompetencii ekonomickú stránku podniku či aplikovanie nových, modernizačných prístupov.¹⁷⁶

Vzhľadom na tak vysoký podiel zastúpenia poľnohospodárstva v zamestnaneckej štruktúre obyvateľstva, je potrebné zdôrazniť, že táto ekonomická aktivita priamo ovplyvňovala hospodársky a sociálny život v krajine. Uhorsko bolo odkázané na výsledky poľnohospodárskych aktivít, ktoré zásadne rámcovali jeho makroekonomické ukazovatele, teda stav verejných financií a na konci dňa aj sociálnu stabilitu obyvateľstva.¹⁷⁷ Krajina bola z hľadiska geografických podmienok natoľko diferencovaná, že aj poľnohospodárska produktivita sa diametrálne líšila v severnej (hornej) časti, teda na území dnešného Slovenska a v južných (dolnozem-

174 ASCÁDY, Ignác. *Dejiny poddanstva v Uhorsku*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1955, s. 318–320.

175 KOHÚTOVÁ, Mária – VOZÁR, Jozef (eds.). *Hospodárske dejiny Slovenska 1526 – 1848*. Bratislava: Veda, 2006, s. 104.

176 HOLEC, Roman. *Poľnohospodárstvo na Slovensku v poslednej tretine 19. storočia*. Bratislava: Veda, 1991, s. 36–38, 130–132.

177 EDDIE, Scott McNeil. Agricultural Production and Output per Worker in Hungary, 1870 – 1913. In *The Journal of Economic History*, 1968, roč. 28, č. 2, s. 202–209; KOPSIDIS, Michael. Agricultural development and impeded growth: the case of Hungary, 1870 – 1973. In *Agriculture and economic development in Europe since 1870*. London: Routledge, 2008, s. 306–313.

ských) oblastiach. Úrodnejšie oblasti boli obilnicou nielen pre tuzemský trh, ale časť úrody bola expedovaná do zahraničia, z čoho krajina profitovala.¹⁷⁸ V týchto regiónoch bolo poľnohospodárskych plodín vyžadujúcich náročnejšie podmienky dostatok, a teda v čase neúrody sa tu potravinové krízy objavovali výrazne menej často ako na severe. Hornouhorské župy s výnimkou obdobia po žatve boli odkázané na dovoz náročnejších obilnín (hlavne pšenice), aj preto až do konca 19. storočia sa v kontraste s vývojom v západnej Európe dosť prekvapivo objavovali v tomto priestore hladomory.¹⁷⁹ Príkladom je neúroda a následný hlad na Orave v roku 1892.¹⁸⁰

Ďalším východiskovým rámcom sú zmeny vo vlastníctve pôdy, teda systém, ktorý sa v priebehu druhej polovice 19. storočia radikálne dynamizoval. Revolučné, tzv. marcové zákony *de iure* zrušili poddanský spôsob vlastníckych vzťahov, poddanské dávky, povinnosť služby poddaných a želiarov. Táto povinnosť vychádzala z tereziánskeho urbára, ktorý bol marcovými zákonmi, článkom IX nahradený. Oslobodenie sa však týkalo len asi 40 % obrábanej pôdy, a teda väčšiny poľnohospodárskych, tzv. remaniálnych oblastí sa zmeny netýkali.¹⁸¹ Zmeny tiež nezasiahli zmluvných poddaných (kontraktualistov) a majerských želiarov, ktorí neboli v urbári evidovaní.¹⁸²

Okrem toho spôsob vyvážovania z poddanstva nebol spočiatku nijako legislatívne ukotvený. Prvých 5 rokov sa zachovával status quo a legislatíva, ktorá sa situácii venovala bola skôr latentná. Situácia sa v dekádach druhej polovice 19. storočia vyvíjala len veľmi pozvoľne. V roku 1853 cisár potvrdil patentom zrušenie poddanstva. Prijatím ďalšieho patentálneho nariadenia existovala od roku 1871 možnosť vykúpenia sa, avšak v praxi išlo o komplikovane realizovateľné riešenie.¹⁸³ Komasáciou sa síce mali sceliť úrodné polia, čo malo zefektívniť ich výnosnosť, avšak na tomto procese boli poškodení hlavne malí roľníci, ktorí dostávali za vymenenú pôdu málo úrodné a nedostupné parcely. Vznik veľkostatkov síce ponúkal nové príležitosti pre roľníkov ako zamestnancov, ale väčšina obyvateľov krajiny hospodáriacich na malých poliach, ktoré vlastnili stále šľachtici, sa cyklicky borili s tými istými problémami.¹⁸⁴ Tento vlečúci

178 LACZKA, Eva. Methodological changes of agricultural statistics from the beginning of the 19th century. In *Georgikon for agriculture*, 2019, roč. 23, č. 3, s. 98-100; GUNST, Péter. Agricultural Exports in Hungary (1850 – 1914). In *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 1989, roč. 35, č. 1/4, s. 81-88.

179 ALFANI, Guido a Ó GRÁDA, Cormac. The timing and causes of famines in Europe. In *Nature Sustainability*, 2018, roč. 1, č. 6, s. 283-288.

180 HANZLÍK, Ján. Vývoj obyvateľstva na Slovensku v období. 1869 – 1861. In *Geografický časopis*, 1967, roč. 19, č. 1, s. 13.

181 HOLEC, Roman. *Štát s dvoma tvármi*. Bratislava: Prodama, 2014, s. 133-134.

182 GÁBRIŠ, Tomáš. Modernizácia uhorského právneho poriadku v 19. storočí. In KOVÁČ, Dušan et al. *Sondy do slovenských dejín v dlhom 19. storočí*. Bratislava: Typoset Print, 2013, s. 137.

183 MÉSÁROŠ, Július. Urbárny patent z 2. marca 1853. In MÉSÁROŠ, Július. *Zložitý hľadanie pravdy o slovenských dejinách*. Bratislava: Veda, 2004, s. 112-114.

184 ŠVECOVÁ, Soňa. *Lazy v 19. a 20. storočí. Vývoj roľníckych chotárných sídel v oblasti Krupinskej planiny*. Praha: Univerzita Karlova, 1984, s. 9-11.

sa proces trval až do konca 19. storočia, kedy v roku 1896 bolo definitívne poddanstvo zrušené.¹⁸⁵

Poslednou premisou, z ktorej kapitola vychádza, je teória demografického prechodu, a konkrétne z jej druhej a tretej fázy, ktorá bola viditeľná na území Slovenska v druhej polovici 19. storočia. Teóriu sformuloval Adolf Landry, ktorý charakterizoval znaky v tejto časti demografických zmien spoločnosti, ako priaznivé pre populačný rast.¹⁸⁶ Jej zásadným znakom v druhej fáze bol štatistický pokles hrubej miery úmrtnosti populácie, za ktorým stálo primárne eliminovanie detskej úmrtnosti, hlavne dojčenskej. Tú sa podarilo odstrániť najmä dostupnosťou zdravotnej starostlivosti a racionalizáciou liečebných procesov. Pod pokles detskej úmrtnosti sa podpísalo aj znižovanie miery úmrtí na nákazlivé ochorenia a ich predchádzaniu.¹⁸⁷

Tieto kroky boli v Uhorsku dosiahnuté reálnymi reformami, ktorých výsledkom bolo zahusťovanie siete lekárskeho ambulancií, lekární, nemocníc a ďalších zdravotníckych zariadení.¹⁸⁸ Na vidieku sa pod znižovanie úmrtí novorodencov podpísalo vzdelávanie pôrodných babíc na univerzitách, resp. zdravotníckych kurzoch, v ktorých získavali medicínske znalosti nevyhnutné pre efektívne vykonávanie svojej práce.¹⁸⁹ Odborné vedomosti pôrodných babíc sa v regiónoch ukázali ako efektívny nástroj aj pri liečení dospelých ľudí, to koniec koncov tiež štatisticky znižovalo úmrtnosť, čo však nie je možné presnejšie vypočítať alebo inak určiť.¹⁹⁰ Účinným nástrojom znižovania úmrtnosti na detské nákazlivé choroby bolo aplikovanie efektívnych protiepidemických politík, ktorých súčasťou boli nariadenia o eliminácii infikovaných osôb, ale aj liečebné procesy.¹⁹¹ Ako kľúčové sa ukázalo aplikovanie plošného očkovania proti pra-

185 HOLEC, R. *Poľnohospodárstvo na Slovensku*, s. 36-38, 130-132.

186 LANDRY, Adolphe. Adolphe Landry on the Demographic Revolution. In *Population and Development Review*, 1987, roč. 13, č. 4, s. 731-740.

187 HORSKÁ, Pavla et al. *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Praha: Panorama, 1990, s. 356-361.

188 BUKLIJAS, Tatjana – LAFFERTON, Emese. Science, medicine and nationalism in the Habsburg Empire from the 1840s to 1918. In *Studies in history and philosophy of biological and biomedical sciences*, 2007, roč. 38, č. 4, s. 679-682.

189 BALÁZS, Péter. Magyarországh és Habsburg Birodalom szerepe az 1770. évi Generale Normativum létrehozásában. In *Orvostörténeti Közlemények*, 2005, roč. 50, č. 1-4, s. 165-184; KRÁSZ, Lilla. Gesellschaftliche Konventionen und die Modernisierung : Am Beispiel des Hebammenwesens im Ungarn des 18. Jahrhunderts In *Begegnungen Schriftenreihe des Europa Institutes Budapest*. Budapest: Europa Institut Budapest, roč. 11, s. 245-246.

190 PEKAŘOVÁ, Katarína. Niekoľko poznámok k dejinám vzdelávania babíc do roku 1918. In ROLLEROVÁ, Anna (ed.). *Dimenzie jazykového vzdelávania v nefilologických odboroch*. Bratislava: Ústav cudzích jazykov LF – UK, 2013, s. 151-161; CHURA, Alojz Ján – KIZLINK, Karol. *Slovensko bez dorastu? Sociálne-pediatrické štúdium II. diel*. Bratislava, 1939, s. 428-429.

191 PORTER, Dorothy. *Health, civilisation and the state: a history of public health from ancient to modern time*. London: Routledge, 1999, s. 78-88.

vým kiahňam v 70. rokoch 19. storočia, ktoré zásadne odstránilo túto príčinu úmrtí zo spektra detských epidémií.¹⁹²

Pod znižovanie úmrtnosti sa podpisovali aj nepriame reformy. Jednou z nich napríklad bolo efektívne zásobovanie potravinami do neúrodou postihnutých regiónov. McKeownou stravovaciu hypotézu v Uhorsku potvrdzovalo aj skvalitňovanie poľnohospodárstva, efektívnejšie pestovanie a získavanie dostatku kvalitnejšej potravy v dovtedy málo úrodných krajoch.¹⁹³ Tieto a ďalšie faktory vplývali na znižovanie úmrtnosti, vďaka čomu sa neustále dožívalo viac detí dospelého veku. Tým v posledných dekádach 19. storočia kontinuálne kulminoval prirodzený prírastok obyvateľstva v krajine, čím v niektorých oblastiach dochádzalo k preľudneniu vzhľadom na hospodárske možnosti regiónu.¹⁹⁴

Korelácia v demografickom správaní obyvateľstva

Demografické zmeny mali na poľnohospodársky živiacu sa majoritu zásadný vplyv. Predlžovanie života detí a rastúci podiel tých, ktoré dosiahli dospelosť, vytváralo novú demografickú situáciu, na ktorú musela reagovať ekonomická a sociálna stratégia v rodinách a následne aj spoločnosť. Tým, že sa v rodinách deti dožívali dospelosti o mnoho častejšie ako ich generační predchodcovia, v krajine sa množili veľkopočetné rodiny, ktoré boli charakteristické pre vidiecke prostredie.¹⁹⁵ Pochopiteľne, množstvo ľudí v rodinách si vyžadovalo vyššie nároky na dostatok potravín, čo narážalo primárne v krízových obdobiach. Prejavovalo sa to hlavne v čase neúrod, kedy slúžnovské úrady a župy hlásali vyššie počty hladujúcich osôb.¹⁹⁶ Vďaka vyššej prítomnosti detí v populácii sa objavovali aj ďalšie demografické problémy, ktorým v predchádzajúcich dekádach spoločnosť čeliť nemusela. Išlo napríklad o následky po epidémiách postihujúcich dospelé obyvateľstvo, primárne o cholera, po ktorých zostávalo v spoločnosti výrazne viac polosirôt a sirôt ako v predchádzajúcich obdobiach. Príkladom sú situácie po posledných choleroých vlnách na našom území v roku 1866 a 1873.¹⁹⁷

192 RICZIOVÁ, Beata. Vakcinácia proti kiahňam v Uhorsku na prelome 18. a 19. storočia. In *Medicína, farmacie a veterinární lékařství : kapitoly k dějinám a vybraným tématům*. Brno: Technické muzeum v Brně, 2017, s. 156-158.

193 MCKEOWN, Thomas. Food, infection, and population. In *The Journal of interdisciplinary history*, 1983, roč. 14, č. 2, s. 227-232.

194 SLAVIN, Philip. Climate and famines: A historical reassessment. In *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*, 2016, roč. 7, č. 3, s. 439-443.

195 ANDORKA, Rudolf et al. Household systems and the lives of the old in eighteenth- and nineteenth-century Hungary. In *Aging in the past: Demography, society and old age*, 1995, s. 129-155.

196 BODOVICS, Éva Judit. Weather Anomalies and Their Economic Consequences: Penury in Northeastern Hungary in the Late 1870s. In *The Hungarian historical review: new series of Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 2020, roč. 9, č. 2, s. 179-212.

197 DUDEKOVÁ, Gabriela. Právo alebo milosrdenstvo? Domovská príslušnosť ako základný princíp sociálnej starostlivosti v Uhorsku. In KOVÁČ, Dušan et al. *Sondy do slovenských dejín v dlhom 19. storočí*. Bratislava: Typoset Print, 2013, s. 207-208; GÁL, Edina Tünde. Impoverished by Cholera: Widows, Widowers, and Orp-

Zásadnejším problémom bolo uhorské právo a dedičný systém, ktorý podľa zvykových prístupov umožňoval dedenie rodičovského majetku všetkým deťom rovnakým dielom.¹⁹⁸ V praxi sa spravidla rozdelil majetok medzi synov a ich rodiny, keďže dcéry bývali z majetku „vyplatené“ venom, ktoré dostali pri svadbe.¹⁹⁹ Preto sa geometrickým radom pôda rozdrobovala na stále menšie časti a rástol zoznam jej vlastníkov, resp. prenajímateľov (v prípade poddanskej pôdy). Dochádzalo k pauperizácii, a teda každá ďalšia generácia musela roľníčiť na stále menšom pôdnom celku.²⁰⁰ Keďže sa demografické nožnice stále viac roztvárali, problém s nedostatkom pôdy neustále narastal. Situáciu v tradičných rurálnych prostrediach, teda prakticky na celom území Uhorska, lokalizovaných vo väčšej vzdialenosti od miest, zásadne nezvrátil ani proces urbanizácie a industrializácie. Vo všeobecnosti v závere 19. storočia platilo, že dostupnej pôdy bolo stále menej, a preto nedokázala pokryť nároky domáceho obyvateľstva.²⁰¹

Istou anomáliou v tomto systéme boli oblasti, v ktorých stále existovala možnosť na získanie novej poľnohospodárskej pôdy. Išlo síce o okrajovú možnosť, ale stále ponúkala alternatívu pred hladovaním, alebo vystahovalectvom. Možno ho vidieť práve v regiónoch s výrazným podielom kopaničiarskej pôdy, ktorej získavanie nebolo striktné limitované geografickými alebo urbánnymi hranicami. Napríklad v oblasti stredného Slovenska v druhej polovici 19. storočia, napriek tomu, že populácia extenzívne rástla, problém s nedostatkom pôdy nereflektujeme.²⁰² V regióne sa vypracoval systém dôkladného obrábania rolí aj v ťažko dostupných lokalitách, vznikom terasovitých polí a podhorského chovu oviec. Tento systém dokázal uživiť výraznú časť domáceho obyvateľstva a o niekoľko desiatok rokov neskôr dokonca uchránil obec Hriňová pred kolektivizáciou. Na hornatých roliach nebolo možné polia sceľovať a obrábať poľnohospodárskou technikou, preto proces kolektivizácie vidieka nebol zrealizovaný podobne, ako aj v iných lokalitách s dominantným kopaničiarskym osídlením.²⁰³

Medzi poľnohospodárskou aktivitou dominantnej zložky obyvateľstva a demografickými procesmi možno vidieť súvzťažnosť aj v ďalších oblastiach. Jedným z nich bolo ovplyvňovanie populačného správania sa jednotlivcov podľa tzv. roľníckeho kalendá-

hans after the 1873 Cholera Epidemic in Kolozsvár. In *The Hungarian historical review: new series of Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 2020, roč. 9, č. 4, s. 667-692; KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid. Institutional Care for Orphaned Children in the Kingdom of Hungary (From Private Charity to a State System). In *Romanian Journal of Population Studies*, 2021, roč. 15, č. 2, s. 39-61.

198 LUBY, Štefan. *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava: Iura Edition, 2002, s. 250.

199 BOTÍKOVÁ, Marta et al. *Tradície slovenskej rodiny*. Bratislava: Veda, 1997, s. 95-96.

200 HORVÁTH, Zita. Roľníctvo – chudoba? Náčrt k dejinám roľníctva v Uhorsku do roku 1848. In *Acta historica Neosoliensia*, 2010, roč. 13, č. 1, s. 82-99.

201 HOLEC, R. *Poľnohospodárstvo na Slovensku*, s. 130-132

202 ŠVECOVÁ, s. *Lazy v 19. a 20. storočí*, s. 9.

203 MORAVČÍK, Filip – BENOVA, Alexandra. Dynamika historických štruktúr poľnohospodárskej krajiny, prípadová štúdia: vybraná časť kopaničiarskeho regiónu Myjava. In *Geografický časopis*, 2021, roč. 73, č. 1, s. 93.

ra. To v praxi znamenalo, že sezónnosť poľnohospodárskych prác zásadne definovala základné demografické javy v populácii. Najvýraznejšie to bolo identifikovateľné v sezónnosti tzv. prvých (protogamných) sobášov, teda zväzkov dvoch slobodných dovedy nezosobášených osôb.²⁰⁴ Na výber sobáša jednak vplýval tzv. cirkevný kalendár, ktorý neodporúčal sobáše počas Veľkého pôstu a Adventu, ale ten si nijako neodporoval s pravidlami roľníckeho kalendára.²⁰⁵ Vzhľadom na nevyhnutnosť poľnohospodárskych prác sa sobáše nerealizovali v čase najintenzívnejších roľníckych aktivít, to znamená od času sejby – neskorá jar, až do konca žatvy a zberu úrody – od mája do augusta. Na druhej strane charakteristickým termínom pre svadbu bolo obdobie po ukončení hlavných prác na poliach – v októbri a novembri.²⁰⁶

Roľnícky kalendár tiež rámcovoval demografické charakteristiky hlavne v lokalitách, pre ktoré bolo bežné, že ich obyvatelia v istej časti roka odchádzali zo svojich bydlísk za účelom vykonávania sezónnych prác. Typickým príkladom bol odchod na žatvu do južných lokalít Uhorska, kam prichádzali robotníci zo severnejších regiónov.²⁰⁷ Niekoľkotýždňová neprítomnosť mužov, resp. oddelenie manželov sa mohlo podpísať pod nerovnomernosť v sezónnosti pôrodnosti. Platí, že v týchto lokalitách napr. v čase žatvy klesal podiel počatí, čo sa o 9 mesiacov neskôr mohlo odzrkadliť na poklese počtu narodených detí. Prostredníctvom precíznejších výskumov by bolo možné identifikovať predpokladaný nárast podielu počatí nemanželských detí spojený so sezónnym vykonávaním poľných prác mimo domova. K nim mohlo dôjsť v domácej lokalite, ale aj na mieste, do ktorého prichádzali cudzí muži.²⁰⁸

Nedostatok pôdy a migračné procesy

Drobenie poľnohospodárskej pôdy, nedostatok obživy a následná pauperizácia spôsobovali reakcie obyvateľstva, ktoré sa snažilo negatívne následky spoločenských zmien odvrátiť. Ako prozaické riešenie situácie sa objavila migrácia, resp. vystahovanie sa z priestoru s nedostatkom poľnohospodárskej pôdy. Migračné pohyby mali v záverečných dekádach 19. storočia rozmanité tendencie. Jedným z najbežnejších bol

204 FARAGÓ, Tamás. Seasonality of Marriages in Hungary from the Eighteenth to the Twentieth Century. In *Journal of Family History*, 1994, roč. 19, č. 4, s. 339-340.

205 ENGELN, Theo L. M. What the Seasons Tell Us. The Monthly Movement of Marriages, Economic Modernization, and Secularization in the Netherlands, 1810-1940. In *Historical Life Course Studies*, 2017, roč. 4, s. 165-167.

206 VAN POPPEL, Frans. Seasonality of work, religion and popular customs: the seasonality of marriage in the nineteenth-and twentieth-century Netherlands. In *Continuity and Change*, 1995, roč. 10, č. 2, s. 215-219.

207 BEREND, T. Iván – RÁNKI, György. *East Central Europe in the 19th and 20th centuries*. Budapest: Akadémiai kiadó, 1977, s. 34.

208 ÁJUS, Ferenc – HENYE, István. Illegitimacy in Hungary 1880-1910. In *Journal of Family History*, 1994, roč. 19, č. 4, s. 380-383.

odchod z roľníckej krajiny do mestského prostredia, ktoré ponúkalo nové možnosti obživy. Uhorské mestá sa v závere 19. storočia priemyselne a urbanisticky rozvíjali, a to možno skonštatovať aj o hornouhorských župách.²⁰⁹ Mestá ako Bratislava, Košice, Levice, Žilina, Ružomberok či Poprad zažili demografický boom z viacerých dôvodov, ktorý bol spôsobený viacerými príčinami. Rast priemyslu bol spojený s vytvorením železničnej siete, cez ktorú do spomenutých lokalít prišli priemyselné projekty.²¹⁰ Na ich realizáciu bola nevyhnutná pracovná sila, ktorú spravidla dodalo okolité vidiecke prostredie. Proces urbanizácie akceleroval rastom nových kolónií robotníkov či budovaním bytových jednotiek, a takto sa výrazne znížil aj problém s nedostatkom poľnohospodárskej pôdy na vidieku.²¹¹

Iným masovým spôsobom migračných procesov bolo vystahovanie obyvateľstva z Uhorska, pre ktoré sa vyhľadávanou destináciou stali Spojené štáty americké.²¹² Ekonomická motivácia pre odchod do zámoria bola ideálnym riešením pre roľníkov primárne z nerozvinutých regiónov, kde okrem nedostatku pôdy absentovala aj priemyselná výroba. Takýmito regiónmi boli hlavne severo- a východoslovenské oblasti, z ktorých domáci obyvatelia odchádzali primárne od 90. rokov 19. storočia do vypuknutia prvej svetovej vojny.²¹³ Väčšina vystaľovalcov odchádzala s cieľom dočasnej práce, pričom po zarobení dostatočnej čiastky finančných prostriedkov sa plánovali vrátiť a kúpiť novú poľnohospodársku pôdu, ku ktorej sa dedičským systémom nedostali. Sociálna prax ukázala, že tento scenár sa realizoval len u časti „amerikánov“, ale väčšina aj vzhľadom na vypuknutie prvej svetovej vojny a vhodnejšie ekonomické podmienky v Spojených štátoch amerických zostala v novej domovine.²¹⁴

Hlavne pre masívny odchod roľníkov z dnešného východného Slovenska sa v Abovskej, Zemplínskej či Šarišskej župe uvoľňovali rozsiahle územia neobrábanej pôdy. V dobovej tlači možno nájsť výzvy na príchod do týchto lokalít, kde cena poľnohos-

209 BEREND, Iván T. – RÁNKI, György. Foreign Trade and the Industrialization of European Periphery in the XIXth Century. In *Journal of European Economic History*, 1980, roč. 9, č. 3, s. 539.

210 PÁL, Viktor. The Environmental Consequences of Industrialization in Western European Core Countries and the Borsod Basin of Hungary, 1850 – 1945: A Comparative Outline. In *Történelem és Muzeológia – Inter-netes Folyóirat Miskolcon* 3, 2016, roč. 1, s. 75–84.

211 LIPPÉNYI, Zoltán – MAAS, Ineke – VAN LEEUWEN, Marco H. D. Did industrialization have an impact on social mobility in Hungary? Industrialization and social stratification in dual societies. In *Interuniversitaire Werkgroep Sociale Ongelijkheid en Levensloop [ISOL]*, s. 8.

212 STOLARIK, Marian Mark. *Immigration and urbanization: The Slovak experience, 1870 – 1918*. Minnesota: University of Minnesota, 1974, s. 35–44.

213 HARUŠŤÁK, Igor. Príspevok k diskurzu o dejinách slovenského vystaľovalectva: Migračné impulzy a vystaľovalectvo z hornouhorských žúp na americký kontinent v kontexte migračných pohybov v regióne strednej a východnej Európy v poslednej štvrtine 19. storočia. In KOVÁČ, Dušan et al. *Sondy do slovenských dejín v dlhom 19. storočí*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2013, s. 215–217.

214 KOPANIC, Michael J. “The Slovaks”. In HAMMACK, David C. – GRABOWSKI, John J. – GRABOWSKI, Diane L. (eds.). *Identity, Conflict, and Cooperation: Central Europeans in Cleveland, 1850 – 1930*. Cleveland: Western Reserve Historical Society, 2003, s. 258–262.

podárskej pôdy a nehnuteľností v úvode 20. storočia radikálne klesla a bolo ju možné kúpiť veľmi výhodne.²¹⁵

Tretím spôsobom riešenia nedostatku pôdy bolo tzv. sekundárne osídľovanie oblastí, ktoré boli riedko osídlené a otvárali priestor pre roľníkov z preľudnených lokalít. Preto sa hlavne mladí ľudia začali sťahovať na menej osídlené lokality, kde bol priestor pre osídlenie nekultivovanej pôdy. Exemplárnym príkladom boli regióny v Novohrade, Honte či Tekove kam prichádzali obyvatelia primárne z blízkej Zvolenskej župy.²¹⁶ Tento systém sa objavoval od prelomu 19. a 20. storočia a existoval prakticky až do polovice 20. storočia, kedy aj dovtedy nekultivovanú pôdu zabrali kolektivizačné procesy.

Snaha o nedrobenie pôdy a osobitný vývoj v rodinnej politike – jednodetnosť

Ako osobitný spôsob reakcie na nedostatok pôdy v snahe nedeliť roľnícky majetok dedením bol systém tzv. jednodetnosti. Išlo o plánovanú demografickú stratégiu rodín, ktorej cieľom bolo mať iba jedno dieťa.²¹⁷ Tým dosiahli, že sa majetok rodiny po smrti rodičov nedelil medzi viacero dedičov, a teda sa ani neznižovala jeho hodnota. Tento systém sa vyprofiloval primárne v evanjelických komunitách ležiacich na juhu stredného a východného Slovenska. Išlo primárne o regióny Novohrad, Hont, Tekov a Gemer-Malohont.²¹⁸

Doterajšie výskumy hovoria, že prax jednodetstva sa začala prejavovať až po zrušení poddanstva, teda v prvej nasledujúcej generácii, v 70. rokoch 19. storočia, avšak objavujú sa regióny, v ktorých znaky tejto praxe vidno už v prvej polovici predminulého storočia.²¹⁹ Obmedzovanie plodnosti je pritom základným znakom tretej fázy demografického správania, kedy ľudia racionálne pristupovali k tejto otázke. Vo Francúzsku možno túto prax pozorovať ako v prvej európskej krajine už v 18. storočí, vo väčšine západoeurópskych krajín v prvej polovici 19. storočia.²²⁰ Jednodetstvo nebolo prejavom demografického prechodu, keďže jeho cieľom nebolo plodnosť obmedziť, ale radikálne eliminovať počet detí dožívajúceho sa dospelého veku, ktoré budú dediť

215 KÁLAL, Karel. *Slovensko předválečné*. Praha: L. Mazáč, s. 73-75.

216 LUKNIŠ, Michal. Kopaničiarske osídlenie v Gemeri. In *Slovenský národopis*, 1980, roč. 28, č. 1, s. 43.

217 SIGMUNDOVÁ, M. K otázke tradície systému jedného dieťaťa v rodine. In *Slovenský národopis*, 1983, roč. 31, č. 3-4, s. 561.

218 ALÁČ, Ján. Jednodetstvo. Rozprávanie o pustých školách a prázdnych dvoroch. In ČINČURÁK, Samuel. *Tajní vrahovia*. Krná: Miloš Hric a Múzeum sestier Royových Stará Turá, 2017, s. 90.

219 URBANCOVÁ, Viera. *Počiatky slovenskej etnografie*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1970, s. 237.

220 COALE, Ansley Johnson – COTTS WATKINS, Susan (eds.). *The decline of fertility in Europe*. Princeton: Princeton University Press, 2017, s. 7-10.

rodičovský majetok. Systém so sebou prinášal viacero súbežných procesov a je okolo neho množstvo nezodpovedaných otáznikov.

Sprievodným znakom, ktorý s fenoménom súvisel bol napríklad, že za krátky čas sa tento jav rozšíril v pomerne veľkom počte lokalít. Problémom, ktorý so sebou systém vytváral bola samotná prax limitovania narodených detí. Rodičia na tento cieľ využívali nielen obmedzovanie plodnosti, ale pristupovali k nástrojom, ktorých cieľom bolo zabrániť narodeniu počatých detí, ktoré už mali staršieho súrodenca. Táto prax mala okrem morálneho rozmeru aj legislatívne konzekvencie, preto laicky vykonávané interrupcie boli realizované tajne. Stopy po takto usmrtených deťoch neexistovali, avšak dnešné výskumy dokazujú, že v predmetných lokalitách nápadne frekventovanejšie umierali vydaté ženy vo fertilnom veku, ako tomu bolo v iných regiónoch.²²¹ O tom, že išlo o následky „služieb anjeličkárok“ hovoria aj paralelné etnografické pramene.²²² Tie prezrádzajú, ako v jednodetných dedinách a komunitách pozerali na rodiny, ktoré mali viac detí. Tie boli ostrakizované, šikanované a vysmievané. Podobne tieto rozdiely boli hyperbolizované aj v interkonfesionálnych vzťahoch, teda primárne voči katolíkom, ktorí sa plodnosti v tom čase ešte nijako nebránili.²²³

S fenoménom súvisia aj ďalšie otázky, na ktoré historici a etnografi ešte stále hľadajú odpovede. Jednou zo základných otázok je prečo sa tento jav objavil len v istých lokalitách evanjelického prostredia juhu dnešného stredného Slovenska. Nič podobného sa neprejavilo v iných tradičných luteránskych regiónoch, napríklad na Liptove, Turci či Spiši.²²⁴ Otázkou tiež je či rodičia správajúci sa podľa tohto vzorca nemali pri stále vysokej detskej úmrtnosti obavy, že ich dieťa umrie v čase, kedy už oni nebudú schopní počať ďalšieho potomka a že ich majetok bude dediť osoba mimo priamej línie. Otázna je aj ich reakcia či argumentácia voči lokálnym autoritám, kňazom či učiteľom, ktorí tento model demografického správania verejne kritizovali.²²⁵

Paradoxom tohto fenoménu zostáva, že následky jednodetstva v lokalitách skutočne spôsobili depopuláciu, ktorá bola na začiatku 20. storočia riešená spomínaným sekundárnym osídľovaním. A tak do tradičných evanjelických lokalít vo veľkej miere prichádzali osídlenci prevažne z katolíckych regiónov, ktorí boli za svoju mnohodetnosť kritizovaní práve evanjelikmi praktikujúcimi jednodetstvo.²²⁶

221 ALÁČ, Ján. *Tu spočíva kvet, čo zanechal svet*. Hradište: Priatelia histórie Novohradu, 2021, s. 87-99.

222 MENTEL, Andrej. Sociálne a kultúrne faktory ovplyvňujúce variabilitu mimomanželskej plodnosti. In *Demografická konferencia 2003*. Bratislava: Slovenská štatistická a demografická spoločnosť, 2003, s. 4

223 ALÁČ, J. *Jednodetstvo*, s. 135-137.

224 SIGMUNDOVÁ M. K otázke tradície systému jedného dieťaťa, s. 563; BOTÍKOVÁ M. et al. *Tradície slovenskej rodiny*, s. 184.

225 LAJČIAK Ján. *Slovensko a kultúra*. Liptovský Mikuláš: Spolok Martina Rázusa, 2020, s. 12-26.

226 ALÁČ, J. *Jednodetstvo*, s. 135.

III. Pôda a poľnohospodárstvo v období druhej republiky

Východiskové rámce kapitoly

Hlavným cieľom kapitoly je analýza dopadov územných zmien z roku 1938 na agrárny sektor. Zameriavame sa výhradne na situáciu v dvoch kľúčových oblastiach nevyhnutných pre výživu populácie: pôdu a poľnohospodárstvo. Potravinársky priemysel nebol predmetom výskumu a je spomenutý len okrajovo. V prípade pôdy sme sa zamerali na sedem vybraných druhov. Základným kľúčom výberu sa stala ich relevancia pre ekonomiku štátu, s dôrazom na výživu populácie. Rovnaký prístup sme zvolili pri poľnohospodárstve (rastlinná i živočíšna výroba), kde analyzujeme stav a straty len pri vybraných najpodstatnejších plodinách a hospodárskych zvieratách. Sekundárne sa venujeme aj situácii na územiach, ktoré pripadli Maďarsku. Uvedenému je venovaná posledná podkapitola, v ktorej si stručne všímame populáciu a jej ekonomickú aktivitu, dopady na poľnohospodárstvo i priemysel. Termínmi „územné zmeny“ a „zábor“ označujeme hraničné úpravy, ktoré prebehli v roku 1938 v prospech Nemecka, Maďarska a Poľska.

Vo vzťahu k časovému ohraničeniu sa v kapitole zaoberáme zväčša len pomerne krátkym časovým úsekom po podpísaní Mníchovskej dohody na konci septembra 1938 do zániku druhej republiky v marci 1939.

Z geografického hľadiska sa akcent kladie na vtedajšie územie Slovenska, ktorého hranice boli takmer zhodné s dnešnými. V texte je zároveň venovaný pomerne veľký priestor vývoju v ostatných krajinách štátu (české krajiny – Čechy, Morava a Sliezsko; Podkarpatská Rus). Dôvodom bol fakt, že Slovensko „neviselo vo vzduchoprázdne“, ale bolo súčasťou jednotného hospodárskeho organizmu – Československej republiky, resp. Česko-Slovenskej republiky.²²⁷

Územie, populácia, priemysel a vnútropolitický vývoj

Dňa 29. septembra 1938 sa v Mníchove začala konferencia najvyšších predstaviteľov vlád štyroch mocností – Nemecka, Talianska, Veľkej Británie a Francúzska. Českoslo-

²²⁷ V texte uvádzame Československo bez spojovníka, tam kde sa zaoberáme obdobím pred 22. novembrom 1938. Názov republiky so spojovníkom je použitý v pasážach, ktoré zachytávajú udalosti po vyhlásení ústavného zákona číslo 299/1938.

venská delegácia nemohla do priebehu konferencie zasiahnuť a očakávala výsledok v mníchovskom hoteli Regina. Finálny dokument znamenajúci odstúpenie pohraničných oblastí v prospech Nemecka bol signovaný krátko po odbití polnoci 30. septembra 1938. Praha nemala iné východisko ako prijať diktát štyroch mocností. Pokiaľ by Československo odmietlo, tak by muselo čeliť Nemecku osamote bez svojich spojencov. Vyslanec Vojtěch Mastný trefne konštatoval, že je to „volba medzi vraždou a sebevraždou“.²²⁸

Obdobné jednania, ktorých výsledkom bola strata ďalších oblastí, prebehli s Maďarskom i Poľskom. Celkovo musela republika odstúpiť 29,39 % územia (41 295,51 km²), na ktorom podľa údajov z posledného riadneho sčítania ľudu z roku 1930 sídlilo viac ako 33,21 % populácie (4 891 850 osôb).²²⁹ Pre Slovensko mala zásadný význam najmä strata južných oblastí v dôsledku Viedenskej arbitráže z 2. novembra 1938. Po maďarskom, nemeckom a poľskom zábore prišlo o územie s rozlohou 10 575,44 km², na ktorom sídlilo 878 762 osôb. V percentuálnom vyjadrení to znamenalo stratu 21,6 % z celkovej rozlohy Slovenska s úbytkom 26,4 % obyvateľstva.²³⁰

Za hraničnou čiarou skončili nielen obranné opevnenia, ale takmer celá uhoľná základňa, veľká časť dopravnej a energetickej infraštruktúry, ornej pôdy atď. Zabraňené územia významne rozšírili priemyselné kapacity Nemecka a Maďarska, v menšej miere i Poľska. Situácia bola katastrofálna najmä v českých krajinách, ktoré boli nútené odstúpiť oblasti s vysokou koncentráciou vyspelého priemyslu. Slovensko síce zaznamenalo vážne škody, tie však boli výrazne menšie, než vo zvyšku republiky. Pri pohľade výhradne na Slovensko utrpela najviac výroba produktov z gumy, a to stratou závodu Matador v Petržalke (dnes mestská časť Bratislavy). K najvýznamnejším stratám v potravinárstve patrili cukrovary v Dioseku (dnešné Sládkovičovo), Šuranoch a Oroske (dnešný Pohronský Ruskov), pivovar a továreň na kávoviny v Košiciach, škrobáreň v Parkani (dnešné Štúrovo), konzerváreň a produkcia paradajkového pretlaku v Dioseku. V zábore skončili taktiež antimónová ťažba v Čučme, železorudné bane

228 HORÍČKA, Martin. *So Sovietskym zväzom na večné časy. Československo v područí Stalina*. Bratislava: SLOVART, 2025, s. 25.

229 Obyvateľstvo. Naše nové hranice. In *Statistický zpravodaj*, 1939, roč. I, č. 11-12, s. 348; Obyvateľstvo. Naše nové hranice II. In *Statistický zpravodaj*, 1939, roč. II, č. 1-2, s. 1-4.

Treba podotknúť, že celková strata populácie bola nižšia, keďže sa časť osôb z odčleneného územia vrátila naspäť do republiky. Navyše údaje o počte obyvateľstva nachádzajúceho sa na odstúpenom území neboli aktuálne a nezodpovedali presne vtedajšej realite. Pre zjednodušenie a kompatibilitu s ostatnými dátami sú v práci použité údaje z roku 1930. V poslednej podkapitole o situácii na odstúpených územiach sme použili presnejšie dáta z roku 1938. Okrem toho sa súhrnné dáta môžu v porovnaní s inými prameňmi a prácami mierne líšiť. Zväčša je to spôsobené nejednoznačne stanovenými hranicami po roku 1938, ako aj spracovaním informácií z iných sčítaní.

230 Hodnoty získané a vypočítané z publikácií: Obyvateľstvo. Naše nové hranice II. In *Statistický zpravodaj*, 1939, roč. II, č. 1-2, s. 2-3; ZEMKO, Milan et al. *Slovensko v 20. storočí. V medzivojnovom Československu 1918 – 1945*. Bratislava: Veda, 2012, s. 482.

v Rožňave, Drnave a Baňa Lucia, ako aj tie na čierne uhlie v Radzovciach a na magnezit pri Jelšave a Košiciach. Na novom území sa ocitol významný závod vo Filákovke, výroba kovových hadíc v Petržalke i zlievareň a lodenica v Komárne, ktoré patrili do kovopracujúceho priemyslu. V ostatných odvetviach išlo napríklad o celulózku v Gemerskej Hôrke či o veľký Baťov garbiarsky závod v Nových Zámkoch, kde sa nachádzala aj menšia textilná továreň na spracovanie ľanu a konope.²³¹

Mníchovská dohoda mala v neposlednom rade zásadný dopad na vnútropolitický vývoj v štáte. V prebiehajúcej kríze došlo už 6. októbra 1938 po rokovaniach strán pod vedením Hlinkovej slovenskej ľudovej strany v Žiline k vyhláseniu autonómie – tzv. Žilinská dohoda. Praha ešte v ten istý deň vymenovala Jozefa Tisa za ministra pre správu Slovenska, ktorý sa 7. októbra 1938 postavil do čela autonómnej vlády.²³² Nové štátoprávne usporiadanie bolo zavŕšené prijatím ústavného zákona číslo 299 zo dňa 22. novembra 1938 o autonómii Slovenskej krajiny. Takto došlo k odklonu od unitárneho štátu a k presadeniu federatívneho zriadenia s asymetrickými prvkami – na Slovensku pôsobila autonómna vláda, v českých krajinách absentovala. Zároveň sa do názvu dostal spojovník, čím došlo k jeho modifikovaniu na Česko-Slovensko (oficiálne Česko-Slovenská republika, známa aj ako druhá republika). Po týchto zmenách začali nielen de facto, ale aj de iure existovať pražská ústredná a slovenská autonómna vláda.²³³ Do právomoci autonómnej vlády spadalo celé hospodárstvo vlastnej krajiny, vrátane agrárneho sektora.

231 Slovenský priemysel roku 1938. Turčiansky Sv. Martin: Ústredné združenie slovenského priemyslu, 1939, s. 15–18.

232 DENDYS, Ivana – KRAJČOVIČ, Pavol – VANEK, Peter. Kapitoly z dejín Slovenska 1740 – 1945. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2023, s. 139–146.

Problematike autonomizmu na Slovensku v medzivojnovom období sa podrobne venuje historik Lukáš Krajčír vo svojej publikácii: KRAJČÍR, Lukáš. *Emil Stodola a samospráva Slovenska (1918 – 1938). Alternatíva k ľudáckemu autonomizmu*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, 2022, 360 s.

233 Tamže, s. 146.

Ústavné zákony o autonómii Slovenka a Podkarpatskej Rusi sú podrobnejšie spomenuté v publikácii: GRONSKÝ, Ján (ed.). *Komentované dokumenty k ústavným dejinám Československa I. 1914 – 1945*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2005, s. 283, 290.

Dňa 14. marca 1939 vznikol Slovenský štát a republika sa rozpadla. Obdobie medzi rokmi 1939 až 1945 dodnes vyvoláva v našej spoločnosti kontroverzie, čo zachytáva aj vedecký článok: VESELEI, Michal. Citlivé a kontroverzné témy v aktuálnych premenách dejepisného vyučovania na príklade sporov o Slovenskej republike (1939 – 1945). In *Acta historica Neosoliensia*, 2024, roč. 27, č. 2, s. 78–95.

Mapa 3. Katastrálna mapa Bratislavy s vyznačením novej hranice s Nemeckom (červená čiara) – obec Petržalka bola pričlenená k nacistickému Nemecku v októbri 1938:

Zroj: NAP, f. MV – HS, dosky 118, inv. č. 383, č. j. 4758-4858.

Vybrané druhy pôd a poľnohospodárstvo

Územné zmeny spôsobili obrovské škody v agrárnom sektore. Pokiaľ vezmeme do úvahy vybrané druhy pôd, zvolených na základe ich kľúčového významu pre hospodárstvo a obživu, tak najväčšie percentuálne úbytky v celoštátnom meradle zaznamenali vinice – až 59,7 % a najmenšie straty mali rybníky na chov rýb s hodnotou 18,7 % (pozri tabuľku 1). V kapitole sme zámerne nezohľadnili menej významné druhy pôd – plochy s vrbovými krovinami (tzv. vrbovny), ostatné vodné plochy, parky, okrasné záhrady, zastavané plochy, plochy dvorov, ostatné plochy neplodné a plochy nezariadené.²³⁴

²³⁴ Kultúry roku 1938 v pôvodných a nových hraniciach republiky. In *Statistický zpravodaj*, 1939, roč. I, č. 11-12, s. III.

Tabuľka 1. Výmera vybraných druhov pôd podľa stavu v roku 1938 v pôvodných hraniciach a straty po územných zmenách v roku 1938:

Druhy pôd	ČSR/Č-SR celkovo			Čechy, Morava a Sliezsko		
	v pôvodných hraniciach	strata		v pôvodných hraniciach	strata	
	v hektároch (ha)	abs. v ha	v %	v ha	abs. v ha	v %
Orná pôda	5 857 239	1 907 227	32,6	3 845 169	1 253 692	32,6
Lúky trvalé	1 265 296	426 716	33,7	742 309	333 856	45
Záhrady	103 483	28 366	27,4	74 779	21 396	28,6
Vinice	26 677	15 936	59,7	7 938	5 292	66,7
Pastviny	1 060 882	240 281	22,6	316 105	121 468	38,4
Lesná pôda	4 584 534	1 191 717	26	2 353 107	997 316	42,4
Rybníky	46 481	8 697	18,7	46 103	8 659	18,8
Druhy pôd	Slovensko			Podkarpatská Rus		
	v pôvodných hraniciach	strata		v pôvodných hraniciach	strata	
	v hektároch (ha)	abs. v ha	v %	v ha	abs. v ha	v %
Orná pôda	1 769 612	576 290	32,6	242 458	77 245	31,9
Lúky trvalé	377 542	79 229	21	145 445	13 631	9,4
Záhrady	21 755	5 557	25,5	6 949	1 413	20,3
Vinice	14 038	7 298	52	4 701	3 346	71,2
Pastviny	575 882	100 296	17,4	168 895	18 517	11
Lesná pôda	1 644 311	174 741	10,6	587 116	19 660	3,3
Rybníky	338	25	7,4	40	13	32,5

Zdroj: Kultury roku 1938 v pôvodných a nových hraniciach republiky. In *Statistický zpravodaj*, 1939, roč. I, č. 11-12, s. III.

Pre vtedajší štát malo veľký hospodársky význam lesné bohatstvo.²³⁵ Úbytok lesných pôd znamenal pre Slovensko relatívne menej závažné komplikácie, pretože došlo k poklesu „len“ o desatinu z ich celkovej rozlohy (10,6 %). Obrovský problém znamenala strata pohraničných oblastí českých krajín, kde sa nachádzalo až 42,4 % lesných pôd o výmere 997 316 ha.²³⁶ Tieto hodnoty nevystihujú celkovo rozsah škôd z kvalitatívneho hľadiska. Na zabraných plochách v krajinách na západe štátu rástli hodnotné

²³⁵ Drevná hmota z lesov sa používala nielen ako palivo či stavebnina, ale bola hlavnou surovinou pre mnohé továrne.

²³⁶ Kultury roku 1938 v pôvodných a nových hraniciach republiky. In *Statistický zpravodaj*, 1939, roč. I, č. 11-12, s. III.

vysoké porasty ako smrek, jedľa a borovica. Zvyšok územia bol posiaty prevažne menej kvalitnými drevinami stredného vzrastu.²³⁷

Negatívny dopad na štruktúru poľnohospodárstva a produkciu mnohých plodín nevyhnutných pre zásobovanie obyvateľstva predstavoval úbytok ornej pôdy, ktorý ako v českých krajinách, tak rovnako i na Slovensku dosiahol hodnotu 32,6 %.²³⁸ Rozdiel bol v tom, že kým na území zabratom Nemeckom sa nachádzali hlavne menej úrodné oblasti s nižšími hektárovými výnosmi ako v neodstúpenom vnútrozemí, tak Maďarsko získalo najúrodnejšie oblasti republiky s vysokými hektárovými výnosmi ležiacimi práve na juhu a juhovýchode štátu. Zovšeobecnením sa dá konštatovať, že percentuálny pokles produkcie v rastlinnej výrobe bol na Slovensku vo väčšine prípadov vyšší ako straty osevných plôch, resp. zberových plôch. Na západe Československa to bolo naopak.²³⁹ Tento fakt je zrejmý z tabuliek 2 a 3, v ktorých sú zaznamenané straty zberových plôch v hektároch a výnosy z nich v tonách. Na základe štúdia štatistických dát možno povedať, že na Slovensku došlo k výraznému poklesu produkčných možností najmä pšenice, zemiakov, kukurice, strukovín (hrachu, sóje a jedlej fazule), papriky, cesnaku, zeleného krmiva, cukrovej a krmnej repy.²⁴⁰ Treba poznamenať, že i na zmenšenom území republiky ako celku sa vypestovalo dostatočné množstvo najdôležitejších plodín pre výživu populácie – tzv. chlebovín. Menšie straty ako priemerový úbytok ornej pôdy (32,6 %) zaznamenali i hlavné okopaniny – odrody neskorých zemiakov a cukrová repa, teda vzrástol ich relatívny význam.²⁴¹

237 OLŠOVSKÝ, Rudolf et al. *Přehled hospodářského vývoje Československa v letech 1918 – 1945*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1963, s. 490.

238 Kultury roku 1938 v původních a nových hranicích republiky. In *Statistický zpravodaj*, 1939, roč. I, č. 11-12, s. III.

239 OLŠOVSKÝ, R. et al. *Přehled hospodářského vývoje*, s. 489.

Odlišná úroveň produkcie bola spôsobená rozličnými faktormi ako klimatické podmienky, kvalita pôdy, rozdielny stupeň intenzity produkcie a pod. Pozri: *Tamže*, s. 489.

240 Plochy osevu roku 1938 v původních i nových hranicích republiky a Sklizeň obilnin, luštěnin a polní i luční píce r. 1938 v původních i nových hranicích západních zemí republiky a Slovenska. In *Statistický zpravodaj*, 1939, roč. I, č. 11-12, s. II a III.

241 Zemědělství. Plochy osevu r. 1938. In *Statistický zpravodaj*, 1939, roč. I, č. 11-12, s. 350.

Tabuľka 2. Produkcia vybraných druhov plodín v roku 1938 v pôvodných hraniciach a straty po územných zmenách v roku 1938 (zberové plochy):

Druhy plodín	Stav zberových plôch					
	Čechy, Morava a Sliezsko			Slovensko		
	v pôvodných hraniciach	strata		v pôvodných hraniciach	strata	
	v hektároch (ha)	abs. v ha	v %	v ha	abs. v ha	v %
Pšenica ozimná	454 536	100 540	22,1	367 967	160 292	43,6
Pšenica jarná	28 387	9 777	34,4	7 894	3 905	49,5
Žito ozimné	753 425	260 781	34,6	211 688	57 128	27
Žito jarné	12 357	9 783	79,2	3 154	767	24,3
Jačmeň ozimný	6 511	1 881	28,9	1 870	1 393	74,5
Jačmeň jarný	362 535	109 492	30,2	285 502	80 602	28,2
Ovos	569 193	208 524	36,6	165 200	25 151	15,2
Kukurica	14 102	5 402	38,3	114 751	73 427	64
Fazuľa	807	302	37,4	30 882	19 059	61,7
Hrach	8 665	2 338	27	3 565	1 330	37,3
Šošovica	3 893	2 016	51,8	708	193	27,3

Zdroj: Sklizeň obilnin, lušténin a poľní i luční píce r. 1938 v pôvodných i nových hraniciach západných zemí republiky a Slovenska. In *Statistický zpravodaj*, 1939, roč. I, č. 11-12, s. III.

Tabuľka 3. Produkcia vybraných druhov plodín v roku 1938 v pôvodných hraniciach a straty po územných zmenách v roku 1938 (hektárové výnosy zo zberových plôch):

Druhy plodín	Hektárové výnosy zo zberových plôch					
	Čechy, Morava a Sliezsko			Slovensko		
	v pôvodných hraniciach	strata		v pôvodných hraniciach	strata	
	v tonách (t)*	abs. v t	v %	v t	abs. v t	v %
Pšenica ozimná	1 034 691,1	218 964,9	21,2	662 324,7	300 814,2	45,4
Pšenica jarná	56 044,0	18 470,0	33,0	111 28,9	5 702,7	51,2
Žito ozimné	1 519 300,2	502 769,0	33,1	325 931,1	88 539,0	27,2
Žito jarné	17 635,0	13 802,9	78,3	3 765,4	949,1	25,2
Jačmeň ozimný	15 068,1	4 193,1	27,8	3 498,0	2 734,2	78,2
Jačmeň jarný	826 235,0	234 645,3	28,4	480 858,9	148 279,9	30,8
Ovos	1 159 848,9	392 376,6	33,8	202 863,6	38 586,0	19,0
Kukurica	33 059,4	12 537,4	37,9	246 058,8	159 772,8	64,9
Fazuľa	1 020,5	376,1	36,9	12 760,3	6 897,2	54,0
Hrach	12 534,4	3 208,9	25,6	5 026,8	1 973,1	39,3

Zdroj: Sklizeň obilnin, luštěnin a polní i luční píce r. 1938 v původních i nových hranicích západních zemí republiky a Slovenska. In *Statistický zpravodaj*, 1939, roč. I, č. 11-12, s. III.

* V pôvodnej dobovej publikácii sú výnosy udávané v starších hmotnostných jednotkách, konkrétne v metrických centoch (q). Číselne údaje sme previedli na tony (t).

Pri pohľade na zvláštne odvetvia poľnohospodárskej výroby možno konštatovať, že napriek citeľným stratám bola i po územných zmenách na celorepublikovej úrovni dostatočne zabezpečená produkcia väčšiny druhov ovocia, medu a chmeľu.²⁴² Naopak značné problémy nastali v prípade pestovania vínnej révy a tabaku.²⁴³

V medzivojnovom Československu zaznamenalo vinohradníctvo i vinárstvo prudký rozvoj. Medzi rokmi 1928 až 1937 činil prírastok viníc viac ako 50 %. Celkovo sa v republike pestovala vínná réva na ploche o rozlohe takmer 26 010 ha (pozri tabuľku 4). Podiel Slovenska dosahoval až 54 % (14 069 ha). Udalosti z roku 1938 však spôsobili citeľné škody. Celorepublikovo ubudlo až 60 % z celkovej rozlohy viníc (15 606 ha). Množstvo zozbieranej úrody hrozna (muštové i stolové odrody) celkovo kleslo o 56,5 % (56 831 ton) a produkcia vína sa prepádla o 55,9 % (304 865 ha). Vo všetkých sledova-

242 Zvláštní odvětví zemědělské výroby. In *Statistický zpravodaj*, 1939, roč. I, č. 11-12, s. 352.

Termín „zvláštne odvetvia poľnohospodárskej výroby“ sme prebrali zo *Statistického zpravodaja* a je doslovným prekladom termínu „zvláštní odvětví zemědělské výroby“, pričom v sebe zahŕňal ovocinárstvo, včelárstvo, vinohradníctvo, chmeliarstvo a pestovanie tabaku. Pozri: Zvláštní odvětví zemědělské výroby. In *Statistický zpravodaj*, 1939, roč. I, č. 11-12, s. 352-354.

243 Tamže, s. 352.

ných ukazovateľoch (s výnimkou počtu odstúpených obcí, kde sa vína réva pestovala) zaznamenala percentuálne najväčšie straty Podkarpatská Rus. V absolútnych číslach však bolo najviac zasiahnuté Slovensko, keď muselo Maďarsku prenechať až 7 391 ha, na ktorých sa urodilo 26 102 ton hrozna. Produkcia vína poklesla skoro o 133 264 hl. Na druhej strane vzrástol po územných zmenách ešte viac význam Slovenska pre republiku nielen vo vinohradníctve, ale i vo vinárstve.²⁴⁴

Tabuľka 4. Vinohradníctvo podľa stavu z roku 1937 v pôvodných hraniciach a straty po územných zmenách v roku 1938:

Vinohradníctvo	Celkovo ČSR/Č-SR			Čechy, Morava a Sliezske		
	v pôvodných hraniciach	strata		v pôvodných hraniciach	strata	
	abs.	abs.	v %	abs.	abs.	v %
Počet obcí, kde sa vína réva pestovala	1287	587	45,6	392	156	39,8
Počet pestovateľov	73 206	38 209	52,2	23 109	10 472	45,3
Plocha viníc v ha	26 009,95	15 606,42	60,0	7 341,97	4 923,78	67,1
Úroda hrozna v t*	100 638,565	56 831,495	56,5	21 266,940	15 264,039	71,8
Produkcia vína v hl (v hektolitroch)**	545 204,02	304 865,12	55,9	116 993,54	85 937,19	73,5
Vinohradníctvo	Slovensko			Podkarpatská Rus		
	v pôvodných hraniciach	strata		v pôvodných hraniciach	strata	
	abs.	abs.	v %	abs.	abs.	v %
Počet obcí, kde sa vína réva pestovala	798	396	49,6	97	35	36,1
Počet pestovateľov	41 954	22 922	54,6	8 143	4 815	59,1
Plocha viníc v ha	14 069,42	7 391,35	52,5	4 598,56	3 291,29	71,6
Úroda hrozna v t*	58 509,550	26 102,301	44,6	20 862,075	15 465,155	74,1
Produkcia vína v hl (v hektolitroch)**	314 736,79	133 263,98	42,3	113 473,69	85 663,95	75,5

Zdroj: Zvláštní odvětví zemědělské výroby v r. 1937. In *Statistický zpravodaj*, 1939, roč. I, č. 11-12, s. V.

* V pôvodnej dobovej publikácii je úroda hrozna udávaná v starších hmotnostných jednotkách, konkrétne v metrických centoch (q). Číselne údaje sme previedli na tony (t). Pre zachovanie presnosti sme ponechali zaokrúhlenie na tri desatinné miesta.

** Samotné spracovanie hrozna a produkcia vína spadajú pod vinárstvo.

244 Vinařství. In *Statistický zpravodaj*, 1939, roč. I, č. 11-12, s. 353. Zvláštní odvětví zemědělské výroby v r. 1937. In *Statistický zpravodaj*, 1939, roč. I, č. 11-12, s. V.

Hraničné zmeny mali negatívny dopad i na pestovanie tabaku. Tabak patrí medzi teplo-milné a náročné plodiny. Darí sa mu v nížinách, pričom potrebuje pôdy bohaté na humus, teplé a slnečné podnebie. Pre pestovanie tabakovej kultúry boli vhodné najmä južné kraje Slovenska a Podkarpatskej Rusi. Slovensko malo v tejto oblasti dominantné postavenie. Na jeho území sa v roku 1937 dopestovalo takmer 10 946 ton tabaku, čo predstavovalo skoro 78 % celorepublikovej produkcie (pozri tabuľku 5). Uvedené množstvo sa urodilo na území o rozlohe 6 780 ha (70 % z celkovej rozlohy tabakových plantáží v štáte). Zvyšok pripadol na Podkarpatskú Rus. Po hraničných zmenách v roku 1938 stratila republika v prospech Maďarska až 84 % z celkovej rozlohy tabakových polí (8 124 ha). Úbytok produkcie dosiahol 11 799 ton – v nákupnej hodnote skoro 52,9 mil. Kč. Najviac zasiahnuté bolo Slovensko, ktorého rozloha plantáží sa zmenšila až o 89,5 % (6 069 ha).²⁴⁵

Tabuľka 5. Pestovanie tabaku podľa stavu z roku 1937 v pôvodných hraniciach a straty po územných zmenách v roku 1938:

Pestovanie tabaku	Celkovo ČSR/Č-SR			Čechy, Morava a Sliezsko		
	v pôvodných hraniciach	strata		v pôvodných hraniciach	strata	
	abs.	abs.	v %	abs.	abs.	v %
Počet obcí, kde sa tabak pestoval	484	376	77,7	-	-	-
Počet pestovateľov	4 764	3 897	81,8	-	-	-
Polia na tabak v ha	9 670,07	8 124,29	84,0	-	-	-
Úroda tabaku v t*	14 036,0	11 799,1	84,1	-	-	-
Nákupná hodnota tabaku v Kč	65 027 637	52 861 693	81,3	-	-	-
Pestovanie tabaku	Slovensko			Podkarpatská Rus		
	v pôvodných hraniciach	strata		v pôvodných hraniciach	strata	
	abs.	abs.	v %	abs.	abs.	v %
Počet obcí, kde sa tabak pestoval	387	308	79,5	97	68	70,1
Počet pestovateľov	3 378	3 088	91,4	1 386	809	58,4
Polia na tabak v ha	6 780,06	6 069,02	89,5	2 890,01	2 055,27	71,1
Úroda tabaku v t*	10 946,1	9 723,6	88,8	3 089,9	2 075,5	67,2
Nákupná hodnota tabaku v Kč	49 496 541	42 910 230	86,7	15 531 096	9 951 463	64,1

Zdroj: Zvláštni odvětví zemědělské výroby v r. 1937. In *Statistický zpravodaj*, 1939, roč. I, č. 11-12, s. V.

* V pôvodnej dobovej publikácii je úroda tabaku udávaná v starších hmotnostných jednotkách, konkrétne v metrických centoch (q). Číselne údaje sme previedli na tony (t).

245 Pěstění tabáku. In *Statistický zpravodaj*, 1939, roč. I, č. 11-12, s. 353-354; Zvláštni odvětví zemědělské výroby v r. 1937. In *Statistický zpravodaj*, 1939, roč. I, č. 11-12, s. V.

Na základe dostupných dát možno konštatovať, že v prípade zvláštnych odvetví poľnohospodárskej výroby boli na Slovensku zásadne obmedzené produkčné možnosti ovocia (najmä višní, marhúľ, broskýň) a chmeľu. Po územných zmenách nastala najhoršia situácia v rámci pestovania tabaku, vínnej révy a výroby vína.²⁴⁶

V oblasti živočíšnej výroby z tabuľky 6 vyplýva, že poklesy stavov hospodárskych zvierat boli po zábore na Slovensku v percentuálnej miere nižšie ako poklesy v českých krajinách s výnimkou ošípaných. Extrém predstavovala Podkarpatská Rus, kde síce došlo v prípade ošípaných k percentuálne najväčším stratám v porovnaní s jednotlivými krajinami republiky, ale pri ostatných druhoch tomu bolo naopak.²⁴⁷ Pri porovnaní strát ošípaných treba dodať, že v jednotlivých krajinách sa nachádzali rozličné úžitkové typy. V českých krajinách sa vyskytovali hlavne ošípané mäsového úžitkového typu – v *Statistickom zpravodaji* označované termínom „masná prasata“. Na druhej strane na Slovensku išlo zväčša o typy chované kvôli ich tuku ako zdroj bravčovej masti – označované termínom „sádlná prasata“. Konštatácia rozdielneho úžitkového typu bola zásadná pre nastavenie produkčnej politiky v tomto odbore živočíšnej výroby.²⁴⁸

Tabuľka 6. Hospodárske zvieratstvo podľa stavu z 1. januára 1938 v pôvodných hraniciach a straty po územných zmenách v roku 1938:

Zvieratstvo	Celkovo ČSR/Č-SR			Čechy, Morava a Sliezsko		
	v pôvodných hraniciach	strata		v pôvodných hraniciach	strata	
	v kusoch (ks)	abs. v ks	v %	v ks	abs. v ks	v %
Tur domáci	4 938 133	1 544 885	31,3	3 520 714	1 209 677	34,4
Ošípané	3 612 166	1 088 178	30,1	2 750 840	801 806	29,1
Ovce	643 530	158 156	24,6	49 255	24 035	48,8
Kozy	1 114 310	380 669	34,2	971 242	358 362	36,9
Zvieratstvo	Slovensko			Podkarpatská Rus		
	v pôvodných hraniciach	strata		v pôvodných hraniciach	strata	
	v kusoch (ks)	abs. v ks	v %	v ks	abs. v ks	v %
Tur domáci	1 185 095	287 040	24,2	232 324	48 168	20,7
Ošípané	787 544	258 142	32,8	73 782	28 230	38,3
Ovce	484 431	119 016	24,6	109 844	15 105	13,8
Kozy	116 458	21 043	18,1	26 610	1 264	4,7

Zdroj: Hospo. zvířectvo podle stavu 1. ledna 1938. In *Statistický zpravodaj*, 1939, roč. I, č. 11-12, s. IV.

246 Zvláštní odvětví zemědělské výroby. In *Statistický zpravodaj*, 1939, roč. I, č. 11-12, s. 352-354; Zvláštní odvětví zemědělské výroby v r. 1937. In *Statistický zpravodaj*, 1939, roč. I, č. 11-12, s. V.

247 Hospodářské zvířectvo podle stavu 1. ledna 1938. In *Statistický zpravodaj*, 1939, roč. I, č. 11-12, s. IV.

248 Hospodářské zvířectvo podle stavu 1. ledna 1938. In *Statistický zpravodaj*, 1939, roč. I, č. 11-12, s. 352.

Ako sme už uviedli vyššie, tak Maďarsko zabratím juhu a juhovýchodu získalo najúrodnejšie oblasti. V nových hraniciach takto na Slovensku zostali okrem nížin na západe, časti košickej nížiny, Považia a Šariša zväčša už len menej úrodné oblasti s nízkym stupňom intenzívneho poľnohospodárstva.²⁴⁹ Bezprostredne po záboroch bolo nevyhnutné analyzovať vzniknutý stav a navrhnúť riešenia. Na vtedajšiu situáciu reagovalo Národohospodárske ústredie pre Slovensko (pred tým známe ako Národohospodársky ústav Slovenska a Podkarpatskej Rusi), resp. jeho nižšie organizačné jednotky v regiónoch – národohospodárske župy a zbory.²⁵⁰ Spomínané jednotky zastrešovali konkrétne územia okresov. Ich poslaním „bolo vnieť do hospodárskeho života regiónov systém, byť garantom spolupráce a súčinnosti medzi verejnými a súkromnými podnikmi a predkladať spoločné návrhy alebo požiadavky Nárusu [Národohospodárskeho ústavu Slovenska a Podkarpatskej Rusi] k ďalšiemu riešeniu“.²⁵¹

Konkrétne Národohospodársky zbor podtatranský v Spišskej Novej Vsi predložil už začiatkom novembra 1938 Národohospodárskemu ústrediu v Bratislave návrh na zvýšenie poľnohospodárskej výroby na Slovensku. Tento dokument obsahoval celkovo 18 bodov. Konštatoval, že na odstúpených územiach skončili veľké plochy poľnohospodárskej pôdy, mnohé potravinárske závody, podstatná časť lesného bohatstva, ako aj významné ovocinárske a vinárske oblasti. Treba podotknúť, že za hraničnou čiarou skončili najkvalitnejšie pôdy, na ktorých bolo vo vyššej miere zavedené intenzívne poľnohospodárstvo. Naproti tomu sa na „oklieštenom“ území (najmä na severe a severovýchode) v mnohých oblastiach stále používal zaostalý trojpoľný systém. Časť pôdy sa takto nevyužila a ležala úhorom, pričom hlavnou nevýhodou boli nízke výnosy. Vtedajšiu nepriaznivú situáciu mali riešiť nasledovné opatrenia:²⁵²

- Racionalizovať vtedajšiu produkciu (rastlinnú i živočíšnu) a zaviesť novú, resp. nedostatkovú výrobu – napr. rozširovať pestovanie najviac rentabilných plodín.
- Obmedziť extenzívne pastierstvo na kvalitných pôdach.

249 SNA, f. OPKBA, šk. 41, inv. č. 4 a 5, č. j. 1184/38-3, Anketa o zvýšenie zemedelskej výroby slovenskej, 7. nov. 1938.

250 Národohospodársky ústav Slovenska a Podkarpatskej Rusi vznikol v polovici roku 1931 v Bratislave. Na jeho čele stáli Kornel Stodola (predseda) a Imrich Karvaš (generálny tajomník). Mal štatút apolitického spolku a jeho členmi boli osobnosti verejného života – najmä poslanci, senátori či významní národohospodári ako Peter Zaťko. Ústav spolupracoval s Krajinským úradom, ktorý ho v marci 1934 označil za dobrovoľnú vrcholnú národohospodársku inštitúciu a svoj poradný zbor. Jeho účelom, tak ako ho definovali stanovy, bolo „staráť sa o všestranný hospodársky a sociálny rozvoj Slovenska a Podkarpatskej Rusi“. V máji 1936 došlo k úprave stanov a k zmene názvu na Národohospodárske ústredie pre Slovensko. Pozri: SNA, f. NÁRUS, šk. 1, inv. č. 5, č. j. 177/1935, Stanovy Národohospodárskeho ústavu Slovenska a Podkarpatskej Rusi v Bratislave, 12. okt. 1935; HRUBÁ, Libuša. *Národohospodársky ústav Slovenska a Podkarpatskej Rusi v Bratislave 1932 – 1937* (inventár k archívnemu fondu). Bratislava: Slovenský národný archív, 2010, s. 3-5.

251 HRUBÁ, L. *Národohospodársky ústav*, s. 4.

252 Prezentované opatrenia predstavujú len výber z obsiahlejšieho dokumentu. Pozri: SNA, f. OPKBA, šk. 41, inv. č. 4 a 5, č. j. 1184/38-3, Anketa o zvýšenie zemedelskej výroby slovenskej, 7. nov. 1938.

- Zlepšiť výživu a životné podmienky dobytká.
- Podporovať a rozširovať chov hospodárskych zvierat (hydina, králiky atď.),
- včelárstvo, rybárstvo a poľovníctvo.
- Zvýšiť a zefektívniť produkciu, spracovanie a predaj nedostatkového mlieka a mliečnych výrobkov.
- Zalesniť nevyužívané plochy. Hospodáriť s lesmi racionálne.
- Organizovať zber a predaj lesných plodov.
- Využívať rastúci cestovný ruch – návštevníkom predávať lokálne produkty, suveníry a pod.
- Rozšíriť a hľadať odbyt pre domácu výrobu výšiviek, kobercov a hračiek.
- Podporovať rozvoj potravinárskeho priemyslu. Liehovary presunúť do hornatých krajov, kde majú ľahší prístup k zemiakom na výrobu liehu.
- Nacionalizovať poľnohospodárstvo, priemysel i obchod.
- Zakladať a rozširovať družstvá.
- Poskytnúť dostupné úvery pre rozvoj agrárneho sektora.
- Podporovať svojpomocné zlepšovanie obecnej infraštruktúry (cesty, vodné toky, ulice a pod.).
- Zakladať poľnohospodárske školy, organizácie, zbory a spolky.²⁵³

Spomenuté body sa venovali nielen poľnohospodárstvu, ale sekundárne i infraštruktúre, priemyslu, turizmu či domácej výrobe. Na druhej strane bola väčšia časť opatrení z celoštátneho, resp. makroekonomického hľadiska prakticky bezvýznamná. Mali skôr lokálny či regionálny charakter. Niektoré z opatrení mali byť realizované za významného pričinenia ľudských zdrojov z plánovaných pracovných táborov pre nezamestnaných, či využitím rómskej populácie.²⁵⁴ V týchto zámeroch sa zreteľne odzrkadľovala dobová klíma konca 30. rokov 20. storočia. Podobne i vyššie spomenutá nacionalizácia znamenala v praxi vyradovanie najmä cudzincov, Čechov a Židov z hospodárskeho života. Protičeský postoj a antisemitizmus boli presadzované veľkou

²⁵³ Tamže.

²⁵⁴ Tamže.

častou slovenskej vlády od októbra 1938, teda ešte počas existencie spoločného štátu.²⁵⁵

Územné zmeny so sebou priniesli narušenie štruktúry hospodárstva. Kým k 1. decembru 1930 pracovalo v poľnohospodárstve 34,64 % obyvateľov Československa, tak podľa správy Ústredne československých obchodných a živnostenských komôr z 9. novembra 1938 sa toto číslo po záboroch zvýšilo na 37,60 %. V priemysle, naopak, došlo k poklesu z pôvodných 34,94 na 32,07 %. Takto sa upravil i pomer v poľnohospodárstve činných obyvateľov k obyvateľom činným v priemysle z pôvodného približne 50:50 k novému pomeru 53,97:46,03. Príčinou bolo najmä odstúpenie priemyselných oblastí v českom pohraničí. Treba zdôrazniť, že pri vypočítaní nového pomeru sa narábalo len s odhadmi. V samotnej správe sa uvádza, že zvýšenie podielu ľudskej sily v poľnohospodárstve voči priemyslu nemohlo byť pravdepodobne natoľko značné. Dáta z 1. decembra 1930 totiž neboli aktuálne, pričom sa dalo predpokladať, že do roku 1938 sa znížilo percento v poľnohospodárstve pracujúceho obyvateľstva. Navyše dochádzalo k spätnému návratu osôb z odstúpených území, ktoré zväčša nepôsobili v agrárnej oblasti.²⁵⁶

Situácia na odstúpených územiach²⁵⁷

Spomenuli sme, že sa územné zmeny dotkli života miliónov obyvateľov Československa. Ich presné počty však nepoznáme, keďže na urýchléné obsadzovanie pohraničia republiky vojskami okolitých štátov reagovala časť usadeného prítomného obyvateľstva odchodom. Rovnako dochádzalo v ďalšom období aj k nútenému vyhosteniu, resp. vyhánaniu osôb z obsadeného územia. Uvedené výborne zachytáva list zo dňa 19. novembra 1938 zaslaný v mene vyhnaných kolonistov koncentrovaných v Olomouci a adresovaný ministerstvu poľnohospodárstva: „Kolonisté vypuzení ze svých hospodářství nesnesitelnými poměry v zabraném území, prožívají nejhroznější okamžiky před blížící se zimou, kdy nemají jistou střechu nad hlavou obracejí se po hromadné intervenci u Státní obvodové úřadovny v Olomouci, na Vás [IX. odbor ministerstva poľno-

255 Vyradovanie Čechov a Židov z hospodárskeho života dokazujú viaceré dokumenty uložené napríklad vo fonde ministerstva hospodárstva: SNA, f. MH, šk. 386, inv. č. 32, č. j. 1574/0-I/1938, Zastavovanie priemyselných podnikov na Slovensku, úprava, 3. dec. 1938; SNA, f. MH, šk. 386, inv. č. 32, č. j. 24.412/1938, Česká otázka, Hospodárska politika, Investícia českého kapitálu na Slovensku, 7. a 17. dec. 1938; SNA, f. MH, šk. 385, inv. č. 32, č. j. 2913/1938, Podávanie falošných správ, 24. dec. 1938.

256 SNA, f. MH, šk. 385, inv. č. 32, č. j. 764 a č. j. 157 951, Druhá informace o hospodářské struktuře ČSR, 9. nov. 1938, s. 1-2.

257 Podkapitola čiastočne vychádza z publikovanej štúdie TIŠLIAR, Pavol – VANEK, Peter. Population Losses and Damage to the Slovak Economy as a Result of Territorial Changes in 1938. In *Historica*, 2025, roč. 16, č. 2, s. 51-69.

hospodárstva], aby byly učiněny patřičné kroky v náš prospěch, abychom měli na zimu přístřeší a kus půdy živitelky k obživě rodin.“²⁵⁸ Ako vyplýva z citovaného úryvku, tak samotnú ťaživú situáciu migrujúcich kolonistov späť do republiky ešte viac zhoršovala nastupujúca zima. Títo občania a ich rodiny boli bez prostriedkov, strechy nad hlavou a pôdy, ktorá by ich uživila. V liste bolo ďalej navrhnuté, aby okrem najrôznejšej sociálno-ekonomickej pomoci poskytlo mesto Olomouc v súčinnosti s osloveným ministerstvom prichádzajúcim kolonistom zo zabratých území voľnú pôdu.²⁵⁹

Vo vzťahu k Slovensku je jediným komplexnejším prameňom, ktorý dokumentuje situáciu na zabraných južných územiach, štatistika publikovaná na základe sčítania obyvateľstva týchto pripojených území, ktoré sa uskutočnilo 15. decembra 1938 maďarským štatistickým úradom. Toto sčítanie si vytýčilo za hlavnú úlohu zistiť okrem početného stavu civilného obyvateľstva aj pôdohospodárske pomery, vrátane chovu domácich zvierat.²⁶⁰ Štatistika spomína už vo svojom úvode zmeny v zložení prítomného obyvateľstva, „dobrovoľný odchod“ najmä tej časti, ktorá sa usadila na južnom Slovensku „na úkor maďarského obyvateľstva“. Išlo predovšetkým o českých, moravských, ale aj slovenských kolonistov, ktorí získali v medzivojnovom období pôdu po prijatí zákonov o pozemkovej reforme²⁶¹ a vytvorili najmä v oblasti Žitného ostrova, ale aj pozdĺž celého južného Slovenska a Podkarpatskej Rusi viacero osídľovacích skupín.²⁶² Celkovo sa v medzivojnovom období vytvorilo 61 osídľovacích skupín a 13 osád sa napokon aj osamostatnilo.²⁶³ Proces zakladania kolónií bol na tomto území aktívny najmä v 20. rokoch 20. storočia, teda ako dôsledok rozbehnutia pozemkovej reformy. Prakticky bol ukončený už v roku 1930.²⁶⁴

Maďarská štatistika vykázala k 15. decembru 1938 na obsadenom území (južné časti Slovenska a Podkarpatskej Rusi) s výmerou 11 927 km² celkovo 1 041 401 prítomných

258 NAP, f. PMR, šk. 3546, inv. č. 2581, č. j. 28683, Kolonizační akce, 19. nov. 1938.

259 Tamže.

260 Az 1938. évi Felvidéki nép-, földbirtok- és állatösszeírás. Az 1938 November 2-i bécsi döntés alapján visszacsatolt területen végrehajtott összeírás eredményei községek szerint. Budapest: Stephaneum Nyomda, 1939, s. III.

261 Zákon č. 215/1919 Sb. z. a n. ze dne 16. dubna 1919 o zabrání velkého majetku pozemkového; Zákon č. 81/1920 Sb. z. a n. ze dne 30. ledna 1920, kterým se vydávají po rozumu šu 10 zákona ze dne 16. dubna 1919, č. 215 Sb. zák. a nař., ustanovení o přidělu zabrané půdy a upravuje se právní poměr ku přidělené půdě.

262 Proces a priebeh vnútornej kolonizácie na južnom Slovensku je podrobne spracovaný v publikáciách: SIMON, Attila. *Telepesek és telepes falvak dél-Szlovákiában a két világháború között*. Šamorín: Fórum inštitút pre výskum menšín, 2009, 288 s.; ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol: *Demografický obraz Slovenska v sčítaniach ľudu 1918 – 1940*. Brno: Tribun EU, 2012, s. 169–171.

263 SNA, f. KRŠPÚB, šk. 9, sign. 2228/1925; VRABCOVÁ, Eva. Kolonizácia južného Slovenska a Podkarpatskej Rusi v Československej pozemkovej reforme I. časť. In *Slovenská archivistika*, 2002, roč 37, č. 1, s. 58.

264 SIMON, A. *Telepesek és telepes falvak dél-Szlovákiában*, s. 188.

obyvateľov. K Maďarom sa v tomto sčítaní hlásilo približne 84,4 % obyvateľstva zabraného územia.²⁶⁵

Z hľadiska ekonomickej aktivity obyvateľstva máme podrobnejšie výsledky maďarského sčítania z roku 1938, ktoré sú k dispozícii za celé obsadené územie, vrátane juhu Podkarpatskej Rusi. Celkový počet ekonomicky aktívnych osôb bol 459 918, teda 44,2 %. Na zabranom území bolo napočítaných 609 150 ekonomicky aktívnych a závislých osôb na agrárnom sektore. Predstavovalo to 58,5 % obyvateľov, ktorých priamo živilo poľnohospodárstvo, záhradníctvo, živočíšna výroba a chov. Napriek tomu, že išlo prevažne o nížinaté oblasti, kde prevažovala poľnohospodárska výroba, na obsadenom území sa nachádzal aj rozvinutejší priemysel. V tomto sektore nachádzalo hlavnú obživu 185 108 osôb (17,8 %).²⁶⁶

Poľnohospodárska výroba bola koncentrovaná hlavne do regiónov juhozápadného Slovenska – zabraté časti Bratislavskej, Komárňanskej, Ostrihomskej, Nitrianskej a Hontianskej župy. Výraznejší podiel tejto obživy bol prítomný i na východe – v Abovsko-turnianskej župe (70,5 %), v bývalom južnom Zemplíne (okresy Bodrocký a Sátoraljaújhelyi) s vyše 73 %. Priemysel sa výraznejšie koncentroval v meste Košice (35,4 % obyvateľov) a v okresoch Novohradskej župy (takmer 28 %).²⁶⁷ V ostatných regiónoch mal z pohľadu ekonomickej aktivity obyvateľstva podstatne nižšie zastúpenie.

Strata najúrodnejších oblastí síce zasiahla Slovensko veľmi vážne, na druhej strane spôsobili tieto zisky problémy aj maďarskému hospodárstvu. Podľa maďarského historika Lóránta Tilkovszkého znamenalo odtrhnutie agrárneho juhu Slovenska zvýšenie odbytových ťažkostí poľnohospodárskych výrobkov v Maďarsku v dôsledku nadprodukcie. Napríklad v prípade pšenice sa na pripojených južných územiach skonsumovalo len 50 % z vypestovaného množstva a zvyšok sa umiestňoval predajom inde. Tento „zvyšok“ zaplaval už aj tak presýtený maďarský trh. Uvedené napokon viedlo k poklesu cien agrárnych produktov až o 30 %, čím došlo de facto k schudobneniu roľníckej vrstvy.²⁶⁸

Podobne ako v agrárnom sektore nastali pre Maďarsko veľké problémy i v prípade priemyslu. Zábormi južného Slovenska sa rovnako narušila rovnováha v maďarskej ekonomike. Uvedené možno demonštrovať na cene priemyselných výrobkov. „Špe-

265 Az 1938. évi Felvidéki nép-, földbirtok- és állatösszeírás. Az 1938 November 2-i bécsi döntés alapján visszacsatolt területen végrehajtott összeírás eredményei községek szerint. Budapest: Stephaneum Nyomda, 1939, s. 3*.

266 Tamže, s. 16*-24*.

267 Tamže, s. 18*-24*.

268 TILKOVSZKY, Loránt: Južné Slovensko v rokoch 1938 – 1945. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1972, s. 49–51.

kulanti“ spolu s maďarskou armádou vykúpili lacnejší československý tovar. Nastal všeobecný nedostatok a za šesť mesiacov vzrástli ceny na okupovaných územiach na dvojnásobok. Takéto výkyvy pritom neboli len prechodného charakteru, ale trvalým dôsledkom okupácie južných oblastí Slovenska.²⁶⁹ Citelný nedostatok tovaru a prudký rast maloobchodných cien riešila maďarská vláda veľmi nešikovne. Medzi jej hlavné nástroje patrili propaganda a hrozba prísnych postihov za predražovanie. Účinkom sa minula i snaha o úradnú fixáciu cien. Tie síce dosahovali na papieru hladinu pred územných záborov, ale v praxi sa trh riadil princípom ponuky a dopytu.²⁷⁰

²⁶⁹ *Tamže*, s. 50–51.

²⁷⁰ VIETOR, Martin. *Dejiny okupácie južného Slovenska*. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1968, s. 28.

Záver

Autori dospeli na základe systematického výskumu zameraného na vybrané aspekty pôdy v historickom kontexte na Slovensku počas sledovaných období 19. a 20. storočia k nasledovným záverom: V prípade prvej kapitoly možno konštatovať, že fenomén populácie pôvodom z nemeckojazyčných krajín, profesijne zameranej na prácu v lesnom hospodárstve je dejinným špecifikom viacerých montánných oblastí dnešného Slovenska. Za zmienku stoja najmä tieto tri skupiny obyvateľstva: handelci, huncokári a šajtári. Genéza poslednej menovanej etnografickej skupiny spadá do rozhrania prvej a druhej polovice 19. storočia. V danom časovom horizonte dochádzalo na teritóriu Považského Inovca k spriemyselneniu tamojších lesných priestorov. Na tento účel boli potrebné menovite osoby venujúce sa rozličným prácam v lese (drevorubači, hájníci, horári, lesníci či poľovníci).

Šajtársku komunitu tvorili popri prisťahovalcoch z malokarpatských huncokárskych rodín tiež osoby pôvodom z českých krajín a tuzemská populácia. Samotné považskoinovecké horské osídlenie sa v istých ohľadoch odlišovalo od toho huncokárskeho. Tamojší šajtári nielen zakladali nové usadlosti, ale po svojom príchode začali obývať niektoré už existujúce kopanice, ktoré sa nachádzali najmä na západnej strane pohoria. Tento typ horského osídlenia sa zachoval približne do konca prvej polovice 20. storočia. Z kontextu výskumu historickej (lesnej) pôdy, ako hranice a životného priestoru zároveň vyplýva, že lesná pôda bola nielen životným priestorom a etnickou hranicou predmetnej skupiny obyvateľstva, ale tiež výrazným spôsobom vplývala na ich špecifickú identitu. To sa napokon preukazuje v samotnom exoetnonyme šajtár, ktoré úzko súvisí s profesijným zameraním v rámci lesnej pôdy, resp. hospodárenia s lesnou pôdou.

V druhej kapitole je načrtnutá súvzťažnosť majetkových zmien pôdy jednotlivcov a ich demografického správania sa majoritnej populácie žijacej sa poľnohospodárstvom. Predstavený prierez niekoľkých zásadných otázok demonštruje nielen jestvovanie týchto korelácií, ale aj ich výrazný impakt na vlastnosti slovenskej populácie. Bol to výsledok primárnej naviazanosti väčšiny populácie na pôdu a jednotný dedičský systém. Menej často sa prejavovali rozdiely medzi konfesiami či etnickými skupinami. Ak by sme si však položili výskumné otázky či demografické zákonitosti platiace pre roľníkov existovali aj pri iných socio-profesných skupinách, dospeli by sme k ďalšej množine záverov. Dá sa predpokladať, že medzi ľuďmi žijúcimi v mestách či pracujúcimi v priemysle, mal napríklad na výber dátumu sobáša vplyv aj roľnícky kalendár.

Nie však pre pracovné povinnosti na poli, ale pre ceny potravín, ktoré boli po žatve a zbere nižšie. Na druhej strane pri neroľníkoch možno predpokladať vyššiu mieru migrácie, čo pri osobách pracujúcich primárne na poli v praxi nejestvovalo.

V rámci tretej kapitoly sme došli k záveru, že nemecký, maďarský a poľský zábor z roku 1938 negatívne zasiahli celú republiku, pričom vyvolali vážne politické a hospodárske problémy. Československo prišlo približne o 30 % svojho územia, na ktorom sídlila zhruba tretina jeho obyvateľstva. Za hraničnou čiarou takto zostali celé priemyselné centrá a oblasti. Obzvlášť veľké škody zaznamenali české krajiny, kde došlo k výraznému poklesu priemyselného potenciálu. Naproti tomu Slovensko muselo odstúpiť Maďarsku najúrodnejšie oblasti s najkvalitnejšími pôdami s vysokými hektárovými výnosmi. Z vybraných druhov pôd zaznamenali najväčšie straty vinice, relatívne najmenšie straty mali rybníky. Úbytok ornej pôdy bol na úrovni takmer jednej tretiny celkovej rozlohy. Na Slovensku takto došlo k výraznému poklesu produkcie niektorých druhov obilnín, zemiakov, kukurice, strukovín, ovocia a zeleniny, chmeľu i krmovín. Mimoriadne veľké škody vznikli v odvetviach pestovania tabaku a vínnej révy či vinárstva. Silne zasiahnutá bola aj živočíšna produkcia. Slovensko prišlo o viac ako 685 000 hospodárskych zvierat (tur domáci, ošípané, ovce a kozy). Na druhej strane dokázalo domáce poľnohospodárstvo i na zmenšenom území zabezpečiť pre obyvateľstvo celorepublikovo dostatočné množstvo rastlinných a živočíšnych produktov.

Zlá hospodárska situácia mala byť po záboroch riešená rozsiahlymi štátnymi opatreniami a zásahmi. Súčasťou plánov bola podpora agrárneho sektora, ako aj prispôbenie produkčnej politiky v poľnohospodárstve vtedajším požiadavkám. Vzhľadom na nedostatok financií a krátky časový horizont sa tieto návrhy nepodarilo do zániku Česko-Slovenska v marci roku 1939 zrealizovať.

Územné zmeny zároveň spôsobili dočasne výraznejší vzostup migračných pohybov. Týkali sa nielen dobrovoľného odchodu časti zasiahnutého obyvateľstva, ale mali aj nútený charakter. Takto boli postihnutí najmä kolonisti, ktorí zväčša v 20. rokoch 20. storočia vytvárali kolónie (osady) na južnom Slovensku v súvislosti s realizáciou pozemkovej reformy. Kolonisti, ktorí odišli, resp. boli vyhnaní z obsadených území v roku 1938 späť do republiky zažívali ťažkú sociálno-ekonomickú situáciu, ktorú navyše zhoršovala nastupujúca zima. Hlavným opatrením, ktoré by riešilo vzniknutý problém a zabezpečilo obživu dotknutým obyvateľom a ich rodinám, sa malo stať pridelovanie dostupnej pôdy.

Problémy zažívalo i Maďarsko. Zabratím rozsiahlych úrodných oblastí nastali obytné ťažkosti poľnohospodárskych výrobkov v dôsledku nadprodukcie. Budapešť

musela riešiť aj vážne problémy v priemysle. Okupácia južných území Slovenska narušila rovnováhu v maďarskej ekonomike, čo vyústilo do nedostatku a k výraznému kolísaniu cien priemyselných produktov.

Summary

Soil in Slovakia from a historical perspective: selected approaches to the study of the issue²⁷¹

The presence of German-speaking populations working on forest land or in forestry is typical for several regions of Slovakia. In particular, these include *handelci* (itinerant traders), *huncokári* (woodcutters) and *šajtári* (log floaters), with the last group having formed around the middle of the 19th century. During the given time frame, industrialisation of the local forests took place around the territory of Považský Inovec mountains. The need for a labour force in the forest, such as loggers, gamekeepers and foresters, was growing at that time.

The *šajtár* community was made up of immigrants from *huncokár* families, people from Czech lands as well as the local population. Unlike the *huncokári*, they did not only build new settlements; they also settled existing *kopanice* (scattered farmsteads), especially in the western part of the Považský Inovec. This type of mountain settlement endured until the mid-20th century. Forest land for them was not merely the place of their livelihood; it was also a living space and the basis of their identity, which is further reflected in the name *šajtár* associated with work in the forest.

In the second chapter, the connection between changes in land ownership and the demographic behaviour of the majority – agriculturally focused – population is outlined. The presented cross-section of several fundamental issues demonstrates not only the existence of these links, but also their significant impact on the form of the population in Slovakia. A crucial role was played by the attachment of the population to the land and the unified inheritance system, while confessional or ethnic differences were less important. With other socio-professional groups, however, different factors may have been at work. For example, in urban and industrial environments the peasant calendar also influenced the choice of the wedding date, not, however, due to the obligations of field work, but because of food prices, which were lower after the harvest and collection. A higher rate of migration, which in practice did not exist for people working primarily in the fields, can be assumed for non-farmers.

²⁷¹ The publication is the result of the project *Soil in the Mirror of Science: Presenting Interdisciplinary Results for Expanding Awareness*, funded by the EU NextGenerationEU through the Recovery and Resilience Plan of the Slovak Republic under project No. 09I01-03-V04-00003.

The third chapter shows that the German, Hungarian and Polish occupation of the land in 1938 seriously damaged the entire economy of Czechoslovakia. The republic lost about 30% of its territory and about one-third of its population, and important industrial centres and agricultural areas wound up beyond the new borders. The Czech lands lost a significant portion of their industrial potential, while Slovakia ceded its most fertile lands to Hungary. The greatest losses occurred in the vineyards. The loss of arable land represented about one-third of its original area, which led to a decline in crop and livestock production. Nevertheless, the agrarian sector in Slovakia was still able to provide enough food even on a reduced territory.

The economic consequences of these occupations were mitigated by state interventions, particularly support for agriculture and adjustment of production policy. Due to a lack of funds and the short time span, however, they could not be implemented before the collapse of the republic in March 1939. Territorial changes also triggered migration, often forced. Colonists from southern Slovakia were hit especially hard and faced a poor social situation upon their return; the solution was to allocate the available land. Hungary also experienced problems. The annexation of extensive fertile areas of southern Slovakia led to difficulties in selling agricultural products due to overproduction, and the balance in the Hungarian economy as a whole was seriously disrupted.

Použité pramene a literatúra

Archívne pramene

Národní archiv v Prahe:

fond Ministerstvo vnitra – hraniční spisy, 1918 – 1953

fond Ministerstvo zemědělství, 1918 – 1945

fond Předsednictvo ministerské rady, 1918 – 1945

Slovenský národný archív v Bratislave:

fond Kolonizačný referát Štátneho pozemkového úradu v Bratislave, 1921 – 1938

fond Ministerstvo hospodárstva, 1938 – 1945

fond Národohospodársky ústav Slovenska a Podkarpatskej Rusi v Bratislave, 1932 – 1937

fond Obchodná a priemyselná komora v Bratislave, 1920 – 1948

Štátny oblastný archív Bratislava:

fond Rímskokatolícky farský úrad Beckov, Matrika narodených, 1801 – 1848, 1843 – 1866, 1867 – 1910

fond Rímskokatolícky farský úrad Beckov, Matrika sobášených, 1867 – 1934

fond Rímskokatolícky farský úrad Beckov, Matrika zomrelých, 1843 – 1866

fond Rímskokatolícky farský úrad Dubodiel, Matrika narodených, 1877 – 1896

fond Rímskokatolícky farský úrad Dubodiel, Matrika sobášených, 1782 – 1876

fond Rímskokatolícky farský úrad Dubodiel, Matrika zomrelých, 1782 – 1876

fond Rímskokatolícky farský úrad Hrádok nad Váhom, Matrika birmovaných, 1844

fond Rímskokatolícky farský úrad Hrádok nad Váhom, Matrika narodených, 1882 – 1898

fond Rímskokatolícky farský úrad Hrádok nad Váhom, Matrika sobášených, 1812 – 1851, 1882 – 1907

fond Rímskokatolícky farský úrad Modrová, Matrika narodených, 1863 – 1900

fond Rímskokatolícky farský úrad Moravany nad Váhom, Matrika narodených, 1844 – 1862, 1863 – 1895

fond Rímskokatolícky farský úrad Moravany nad Váhom, Matrika sobášených, 1834 – 1905

fond Rímskokatolícky farský úrad Nová Ves nad Váhom, Matrika narodených, 1866 – 1895

fond Rímskokatolícky farský úrad Nová Ves nad Váhom, Matrika sobášnych, 1867 – 1895

fond Rímskokatolícky farský úrad Sokolovce, Matrika narodených, 1770 – 1843

fond Rímskokatolícky farský úrad Sokolovce, Matrika sobášnych, 1770 – 1843

fond Rímskokatolícky farský úrad Stará Lehota, Matrika narodených, 1827 – 1878, 1879 – 1896, 1827 – 1878

Štátny oblastný archív Nitra:

fond Rímskokatolícky farský úrad Malé Hoste, Matrika narodených, 1834 – 1867, 1868 – 1895

fond Rímskokatolícky farský úrad Malé Hoste, Matrika sobášnych, 1834 – 1867, 1868 – 1911

fond Rímskokatolícky farský úrad Malé Hoste, Matrika zomrelých, 1834 – 1867

fond Rímskokatolícky farský úrad Prašice, Matrika narodených, 1853 – 1876, 1877 – 1894

fond Rímskokatolícky farský úrad Prašice, Matrika sobášnych, 1853 – 1908

fond Rímskokatolícky farský úrad Závada, Matrika narodených, 1834 – 1864, 1864 – 1890, 1891 – 1895

fond Rímskokatolícky farský úrad Závada, Matrika sobášnych, 1864 – 1896

Habsburg Empire (1869 – 1887) – Third Military Survey (1 : 25 000). Dostupné online: <<https://maps.arcanum.com/en/map/thirdsurvey25000/>> [cit. 2026-03-30].

Hungary (1819 – 1869) – Second military survey of the Habsburg Empire (1 : 28 800). Dostupné online: <<https://maps.arcanum.com/en/map/secondsurvey-hungary/>> [cit. 2026-03-30].

Königreich Ungarn (1782 – 1785) – First Military Survey (1 : 28 800). Dostupné online: <<https://maps.arcanum.com/en/map/firstsurvey-hungary/>> [cit. 2026-03-30].

NAGY, Imre – VIDÁK, István – NAGY, Miksa. Nyitra vármegye (1 : 36 000). Dostupné online: <<https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/14650/>> [cit. 2026-03-30].

Dobové práce a publikované pramene

GRONSKÝ, Ján (ed.). Komentované dokumenty k ústavným dejinám Československa I. 1914 – 1945. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2005, 584 s. ISBN 80-246-1027-2

KÁLAL, Karel. Slovensko predválečné. Praha: L. Mazáč, 1930.

Az 1938. évi Felvidéki nép-, földbirtok- és állatösszeírás. Az 1938 November 2-i bécsi döntés alapján visszacsatolt területen végrehajtott összeírás eredményei községek szerint. Budapest: Stephaneum Nyomda, 1939, 277 s.

Deutsche Stimmen, 1941, roč. 8, č. 20.

Slovenský priemysel roku 1938. Turčiansky Sv. Martin: Ústredné združenie slovenského priemyslu, 1939, 89 s.

Statistický zpravodaj, 1939, roč. I, č. 11-12.

Statistický zpravodaj, 1939, roč. II, č. 1-2.

Zákon č. 215/1919 Sb. z. a n. ze dne 16. dubna 1919 o zabrání velkého majetku pozemkového.

Zákon č. 81/1920 Sb. z. a n. ze dne 30. ledna 1920, kterým se vydávají po rozumu §u 10 zákona ze dne 16. dubna 1919, č. 215 Sb. zák. a nař., ustanovení o přidělu zabrané půdy a upravuje se právní poměr ku přidělené půdě.

Monografie a syntézy

ALÁČ, Ján. *Tu spočívá kvet, čo zanechal svet*. Hradište: Priatelia histórie Novohradu, 2021, 263 s. ISBN 978-80-973704-2-8

ASCÁDY, Ignác. *Dejiny poddanstva v Uhorsku*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1955, 445 s.

BARTH, Fredrik. *Ethnic groups and boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. Boston: Little Brown and company, 1969, 153 s.

BEREND, T. Iván – RÁNKI, György. *East Central Europe in the 19th and 20th centuries*. Budapest: Akadémiai kiadó, 1977, 163 s.

BEREND, Iván T. – RÁNKI, György. Foreign Trade and the Industrialization of European Periphery in the XIXth Century. In *Journal of European Economic History*, 1980, roč. 9, č. 3, s. 539-582.

BIENIK, Ján. *Dejiny Novohradského seniorátu 1517 – 1922*. Dolné Sŕnie: Združenie evanjelikov augsburského vyznania Považského seniorátu, 2010, 83 s. ISBN 978-80-96486-05-2

BOTÍKOVÁ, Marta et al. *Tradície slovenskej rodiny*. Bratislava: Veda, 1997, 242 s. ISBN 80-224-0461-6

BOUKAL, Tomáš. *Cesta lesem: Mansové v perspektivě reflexivní ekologické antropologie*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2018, 154 s. ISBN 978-80-756-0123-0

COALE, Ansley Johnson – COTTS WATKINS, Susan (eds.). *The decline of fertility in Europe*. Princeton: Princeton University Press, 2017, 497 s. ISBN 978-0-691-61103-7

- DENDYS, Ivana – KRAJČOVIČ, Pavol – VANEK, Peter. *Kapitoly z dejín Slovenska 1740 – 1945*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2023, 184 s. ISBN 978-80-572-0303-2
- HOLEC, Roman. *Poľnohospodárstvo na Slovensku v poslednej tretine 19. storočia*. Bratislava: Veda, 1991, 188 s. ISBN 80-224-0320-2
- HOLEC, Roman. *Štát s dvoma tvármi*. Bratislava: Prodama, 2014, 245 s. ISBN 978-80-89396-34-4
- HORIČKA, Martin. *So Sovietskym zväzom na večné časy. Československo v područí Stalina*. Bratislava: SLOVART, 2025, 367 s. ISBN 978-80-556-7257-1
- HORSKÁ, Pavla et al. *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Praha: Panorama, 1990, 245 s. ISBN 978-80-89396-34-4
- CHURA, Alojz Ján a KIZLINK, Karol. *Slovensko bez dorastu? Sociálne-pediatrické štúdium – 2. diel, časť 2*. Bratislava: Roľnícka osveta, 1939, 379 s.
- KAVULJAK, Andrej. *Dejiny lesníctva a drevárstva na Slovensku*. Bratislava: Lesnícka a drevárska ústredňa, 1942, 244 s.
- KOHÚTOVÁ, Mária – VOZÁR, Jozef (eds.). *Hospodárske dejiny Slovenska 1526 – 1848*. Bratislava: Veda, 2006, 160 s. ISBN 80-224-0915-4
- KRAJČÍR, Lukáš. *Emil Stodola a samospráva Slovenska (1918 – 1938). Alternatíva k ľudáckemu autonomizmu*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, 2022, 360 s. ISBN 978-80-224-1997-0
- KRAJČOVIČ, Pavol. *Historicko-etnografická analýza špecifických skupín nemecky hovoriaceho obyvateľstva na Slovensku 1. Považskoinoveckí šajtári*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2025, 152 s. ISBN 978-80-572-0543-2.
- KRAJČOVIČ, Pavol. *Holzhackerland. Slovenské pohoria ako životný priestor nemecky hovoriacich drevorubačov – huncokárov*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2024, 379 s. ISBN 978-80-572-0433-6
- LAJČIAK Ján. *Slovensko a kultúra*. Liptovský Mikuláš: Spolok Martina Rázusa, 2020, 269 s. ISBN 978-80-9720-168-5
- LUBY, Štefan. *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava: Iura Edition, 2002, 626 s. ISBN 80-8904748-3
- MAREK, Miloš a kol. *Moravany nad Váhom. Od najstarších čias po dnešok*. Moravany nad Váhom: Obecný úrad Moravany nad Váhom, 2009, 349 s. ISBN 978-80-89172-12-2
- MRVA, Ivan. *Hrádok nad Váhom*. Bratislava : Alfa-press, 1996, 145 s. ISBN 80- 88811 48-1.
- OLŠOVSKÝ, Rudolf et al. *Přehled hospodářského vývoje Československa v letech 1918 – 1945*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1963, s. 740.

- PORTER, Dorothy. *Health, civilisation and the state: a history of public health from ancient to modern time*. London: Routledge, 1999, 361 s. ISBN 0-415-12244-9
- PRŮCHA, Václav et al. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918 – 1992. 1. díl 1918 – 1945*. Brno: Nakladatelství Doplněk, 2004, 578 s. ISBN 80-7239-147-X
- RÁBIK, Vladimír – LABANC, Peter – TIBENSKÝ, Martin. *Historická geografia*. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity, 2013, 82 s. ISBN 978-80-8082-643-7
- SCHAMA, Simon. *Landscape and Memory*. New York: Vintage Books, 1995, 672 s. ISBN 978-0679735120
- SIMON, Attila. *Telepesek és telepesek falvak dél-Szlovákiában a két világháború között*. Šamorín: Fórum inštitút pre výskum menšín, 2009, 288 s. ISBN 978-80-89249-27-5
- STOLARIK, Marian Mark. *Immigration and urbanization: The Slovak experience, 1870 – 1918*. Minnesota: University of Minnesota, 1974, 272 s.
- ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. *Demografický obraz Slovenska v sčítaniach ľudu 1919 – 1940*. Brno: Tribun EU, 2012, 282 s. ISBN 978-80-263-0264-3
- ŠVECOVÁ, Soňa. *Lazy v 19. a 20. storočí. Vývoj roľníckych chotárnych sídel v oblasti Krupinskej planiny*. Praha: Univerzita Karlova, 1984, 146 s.
- TILKOVSZKY, Loránt. *Južné Slovensko v rokoch 1938 – 1945*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1972, 219 s.
- URBANCOVÁ, Viera. *Počiatky slovenskej etnografie*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1970, 385 s.
- VIETOR, Martin. *Dejiny okupácie južného Slovenska*. Slovenská akadémia vied, 1968, 508 s.
- ZEMKO, Milan et al. *Slovensko v 20. storočí. V medzivojnovom Československu 1918 – 1945*. Bratislava: VEDA, 2012, 543 s. ISBN 978-80-224-1199-8

Zborníky, štúdie a články

- ALÁČ, Ján. Jednodetstvo. Rozprávanie o pustých školách a prázdnych dvoroch. In ČINČURÁK, Samuel. *Tajní vrahovia*. Krná: Miloš Hric a Múzeum sestier Royových Stará Turá, 2017, s. 89-154.
- ALFANI, Guido – Ó GRÁDA, Cormac. The timing and causes of famines in Europe. In *Nature Sustainability*, 2018, roč. 1, č. 6, s. 283-288.
- ANDORKA, Rudolf et al. Household systems and the lives of the old in eighteenth-and nineteenth-century Hungary. In *Aging in the past: Demography, society and old age*, 1995, s. 129-155.
- ÁJUS, Ferenc – HENYE, István. Illegitimacy in Hungary 1880-1910. In *Journal of Family History*, 1994, roč. 19, č. 4, s. 369-388.

- BALÁZS, Péter. Magyarország és Habsburg Birodalom szerepe az 1770. évi Generale Normativum létrehozásában. In *Orvostörténeti Közlemények*, 2005, roč. 50, č. 1-4, s. 165-184.
- BEREND, Ivan T. a RANKI, Gyorgy. Foreign Trade and the Industrialization of European Periphery in the XIXth Century. In *Journal of European Economic History*, 1980, roč. 9, č. 3, s. 539-582.
- BODOVICS, Éva Judit. Weather Anomalies and Their Economic Consequences: Penury in Northeastern Hungary in the Late 1870s. In *The Hungarian historical review: new series of Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 2020, roč. 9, č. 2, s. 179-212.
- BUKLIJAS, Tatjana – LAFFERTON, Emese. Science, medicine and nationalism in the Habsburg Empire from the 1840s to 1918. In *Studies in history and philosophy of biological and biomedical sciences*, 2007, roč. 38, č. 4, s. 679-686.
- DUDEKOVÁ, Gabriela. Právo alebo milosrdenstvo? Domovská príslušnosť ako základný princíp sociálnej starostlivosti v Uhorsku. In KOVÁČ, Dušan et al. *Sondy do slovenských dejín v dlhom 19. storočí*. Bratislava: Typoset Print, 2013, s. 196-213.
- EDDIE, Scott McNeil. Agricultural Production and Output per Worker in Hungary, 1870 – 1913. In *The Journal of Economic History*, 1968, roč. 28, č. 2, s. 199-222.
- ENGELLEN, Theo L. M. What the Seasons Tell Us. The Monthly Movement of Marriages, Economic Modernization, and Secularization in the Netherlands, 1810-1940. In *Historical Life Course Studies*, 2017, roč. 4, s. 165-180.
- FARAGÓ, Tamás. Seasonality of Marriages in Hungary from the Eighteenth to the Twentieth Century. In *Journal of Family History*, 1994, roč. 19, č. 4, s. 333-350.
- GÁBRIŠ, Tomáš. Modernizácia uhorského právneho poriadku v 19. storočí. In KOVÁČ, Dušan et al. *Sondy do slovenských dejín v dlhom 19. storočí*. Bratislava: Typoset Print, 2013, s. 124-157.
- GÁL, Edina Tünde. Impoverished by Cholera: Widows, Widowers, and Orphans after the 1873 Cholera Epidemic in Kolozsvár. In *The Hungarian historical review: new series of Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 2020, roč. 9, č. 4, s. 667-692.
- GIBAS, Petr – PAUKNEROVÁ, Karolína. Krajina jako téma, terén i problém současné společenské vědy: antropologické čtení krajiny. In BLAŽKOVÁ, Tereza – ČERVINKOVÁ, Petra (eds.). *Krajina jako antropologická čítanka*. Praha: Togga, 2015, s. 7-18.
- GRATZ, Gustav. Industrie und Handel. In BERZEVICZY, Albert a kol. (eds.). *Ungarn: Land und Volk, Geschichte, Staatsrecht, Verwaltung und Rechtspflege, Landwirtschaft, Industrie und Handel, Schulwesen, Wissenschaftliches Leben, Literatur, Bildende Künste*. Budapest: Verlag des Franklin-Verein, 1917, s. 346-377.
- GUNST, Péter. Agricultural Exports in Hungary (1850 – 1914). In *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 1989, roč. 35, č. 1/4, s. 61-90.

- HANUŠIN, Ján – OŤAHEL, Ján. Kultúrna krajina podmalokarpatského regiónu: geoekologická a kultúrno-historická pamäť – problémy, zachovanie a rozvoj. In *Geographia Cassoviensis*, 2013, roč. 7, č. 2, s. 13-21.
- HANZLÍK, Ján. Vývoj obyvateľstva na Slovensku v období. 1869 – 1861. In *Geografický časopis*, 1967, roč. 19, č. 1, s. 3-30.
- HARUŠŤÁK, Igor. Príspevok k diskurzu o dejinách slovenského vysťahovalectva: Migračné impulzy a vysťahovalectvo z hornouhorských žúp na americký kontinent v kontexte migračných pohybov v regióne strednej a východnej Európy v poslednej štvrtine 19. storočia. In KOVÁČ, Dušan et al. *Sondy do slovenských dejín v dlhom 19. storočí*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2013, s. 214-226.
- HORVÁTH, Zita. Roľníctvo – chudoba? Náčrt k dejinám roľníctva v Uhorsku do roku 1848. In *Acta historica Neosoliensia*, 2010, roč. 13, č. 1, s. 82-99.
- IRA, Vladimír – UHER, Ana. Kultúrna krajina ako kultúrny a časovo-priestorový fenomén. In *Životné prostredie*, 2018, roč. 54, č. 4, s. 195-199.
- KOPANIC, Michael J. "The Slovaks". In HAMMACK, David C. – GRABOWSKI, John J. – GRABOWSKI, Diane L. (eds.). *Identity, Conflict, and Cooperation: Central Europeans in Cleveland, 1850 – 1930*. Cleveland: Western Reserve Historical Society, 2003, s. 240-306.
- KOPSIDIS, Michael. Agricultural development and impeded growth: the case of Hungary, 1870 – 1973. In *Agriculture and economic development in Europe since 1870*. London: Routledge, 2008, s. 306-330.
- KRAJČOVIČ, Pavol. Biela Bukovina – historicko-geografický vývoj horského sídla nemecky hovoriacich drevorubačov. In *Populačné štúdie Slovenska*, 2024, roč. 17, č. 1, s. 19-34.
- KRAJČOVIČ, Pavol. Malé Karpaty a Považský Inovec ako životný priestor nemecky hovoriacich drevorubačov – Huncokárov. In KUŠNÍROVÁ, Dana – PAVONIČ, Peter (eds.). *Hranice v priestore a čase. Stretnutie mladých historikov X*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2021, s. 34-44.
- KRAJČOVIČ, Pavol. Sídla huncokárov na území Považského Inovca, Strážovských vrchov a Tribeča vo svetle písomných prameňov. In *Etnologické rozpravy*, 2020, roč. 27, č. 2, s. 49-75.
- KRAJČOVIČ, Pavol. Sídla nemeckých drevorubačov – Huncokárov na území Považského Inovca. In CINTULA, Igor – MYDLOVÁ, Kristína – KALIVODOVÁ, Veronika (eds.). *Interdisciplinárna doktorandská konferencia Loquere. Zborník príspevkov*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2020, s. 21-30.
- KRÁSZ, Lilla. Gesellschaftliche Konventionen und die Modernisierung : Am Beispiel des Hebammenwesens im Ungarn des 18. Jahrhunderts In *Begegnungen Schriftenreihe des Europa Institutes Budapest*. Budapest: Europa Institut Budapest, roč. 11, s. 245-265.

- KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid. Institutional Care for Orphaned Children in the Kingdom of Hungary (From Private Charity to a State System). In *Romanian Journal of Population Studies*, 2021, roč. 15, č. 2, s. 39-61.
- LACKO, Martin. Partizánska brigáda podplukovníka Anatolija Snežinského a jej činnosť v oblasti Považského Inovca (1944-1945). In *Historický časopis*, 2003, roč. 51, č. 1, s. 83-99.
- LACZKA, Eva. Methodological changes of agricultural statistics from the beginning of the 19th century. In *Georgikon for agriculture*, 2019, roč. 23, č. 3, s. 77-102.
- LANDRY, Adolphe. Adolphe Landry on the Demographic Revolution. In *Population and Development Review*, 1987, roč. 13, č. 4, s. 731-740.
- LEMEŠ, Vladimír. Osada a polesie Kulháň. In GREŽĐOVÁ, Helena (ed.). *Zlatníky: prírodopis, história, súčasnosť*. Zlatníky: Obecný úrad Zlatníky, 2006, s. 114-131.
- LEMEŠ, Vladimír. Sklárne v Zlatníkoch. In GREŽĐOVÁ, Helena (ed.). *Zlatníky: prírodopis, história, súčasnosť*. Zlatníky: Obecný úrad Zlatníky, 2006, s. 107-114.
- LENDL, Egon. Die neuzeitlichen deutschen Siedlungsbewegungen in den Westkarpatenländern. In BERANEK, Franz Josef (ed.). *Deutschtumsfragen im Nordkarpatenraum*. Kärnten: Roland-Verlag, 1943, s. 106-115.
- LIPPÉNYI, Zoltán – MAAS, Ineke – VAN LEEUWEN, Marco H. D. Did industrialization have an impact on social mobility in Hungary? Industrialization and social stratification in dual societies. In *Interuniversitaire Werkgroep Sociale Ongelijkheid en Levensloop [ISOL]*, 2012.
- LUKNIŠ, Michal. Kopaničiarske osídlenie v Gemeri. In *Slovenský národopis*, 1980, roč. 28, č. 1, s. 41-50.
- MAJO, Juraj – KUSEDOVÁ, Dagmar. Vývoj etnickej hranice v okrese Galanta. In *Geografický časopis*, 2007, roč. 59, č. 3, s. 251-263.
- MCKEOWN, Thomas. Food, infection, and population. In *The Journal of interdisciplinary history*, 1983, roč. 14, č. 2, s. 227-247.
- MENTEL, Andrej. Sociálne a kultúrne faktory ovplyvňujúce variabilitu mimomanželskej plodnosti. In *Demografická konferencia 2003*. Bratislava: Slovenská štatistická a demografická spoločnosť, 2003, s. 1-6.
- MÉSÁROŠ, Július. Urbaniálny patent z 2. marca 1853. In MÉSÁROŠ, Július. *Zložitá hľadanie pravdy o slovenských dejinách*. Bratislava: Veda, 2004, s. 110-138.
- MIKUŠ, Dušan. S priateľmi v lese i v čase. In GOGOLA, Peter – MIČOVSKÝ, Ján – TOMČÍK, Michal (eds.). *Pomník plný lesa*. Banská Bystrica: Lesy Slovenskej republiky, 2017, s. 54-60.

- MORAVČÍK, Filip – BENOVA, Alexandra. Dynamika historických štruktúr poľnohospodárskej krajiny, prípadová štúdia: vybraná časť kopaničiarskeho regiónu Myjava. In *Geografický časopis*, 2021, roč. 73, č. 1, s. 83-97.
- OŤAHEL, Ján. Krajina – pojem a vnem. In *Geografický časopis*, 1996, roč. 48, č. 3-4, s. 241-253.
- PÁL, Viktor. The Environmental Consequences of Industrialization in Western European Core Countries and the Borsod Basin of Hungary, 1850 – 1945: A Comparative Outline. In *Történelem és Muzeológia – Internetes Folyóirat Miskolcon* 3, 2016, roč. 1, s. 75-84.
- PEKAŘOVÁ, Katarína. Niekoľko poznámok k dejinám vzdelávania babíc do roku 1918. In ROLEROVÁ, Anna (ed.). *Dimenzie jazykového vzdelávania v nefilologických odboroch*. Bratislava: Ústav cudzích jazykov LF – UK, 2013, s. 151-161.
- RICZIOVÁ, Beata. Vakcinácia proti kiahňam v Uhorsku na prelome 18. a 19. storočia. In *Medicína, farmacie a veterinárni lekárství : kapitoly k dejinám a vybraným témam*. Brno: Technické muzeum v Brně, 2017, s. 144-158.
- SÁDLO, Jiří. Krajina jako interpretovaný text. In BENEŠ, Jaromír – BRŮNA, Vladimír (eds.). *Archeologie a krajinná ekologie*. Most: Nadace Projekt Sever, 1994, s. 47-54.
- SIGMUNDOVÁ, M. K otázke tradície systému jedného dieťaťa v rodine. In *Slovenský národopis*, 1983, roč. 31, č. 3-4, s. 561-568.
- SLAVIN, Philip. Climate and famines: A historical reassessment. In *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*, 2016, roč. 7, č. 3, s. 433-447.
- TIŠLIAR, Pavol – VANEK, Peter. Population Losses and Damage to the Slovak Economy as a Result of Territorial Changes in 1938. In *Historica*, 2025, roč. 16, č. 2, s. 51-69.
- VAN POPPEL, Frans. Seasonality of work, religion and popular customs: the seasonality of marriage in the nineteenth-and twentieth-century Netherlands. In *Continuity and Change*, 1995, roč. 10, č. 2, s. 215-256.
- VESELEI, Michal. Citlivé a kontroverzné témy v aktuálnych premenách dejepisného vyučovania na príklade sporov o Slovenskej republike (1939 - 1945). In *Acta historica Neosolientia*, 2024, roč. 27, č. 2, s. 78-95.
- VRABCOVÁ, Eva. Kolonizácia južného Slovenska a Podkarpatskej Rusi v Československej pozemkovej reforme I. časť. In *Slovenská archivistika*, 2002, roč. 37, č. 1, s. 57-67.

Ostatné zdroje

- HRUBÁ, Libuša. *Národohospodársky ústav Slovenska a Podkarpatskej Rusi v Bratislave 1932 – 1937* (inventár k archívnemu fondu). Bratislava: Slovenský národný archív, 2010, 50 s.
- Zánik osady Tarabovec. Dostupné online: <<http://snopek.rodokmen.org/tarabovec.html>> [cit. 2026-03-30].

Zoznam skratiek a značiek

a pod.	a podobne
abs.	absolútne
AH	autorský hárok
atď.	a tak ďalej
cit.	citované
č.	číslo
č. j.	číslo jednotky
dec.	december
ed.	editor
eds.	editori
et al.	a ďalší
f.	fond
FF	filozofická fakulta
ha	hektár
hl	hektoliter
inv. č.	inventárne číslo
Kč	koruna československá
kol.	kolektív
KRŠPÚ	Kolonizačný referát Štátneho pozemkového úradu v Bratislave
ks	kus
MH	Ministerstvo hospodárstva
mil.	milión
MV – HS	Ministerstvo vnitra – hraniční spisy ²⁷²

²⁷² Plné znenie českých skratiek je uvedené v českom jazyku.

NAP	Národní archiv v Prahe
NÁRUS	Národohospodársky ústav Slovenska a Podkarpatskej Rusi v Bratislave
nov.	november
okt.	október
OPKBA	Obchodná a priemyselná komora v Bratislave
PMR	Předsednictvo ministerské rady
q	metrický cent
RFÚ	Rímskokatolícky farský úrad
roč.	ročník
s.	strana
Sb. z. a n.	Sbírka zákonů a nařízení
sign.	signatúra
šk.	škatuľa
SNA	Slovenský národný archív v Bratislave
ŠOA	Štátny oblastný archív
t	tona
tzv.	takzvaný
UCM	Univerzita sv. Cyrila a Metoda
UPJŠ	Univerzita Pavla Jozefa Šafárika

Zoznam máp a tabuliek

Mapa 1.	Osada Kulháň na II. vojenskom mapovaní:	16
Mapa 2.	Polesie Biela Bukovina s lokalitou Osikový potok na mape Nitrianskej stolice:	23
Mapa 3.	Katastrálna mapa Bratislavy s vyznačením novej hranice s Nemeckom (červená čiara) – obec Petržalka bola pričlenená k nacistickému Nemecku v októbri 1938:	46
Tabuľka 1.	Výmera vybraných druhov pôd podľa stavu v roku 1938 v pôvodných hraniciach a straty po územných zmenách v roku 1938:	47
Tabuľka 2.	Produkcia vybraných druhov plodín v roku 1938 v pôvodných hraniciach a straty po územných zmenách v roku 1938 (zberové plochy):	49
Tabuľka 3.	Produkcia vybraných druhov plodín v roku 1938 v pôvodných hraniciach a straty po územných zmenách v roku 1938 (hektárové výnosy zo zberových plôch):	50
Tabuľka 4.	Vinohradníctvo podľa stavu z roku 1937 v pôvodných hraniciach a straty po územných zmenách v roku 1938:	51
Tabuľka 5.	Pestovanie tabaku podľa stavu z roku 1937 v pôvodných hraniciach a straty po územných zmenách v roku 1938:	52
Tabuľka 6.	Hospodárske zvieratstvo podľa stavu z 1. januára 1938 v pôvodných hraniciach a straty po územných zmenách v roku 1938:	53

Pôda na Slovensku optikou historickej vedy: vybrané prístupy k štúdiu problematiky

Autori:

Mgr. Peter Vanek, PhD. (FF UCM v Trnave)

Mgr. Pavol Krajčovič, PhD. (FF UCM v Trnave)

Mgr. Ján Golian, PhD. (FF UPJŠ v Košiciach)

Recenzenti:

doc. RNDr. PhDr. Branislav Šprocha, PhD.

Mgr. Martin Horička, PhD.

Vydavateľ: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2026

Vydanie: prvé, online, <https://www.ucm.sk/sk/pidve/>

Počet strán: 76

Rozsah: 5,1 AH

Technická úprava: Michal Vaško – Vydavateľstvo, Prešov

ISBN 978-80-572-0588-3

O autoroch

Mgr. Peter Vanek, PhD.

Vyštudoval históriu na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Na svojej alma mater následne v rokoch 2014 až 2018 úspešne absolvoval interné doktorské štúdium v odbore slovenské dejiny. Od roku 2019 pôsobí ako odborný asistent na Katedre historických vied a stredoeurópskych štúdií Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave. Na rovnakom pracovisku zástava od polovice roku 2023 post vedúceho. V rámci svojej vedecko-pedagogickej činnosti sa zameriava na hospodárske, vojenské a politické dejiny 20. storočia. Dôraz kladie najmä na Slovensko a stredoeurópsky priestor v rokoch 1918 – 1945. Dlhodobu sa venuje chemickému priemyslu, hospodárstvu v medzivojnovom období a pôsobeniu slovenskej armády na východnom fronte počas druhej svetovej vojny.

Mgr. Pavol Krajčovič, PhD.

Vyštudoval jednodoborovú históriu na Filozofickej fakulte Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave. V rokoch 2018 až 2021 na tej istej univerzite úspešne absolvoval interné doktorandské štúdium na katedre etnológie a mimoeurópskych štúdií. V súčasnosti pôsobí na svojej alma mater ako odborný asistent na katedre historických vied a stredoeurópskych štúdií. V rámci svojej vedecko-pedagogickej činnosti sa venuje politickým a etnickým dejinám Slovenska v stredoveku a novoveku. Dlhodobu sa zameriava najmä na dejinný vývoj nemeckej menšiny na Slovensku, ako aj na konkrétne etnografické skupiny.

Mgr. Ján Golian, PhD.

Pôsobí ako univerzitný docent na Filozofickej fakulte Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach. Výskumne sa zameriava primárne na historickú demografiu hornouhorského priestoru v dlhom 19. storočí, dejiny každodennosti, sociálne dejiny a dejiny slovenského národného hnutia na prelome 19. a 20. storočia. Bol a je riešiteľom viacerých národných a medzinárodných vedeckých projektov, je autorom a spoluautorom siedmich vedeckých monografií a viac ako 60 vedeckých článkov.

ISBN 978-80-572-0588-3